

Institutt for forsvarsstudier (IFS), Tollbugt. 10, 0152 Oslo, Norge

Institutt for forsvarsstudier er en faglig uavhengig institusjon som forvaltningsmessig er underlagt Forsvarets skolesenter Akershus festning (FSAF), og som står under tilsyn av Rådet for forsvarsstudier med representasjon fra Forsvarets overkommando, Forsvarsdepartementet, Forsvarets Høgskole og Universitetet i Oslo. Instituttet driver forskning med et samtidshistorisk perspektiv innenfor tre områder: Norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk, russlandsstudier og strategiske studier.

Direktør: Professor Rolf Tamnes

Forsvarsstudier tar sikte på å være et forum for forskningsarbeider innenfor institusjonens arbeidsområder. De synspunkter som kommer til uttrykk i *Forsvarsstudier* står for forfatterens egen regning. Hel eller delvis gjengivelse av innholdet kan bare skje med forfatterens samtykke.

Redaktør: Tom Kristiansen

Institutt for forsvarsstudier - Norwegian Institute for Defence Studies - is an independent institute administratively attached to the National Defence College. Its activities are supervised by the Council for Defence Studies, composed of representatives from the Defence Command, the Ministry of Defence, the National Defence College, and the University of Oslo. The Institute conducts independent research from a contemporary history perspective on defence and security issues, Russian studies, and strategic studies.

Director: Professor Rolf Tamnes

Forsvarsstudier - Defence Studies - aims to provide a forum for research within the field of activities of the Norwegian Institute for Defence Studies. The viewpoints expressed are those of the authors. The authors' permission is required for any reproduction, wholly or in part, of the contents.

Editor: Tom Kristiansen

Trykk: Hamtrykk A/S

ISSN 0333-3981

FORSVARSTUDIER 1/2001

Oforbanen og forsvaret av Nord-Norge 1880-1920

Trusler, strategi og militær planlegging

Palle Ydstebø

Innhold

<i>Innledning</i>	5
Avgrensninger	8
<i>Nord-Norge og forsvarspolitikken</i>	10
<i>Nord-Norges geostrategiske posisjon i damp- og jernbanealderen</i>	13
Sverige	13
Svensk forsvarsplanlegging	16
Nord-Norges plass i forsvarsplanleggingen	18
Jernbane fra Nord-Atlanteren til Bottenviken	18
Fiskerioppsyn og nøytralitetshevdelse	25
Offentlig uttrykt militær vurdering av Ofotbanen	27
Militærkommisjonen av 19. august 1885	30
Forsvarskommisjonen av 1891	30
Byggingen av Ofotbanen tas opp igjen	31
Den militære ledelsens fornyede vurdering av Ofotbanen	32
Nord-norsk bakevje	39
Nord-Norge i forsvaret av unionen	44
Oppsummering	48
<i>Forsvarsplanleggingen tar form</i>	50
Svenske forsvarsplaner	50
Generalstabsøvelsene i 1904 og 1909	53
Generalstabsøvelsen 1904 i Tromsø Stift	53
Generalstabsøvelsen 1909 i Tromsø Stift	54
Forsvarsplanlegging fra 1904 til 1908	56
Generalstabens uttalelse til Forsvarsdepartementet 20. oktober 1904 om forsvar av Ofotbanen	57
Marinens generalstabs betenkning av 18. april 1905	59
Sjefen for Tromsø distriktskommando: Motiveret plan for forsvaret av Ofoten–Bardø–Lyngen-avsnittet. 23. mai 1906	62
Fagmilitær uenighet og politisk inngripen	65
Ofotenkommisjonen av 1907	66
Strategisk og operasjonell forståelse	70
Mobiliseringsplanlegging	73
Den første etablering av forsvar i Nord-Norge	74
Nord-Norge og 1905	75
Oppsummering	77
<i>Forsvarsplaner og militær etablering</i>	79
Svensk forsvarsplanlegging	79

Forsvarsplanleggingen 1908 og Nord-Norge	85
Trusselvurdering og forsvarsplanlegging	85
Udkast til Forsvarsplan (konsept) Krig med Sverige, 7. mai 1908	87
Krig med Sverige	90
Krig med Russland	92
"Forholdsregler for at hævde neutraliteten"	98
Ofotekommisjonen 1909	100
6. Divisjons forsvarsplan fra 1916	101
Mobiliseringsplanlegging	105
Utbygging og etablering av forsvaret i Nord-Norge	108
Befestning av Ramsunds søndre løp	110
Befestning av Ramsunds nordre løp	111
Sikring av selve Ofotbanen	111
Vardøhus	111
Nord-Norge under første verdenskrig	113
Oppsummering	116
<i>Konklusjon</i>	118
Geostrategi	118
Militær trussel	121
Forsvarsplanlegging	122
Forsvarsutbygging eller nasjonal konsolidering	124
<i>Kilder</i>	130
Forkortelser	130
Litteratur	130
<i>Noter</i>	134
<i>English summary</i>	140

Innledning

Den 9. april 1940 ble Narvik angrepet og tatt av tyske styrker. Snaut to måneder senere var byen og områdene rundt gjenerobret av en kombinert land-, sjø- og luftstyrke fra Storbritannia, Frankrike og Polen i tillegg til de norske avdelingene i Nord-Norge. De tyske styrkene var presset mot svenskegrensen og i ferd med å bli avskåret fra Ofotbanen. Så ble felttoget tapt av de allierte, kjørt i senk av tyske panserdivisjoner på de nordfranske slettene.

Hvilken krig var så Norge forberedt på å føre i Nord-Norge? Hvilke forutsetninger lå til grunn for de militære forberedelsene i landsdelen, og hvordan forholdt disse seg til den internasjonale utviklingen? Denne studien har til hensikt å vurdere den norske militære ledelse med vekt på generalstaben, og forsvarsplanleggingen for Nord-Norge fram til de første årene etter første verdenskrig. Studien vil sammenligne den militære planleggingen med den rolle Forsvaret er tildelt av historikerne i nasjonsbyggings- og konsolideringsperspektivet i Nord-Norge.

Framstillingen tar utgangspunkt i at Ofotbanen la nye premisser for den strategiske vurdering av landsdelen. Banens betydning bestod i at når den var blitt tilknyttet det svenske stamnettet og senere knyttet til det russiske jernbanenettet (finske etter 1917) over Tome, ville det være mulig for Russland å føre fram og forsyne større landstyrker i Norrland og Ofoten. Banen i seg selv og Victoriahavn (senere Narvik) var avgjørende når det gjaldt transporten av malmbeforekomstene fra de nordsvenske ødemarkene. Jemalm var en strategisk ressurs og en forutsetning for å utvikle tungindustrien. Råvarer og industriprodukter var blitt nødvendige for å holde industrien og derved også den industrialiserte krigen gående. Råvarer og industriprodukter var dermed mål for de krigførende parter. Dette satte Nord-Norge inn i en nordeuropeisk strategisk sammenheng, hvor både geografi og naturessurser var interessante for europeiske stormakter i tilfelle konflikt eller krig.

Også i mellomkrigstiden var jernbaneutbygging en del av trusselvurderingen når det gjaldt Nord-Norge. Da var trusselen Sovjetunionens fortsatte

byggingen av to strategiske jernbaner i nordvestlig retning. Det var dette forholdet, sett sammen med nye mønstre i tyske flåteøvelser, det tysk-sovjetiske militære samarbeid og sovjetisk økning av styrkene i nord, som gjorde at Kommanderende General (KG) i 1930 var i krass opposisjon til regjeringens forslag til reduksjoner av Forsvaret.¹

Studien starter i en periode hvor den militære "rifle-rail-telegraph" revolusjonen² var i ferd med å implementeres i Norge blant annet som et resultat av hærordningen av 1887. Samtidig fulgte Norge den internasjonale sjømilitære teknologiske utviklingen med bygging av panserskip og torpedobåter.³ Utviklingen kan tilskrives internasjonale endringsprosesser, spesielt innenfor marinen og kystbefestninger, samt en norsk opprustning i forbindelse med unionsstridighetene med Sverige.⁴ Det norske forsvaret var derfor et moderne militærvesen tidlig på 1900-tallet, hvor teknologi og organisasjon var tuftet på den industrielle og organisatoriske utviklingen på slutten av "damp-perioden" av den industrielle revolusjonen. Kvalitativt og kvantitativt var Norge rimelig godt rustet til lite land å være, både under unionsstridighetene og senere under nøytralitetsvakten i første verdenskrig.⁵

Studien vil forholde seg til problemstillinger knyttet til utviklingen innenfor flere felt:

Utenrikspolitisk – hvor unionsbruddet var den skjellsettende hendelsen i perioden og hvor forholdet til Sverige etter hvert ble normalisert. Videre hvordan regjeringen prøvde å plassere det selvstendige Norge mellom stormaktene i området. På slutten av perioden, hvordan de politiske forholdene på Nordkalotten igjen ble endret med et svekket Russland etter revolusjonen og etableringen av Finland som selvstendig stat.

Nasjonalt – hvor konsolideringen av statsmakten etter unionsbruddet og den nasjonalt motiverte ekspansjonen i den nordlige delen av landet var viktige virkemidler for å markere norsk suverenitet i dette området.

Teknologisk – hvor den sjømilitære utviklingen endret premisene for krigføringen, spesielt for små nasjoner. Nye komponenter som torpedoer og miner ga nye muligheter for å forsvare en kyststat som Norge. Jernbaner ga militære styrker økt mobilitet, og gjorde det mulig å forsyne massearmeene verneplikten og den industrielle revolusjonen gjorde det mulig å sette opp.

Doktrinært – hvor britenes overgang fra kystnær blokade til å sperre tilstøtende havområder flyttet sjøkrigen fra fiendens kyster ut på det åpne hav og over mot strategisk viktige kystlinjer. Flåtekappløpet og senere den uinnskrenkede ubåtkrigen bidro til at ikke bare blokade, men også kamphandlinger kom til å foregå tett opp mot nøytralt sjøterritorium. Disse forholdene fikk konsekvenser for Norge fordi landet både lå nær det havområde som ble sperret (Nordsjøen), og fordi kystleia og de nære havområdene utenfor var viktige for begge sider i krigen. To hovedretninger i forståelsen av landkrigen, manøver eller festninger, førte til fagmilitær debatt om hvordan Nord-Norge skulle forsvares.

Mot dette bakteppet vil studien kartlegge hvordan den militære ledelse og andre militære instanser som tok del i planleggingen og etableringen av forsvaret av nord forholdt seg til endringene. Hvilke faktorer ble vurdert av de militære i utviklingen av Forsvaret, da spesielt overfor Nord-Norge? Hvordan ble disse forhold vurdert og hvilken innvirkning hadde de på de fagmilitære beslutninger og anbefalinger? Til slutt skal vi se hvordan de militære anbefalinger ble fulgt opp av de politiske myndighetene. Jeg har valgt å avgrense fremstillingen til landstridskreftene, men kommer inn på sjøstridskreftene der disse har innvirkning på landmilitære vurderinger og beslutninger.

Hvordan forholder så dette seg til den internasjonale utviklingen, spesielt i forhold til svenske planer og vurderinger i nordområdene? Jeg vil bruke den svenske landmilitære utviklingen som sammenlikningsgrunnlag av flere grunner. For det første var det i unionstiden et visst militært samarbeid landene i mellom, videre hadde forsvarsetableringen i de nordlige landsdelene samme årsak og trusselforståelse. Siden begge land etter unionsbruddet vurderte hverandre som potensielle angripere, gir dette mulighet til direkte sammenlikning av militære planer og grunnlaget for disse.

Med "nordområdene" menes landområdene som rundt århundreskiftet lå nord for den utbygde infrastruktur på den skandinaviske halvøy, Finland og de nordvestlige deler av Russland. Området er preget av store områder med fjell, skog og myr, noe som gjør det lite egnet for tradisjonelt jordbruk. Klimaet er hardt, med lange, kalde og snørike vintre. Først i siste del av det nittende århundre hadde bosetningen og næringsutviklingen begynt å ta seg så pass opp

at nasjonalstatene kunne trenge inn med "sivilisasjonsutvikling" i disse avsides delene av statenes landareal. Geografisk trekkes det en grov linje fra Helgeland, over Umeå/Vasa til Onegasjøen nordøst for St. Petersburg. I tillegg kommer havområdene rundt, hvor norskekysten og den delen av Murmankysten som er isfri året rundt hadde og har en spesiell rolle i militær sammenheng. Området var i slutten av det nittende århundre ikke knyttet til de sentrale strøk av det enkelte land med moderne infrastruktur, med unntak av dampskipsanløp. Fra siste halvdel av 1800-tallet ble penetrasjonsprosessen i dette området akselerert. Moderne kommunikasjoner som hurtigruta og jernbane åpnet ødemarkenes ressurser for det moderne samfunnet. Denne forserte penetrasjon kom som følge av en stadig industrialisering og de nasjonsbyggingsprosjekt som foregikk i alle landene i dette området. Et resultat av dette var også at etablering av militær virksomhet og utbygging av militær infrastruktur ble virkemidler i "sivilisasjonsprosessen".⁶

Avgrensninger

For det første vil studien avgrenses i tid, fra 1880-årene til begynnelsen av 1920-tallet. Starten på framstillingen vil knyttes til at Nord-Norge i seg selv ble interessant for militære formål. Det skjedde som en følge av at Ofotbanen og annen infrastruktur gjorde områdets ressurser tilgjengelige for det moderne industrisamfunnet. Dermed var det i landets interesse å etablere et militært nærvær for å forsvare selve landsdelen, ressursene og den strategiske kommunikasjonslinje jernbanen utgjorde. Avslutningen av oppgaven er knyttet til stans i utbyggingen av militære anlegg, blant annet som en følge av de generelle reduksjonene og nedbyggingen av forsvaret etter første verdenskrig. De vurderinger og utbygninger som hadde noen betydning i forhold til det tyske angrepet på Narvik i 1940 var i hovedsak utført og avsluttet i den perioden studien omhandler.

Studien begrenser seg til å studere de norske militære vurderingene. Både utvelgning og drøfting av de forskjellige faktorene som gjorde seg gjeldende i generalstabens vurderinger vil måtte begrenses. Når det gjelder vurderinger og agering til andre aktører, det være seg norsk politisk ledelse, nabolandene i

nord eller stormaktene, vil disse i stor grad måtte avgrenses til litteraturen og ikke i kildematerialet. Forsvarets rolle i forhold til en indre trussel vil ikke bli drøftet. Aktørene som presenteres og vurderes vil være institusjonelle enheter. Jeg vil ikke gå i detalj på biografi og sosial kontekst militære og politiske aktører opererte under, da også slike forhold vil gå langt ut over rammene til oppgaven.

Geografisk omfatter framstillingen Nord-Norge. Resten av landet vil trekkes inn der det har betydning. Begrunnelsen er behovet for å begrense omfanget, samt at i en nordeuropeisk geostrategisk sammenheng henger Nord-Norge sammen med Nord-Sverige, Nord-Finland og Nord-Russland, samt havområdene og øyene rundt. Dette forholdet begynte å gjøre seg gjeldende innen landenes militære miljøer da jernbaneutbyggingen åpnet opp innlandet for militære operasjoner av noe størrelse. Veinettet fra Finland inn i Troms og Finnmark var vurdert som operasjonslinje, men forsyningslinjene måtte støttes i jernbane i Nord-Finland eller fra en base på kysten.⁷

Nord-Norge og forsvarspolitikken

Under Napoleonskrigene opererte britiske sjøstridskrefter langs kysten av Nord-Norge for å bryte Norges sjøverts forbindelser til Nord-Russland.⁸ Hensikten var å avskjære pomorhandelen som del av britenes "motblokkade" av Napoleons fastlandssperring. For Nord-Norge var handelen med russerne eneste mulighet til å skaffe korn etter at handelen med Bergen var stanset på grunn av at britenes blokkade i Skagerrak og Nordsjøen, noe som gjorde det svært vanskelig å få korn fra Danmark. Britene opererte med krigsskip, som hadde marineinfanteri om bord for bording og oppbringning av fiendtlige fartøyer, samt landstigninger.

Den norske responsen var todelt, en på lokalplanet med befestning av viktige havner og opprettelse av lokalt kystvern. I tillegg ble det fra 1810 etablert en egen marinestyrke, Finnmarkseskadren, bestående av halvparten av de gjenværende havgående norske krigsskip. Disse tiltakene gjorde det mulig å holde pomorhandelen gående de neste somrene. Det var altså ikke Nord-Norge i seg selv som var interessant for krigførende stormakter, men behovet for å kontrollere de sjøverts kommunikasjonslinjer langs kysten.

Erfaringer tilbake til 1700-tallet viste nødvendigheten av å markere tilstedeværelse i grenseområdene mot Russland. Det var gnisninger og interessekonflikter mellom nordmenn og russere når disse møttes i utøvelse av næringsvirksomhet. Fraværet av sentralmakt på begge sider bidro til at rapporter og beretninger fra området nok kunne tolkes i både den ene og andre retningen.⁹ Det er ikke påvist at det var noen sentralt styrt russisk politikk for å fremme ekspansjon inn på norsk område (Finnmark). Allikevel ville rapporter til sentrale myndigheter om russiske borgeres normale fiske- og annen næringsvirksomhet, sett sammen med en viss skepsis til stormakten i øst, lett kunne forstås dit hen.

I slutten av dansketiden ble det i kgl. res. av 21. mars 1800 bestemt å gjeninnsette garnisonen på Vardøhus festning. Etter 1814 og unionsinngåelsen

med Sverige, foretok norske myndigheter seg en del for å markere norsk suverenitet i Øst-Finnmark. Garnisonen på Vardøhus festning ble igjen etablert, selv om den vesle festningen ikke var noe formidabelt forsvarsverk, var den viktig for regjeringen som et instrument for å markere, og til en viss grad hevde norsk suverenitet i et utsatt grenseområde.

Rett etter Napoleonskrigene var det interessekonflikter i Øst-Finnmark mellom nordmenn og russere med bakgrunn i lokale motsetninger knyttet til næringsvirksomheten utfor Finnmarkskysten.¹⁰ Samtidig som det var lokale konflikter, var spesielt nordmennene avhengige av pomorhandelen. Våren 1816 ble en krigsutrustet marineekspedisjon sendt fra Trondheim til Finnmark. Oppdraget var blant annet å håndheve norsk suverenitet over sjø- og landområdet, og om nødvendig bruke makt for løse oppdraget. Finnmarks-ekspedisjonene ble innstilt i 1818, da det viste seg at de oppnådde ønsket effekt. Ekspedisjonene var beskjedne i antall fartøyer og militær slagkraft, noe som viser at det var politiopgaver som skulle løses, ikke møte russiske marinefartøyer.¹¹ Av dette kan en lese at Norge ikke vurderte russernes aktivitet som noen militær trussel, snarere at normal sivil virksomhet i de fjerne grenseområdene måtte reguleres. Samtidig er det tydelig at regjeringen mente alvor, da det var gitt vide fullmakter for militær maktbruk.

I perioden 1822-1823 og fra 1826-1832 gjennomførte det russiske admiralitetet hydrografiske undersøkelser av Murmankysten.¹² Disse gav en detaljert beskrivelse av kysten og bekreftet at den var åpen hele året, selv om værforholdene ellers var noe usikre. Russiske marinemyndigheter var i tiden før Krimkrigen lite interesserte i Murmankysten. Og med god grunn; det var ingenting der. Murmankysten fikk heller ingen fast bosetning før på 1860-tallet.

Noen av resultatene av fredsslutningen etter Krimkrigen fikk konsekvenser for nordområdene. For Sverige var det av betydning at Russland ikke fikk etablere befestninger på Åland, samtidig som Sverige foretok et *de facto* brudd med Karl Johans politikk om nøytralitet i konflikter mellom Russland og England.¹³ Det skjedde ved Novembertraktaten fra 1855 hvor Sverige-Norge gikk inn i en defensiv allianse mot Russland sammen med vestmaktene. For Russland var trusselen om svensk innblanding i krigen en viktig årsak til at

landet gikk inn i fredsforhandlinger like etter. Under krigen ble det i 1854 sendt 147 infanterister og artillerister fra Bergens- og Trondheimsområdet for å bemanne Vardøhus festning. Troppene ble trukket tilbake året etter.¹⁴

Nord-Norges geostrategiske posisjon i damp- og jernbanealderen

Dette kapittelet vil ta for seg hvordan Nord-Norge som landsdel fikk fornyet oppmerksomhet i den militære ledelse. Det skjedde samtidig med at svenskene startet planlegging og forberedelser for å utvide forsvaret av Sverige til også å omfatte Norrland. Det er naturlig å se norske utredninger og planer i forhold til de svenske. Det skyldes for det første at landene var i en union, som i alle fall fra svensk side hadde en sikkerhetspolitisk hensikt. For det andre var trusselbildet felles, det var forståelsen av russiske ekspansjonsplaner mot verdenshavene som var grunnlaget for den overordnede trussel. Konkret for Sverige-Norge var denne innledningsvis forstått som rettet mot Atlanterhavet.

For Sveriges del, medførte forsvarsetablering i Norrland at sentralforsvarsidéen, som det svenske forsvaret hadde holdt fast ved siden tidlig 1800-tall, ble utfordret. Som det kommer fram i kildene, var det også i norske militære kretser en uenighet hvordan Nord-Norge skulle forsvares.

Det som var av forsvarssamarbeid mellom Sverige og Norge i unionen vil bli drøftet med hovedfokus på Nord-Norge.

Sverige

På slutten av 1800-tallet kjølnet Sveriges forhold til Russland. Dette hadde flere årsaker, men unionskrisen med Norge og Russlands skjerping av politikken overfor Finland påvirket både opinion og beslutningstakere.¹⁵ På den annen side ble de økonomiske og kulturelle forbindelsene utvidet. Et eget forhold som kunne skape strid var de politiske forbindelsene mellom de to lands arbeiderbevegelser, og Sveriges plass som asylland for emigranter og russiske venstre-radikale.

Fra slutten av 1800-tallet kom flere aktører med i forsvarsdebatten. Arvid Cronenberg tilskriver dette etableringen av politiske partier, framkomsten av

parlamentarismen og utviklingen av demokratiet.¹⁶ Trusseloppfatningene kan deles i to hovedgrupper. Den ene, med tyngden i konservative og militære kretser, så trusselen i Russlands ekspansjon mot Atlanterhavet. Som del av dette var Tyskland den kontinentale motvekt til Russland og en mulig alliert. Den andre oppfatningen, representert ved de liberale og sosialdemokratene, vurderte den russiske trusselen som noe overdrevet. Etter deres oppfatning lå det derimot en risiko i at Sverige kunne dras med på en av sidene i en stormaktskonflikt, og spesielt var det bekymring for at Sverige skulle komme inn under tysk innflytelse og miste sin troverdighet som nøytral.

Gunnar Åselius viser til en rapport fra 1896 fra den svenske militærattacheen i St. Petersburg, kaptein von Arbin.¹⁷ Von Arbin anbefalte at arbeidet med Ofotbanen ble stanset. Årsaken skulle ikke nødvendigvis være russiske krigsplaner for å erobre jernbanen, men krav om tilgang på banen. Denne typen krav, hevdet von Arbin, ville det være svært vanskelig for Sverige-Norge å avvise. Selv om forholdet mellom landene for tiden var godt, ville Russland på lang sikt arbeide på den utstakede kursen. Flere av rapportene om russiske hensikter i nordområdene knyttet dem til den globale storpolitikken. Spesielt ble russiske tilbakeslag andre steder i verden holdt fram som argumenter for at det ville komme en russisk orientering mot Atlanterhavet, hvor Sverige-Norge ville bli utsatt for press eller krig.

Flere av forfatterne som tar for seg svensk forsvarsplanlegging i siste del av 1800-tallet og fram mot andre verdenskrig, nevner diskusjonene om sentral- eller periferiforsvar.¹⁸ Det blir for omfattende å gå inn i denne debatten, men det svenske sentralforsvaret som ble etablert i kjølvannet av Napoleonskrigene var i realiteten en institusjonalisert defensiv-offensiv strategi. Fienden skulle fanges opp og trekkes inn i landet, han skulle underveis angripes i flanker og rygg for så å stanses i det strategiske defilé mellom sjøene Vänern og Vättern. Når fienden var stanset og svekket av stadige angrep og forsyningsproblemer, skulle den svenske felthæren konsentreres og ødelegge fienden i et avgjørende slag.

I dette konseptet ligger flere av erfaringene fra Napoleonskrigene, 1812-felttoget i Russland, geriljakrigføringen i Spania og den fortsatte forestillingen om det store slaget som avgjorde krigen.¹⁹ De negative erfaringene med denne

defensiv-offensiv strategien fra Finland i 1808, hvor svenskene ikke klarte å ta tilbake initiativet og gå over på offensiven etter en planmessig gjennomført retrett, virker ikke å ha reist spørsmål ved strategien. Når opinionen som følge av den alminnelige samfunnsutvikling utover i siste halvdel av 1800-tallet begynte å ta mer del i den offentlige debatt og engasjere seg i forsvarssaken, møtte sentralforsvarstenkningen ny motbør. Med en stadig utvikling av samfunnet innenfor teknologi, kommunikasjoner og næringer (industri og gruvedrift), ble disse kreftene pådrivere i en omlegging til et periferiforsvar, hvor hele landet skulle forsvares og kampen tas opp ved grensene.

Det nye i dette er at det ikke lenger bare var de militære som la premissene for landets forsvar, men også de som skulle få sitt land forsvart. Dermed var også militærvesenet innhentet av moderniseringsprosjektet idet de ikke lenger alene var premissleverandører når det gjaldt det nasjonalstrategiske, men måtte forholde seg til at storsamfunnet la føringene.

Både datidens militære så vel som historikerne har vært uenige om festningen i Boden og militær etablering i Nord-Norge (som del av det felles unionsforsvaret) var et brudd med sentralforsvarstenkningen. Cronenberg hevder at så ikke var tilfelle. Han plasserer denne debatten i den svenske samtid, trekker inn hovedaktørene og presenterer forskjellige argumenter som var oppe.²⁰ Blant annet hvilken rolle festningen i Boden skulle ha og hvordan etablering av stor militær infrastruktur i Norrland ble presentert som et brudd med sentralforsvarstenkningen. Den svenske generalstabssjefen, Axel Rappe kom her med eksplisitt tilslutning til sentralforsvaret og plasserte Bodenfestningen inn i den svenske sentralforsvarstenkningen som "centralfästning i norrbottenforsvaret".²¹ Det er symptomatisk for den debatten Cronenberg presenterer at en endte opp med å diskutere form og uttrykk i stedet for idé og hensikt. Han påpeker videre at dette også skyldes en tiltakende forsvarsgrensivalisering, hvor marinen så seg tilsidesatt og nedprioritert blant annet som følge av "den olycksaliga centralförsvarsiden". Cronenberg beskriver kjernen i diskursen slik:

Den i mångas ögon alltör tillbakadragna och nu även otidsenliga huvudfästningen i Karlsborg, dvs själva symbolen för centralförsvaret, hade otvivelaktig börjat bli en belastning för principen som sådan, inte

*minst genom den utdragna byggnadsprocessen och de ständiga kostnaderna. Fästningen hade på något sätt kommit att identifieras med försvarsprincipen och därigenom också kommit att skymma dess principiella idéinnehåll.*²²

I dette ligger at den operative tenkningen som lå bak etableringen av Karlsborg og den videre svenske forsvarsutbygging på 1800-tallet, druknet i støyen omkring konkrete beslutninger og etablert infrastruktur. Det samme gjaldt debatten om Bodenfestningen. Det faktum at den lå i Norrland og ikke i det sentrale svenske krigsteater, ble tatt til inntekt for at byggingen var et brudd med sentralforsvarstenkningen og markerte en overgang til periferiforsvar. Som Cronenberg viser var så ikke tilfelle. Når det ble etablert et forsvar av Norrland, var dette basert på de samme prinsipper som for forsvaret av kjernelandet, men tilpasset lokale forhold.²³

Svensk forsvarsplanlegging

I unionstiden fantes det en felles forsvarsdoktrine for unionsrikene.²⁴ De svenske planene i tilfelle krig med Russland hadde fram til 1891 ingen avdelinger utgangsgruppert i Norrland. Endringene kom med mobiliserings- og grupperingsplanen for 1892. En av forutsetningene for denne var resultatene etter møtet mellom den svenske og norske generalstabsjefen i februar året før, hvor det norske bidraget til et felles unionsforsvar ble klarlagt. Det var i denne planen at de to alternativene A og B første gang kom inn, hvor fiendens grad av sjøkontroll ble en forutsetning for egen gruppering. Det var en viss utvikling i planverket utover 1890-tallet, og et tredje alternativ, plan AB kom i 1903 som et transportteknisk planarbeid. Det forhold at det var kommunikasjonsavdelingen i den svenske generalstaben som stod for arbeidet, understreker hvilket avgjørende premiss jernbanen var i mobiliserings- og utgangsgrupperingsarbeidet.

Siden den største trusselen var et russisk angrep østfra, over Bottenviken og over Torne, ble det planlagt å utgangsgruppere norske styrker for det felles unionsforsvaret i Sverige. Den norske unionskontingenten kunne variere, men

i planen fra 1891 var styrken på tre til fire kombinerte brigader.²⁵ Trusselen mot de forente rikers nordlige deler var, i følge den svenske generalstabsjefen Axel Rappe, et russisk angrep for å ta Ofoten. Det som var nytt i denne vurderingen fra 1883, var at det ble regnet med en isolert trussel mot landenes nordlige deler, og at denne delen av unionen var blitt et attraktivt mål i seg selv.²⁶

Etter som unionsstridighetene ble plagsomme, begynte den svenske generalstaben å vurdere hva bruk av militære maktmidler for å opprettholde unionen ville innebære. Situasjonsbeskrivelsen fra midten av 1890-tallet var at de norske styrkene var så svake at en krig ville "otvifvelaktig inom kort tid resulterat i de norske stridskrafternas fullständige besegrande". I felttogsplanen av 1893 for et strategisk overfall mot Norge, var områdene i det nordlige Norge å "betraktas såsom ett utanför alla militära operationer fallande, så att säga neutralt område." Videre listes det opp andre argumenter for dette synet, så som at verneplikten ikke gjaldt i det nordlige Norge, det fantes ikke landverts kommunikasjoner mellom Sør- og Nord-Norge, samt at grenseområdene mellom landene var bare øde og utilgjengelige fjelltrakter.²⁷

Lennart Rosell plasserer denne planen kontekstuellt som et sammendrag av de problemer og muligheter den svenske generalstaben stod overfor når det gjaldt denne brysomme unionspartneren.²⁸ Han skriver at det nok ikke var tilfeldig at planen ble utarbeidet i kjølvannet av Stortingets prinsippbeslutning om å opprette et eget norsk konsulatvesen. Videre beskriver han planen mer som et beredskapsarbeid som underlag for nye planer, enn en konkret felttogsplan.

Hensikten med en eventuell krig skulle være "ett politisk försvarskrig för unionens upprätthållande med vapenmakt, det där måste utföras såsom ett strategisk anfallskrig." Krigens mål var å tvinge nordmennene til å akseptere en ny riksakt som skulle styrke og opprettholde unionen.²⁹ Når Nord-Norge ikke var vurdert å være egnet for militære operasjoner, må dette også ses i forhold til at målet med en eventuell krig skulle være begrenset. Norge skulle ikke okkuperes eller på annen måte behandles som en slagen fiende. Krigen skulle ha en begrenset målsetning, nemlig styrke og opprettholde unionen. Hovedangrepet var tenkt å gå fra Magnor over Kongsvinger og videre mot hovedsta-

den. Dette skulle støttes med en mindre styrke inn mot Askim og nordover langs Øyern, og en liten defensiv styrke skulle operere i sør for å sikre jernbanen. Mot Trøndelag skulle en operere offensivt hvis styrkeforholdet tilsa dette. Planen avspeilet den overordnede politiske målsetningen om å tvinge nordmennene til å godta en styrking av unionen, ved at kraftsamlingen var rettet mot hovedstaden. Rosell skriver videre at i den svenske generalstaben holdt man muligheten åpen for en krig mot Norge i årene fram mot unionsoppløsningen.³⁰

Nord-Norges plass i forsvarsplanleggingen

Jernbane fra Nord-Atlanteren til Bottenviken

Fram til begynnelsen av 1880-årene var ikke Nord-Norge spesielt mye framme hos den militære ledelse. Kombinasjonen av trusselforståelse, landsdelens manglende infrastruktur og små militære ressurser gjorde at Nord-Norge ikke ble prioritert. I løpet av 1880-tallet ser en at spørsmålet om innføring av verneplikt for Nord-Norge begynner å få konkrete uttrykk i det politiske og offentlige liv. Ulf Alexandersen viser denne utviklingen i sin hovedoppgave om verneplikten i Nord-Norge.³¹ Landsdelen dukket av helt andre grunner opp som egen sak i generalstaben på vårparten i 1882, da Armeedepartementet meddeler Armeekommandoen at det er kommet inn en søknad om konsesjon på etablering av jernbane for godstrafikk fra Ofotfjorden til Haparanda. Armeedepartementet har fått skriv fra Innenriksdepartementet, som igjen har fått en henvendelse fra Kunglige Svenske Väg- och Vattenbyggnadskorps. Armeedepartementet ønsket armeekommandoens militære synspunkter på saken.³²

Den forelå i juni 1882 og armeekommandoens vurdering var temmelig entydig i sin konklusjon: "I Henhold til det af Generalstabs-Kommisionen anførte, hvilket Armé-Kommandoen ogsaa for sit Vedkommende i alt Væsentligt tiltræder, finder man ikke at kunne tilraade, at den ansøgte concession indvilges."³³ Hvilke forhold var det som gjorde at landets fagmilitære ledelse ikke kunne anbefale bygging av en jernbane fra Ofoten til Haparanda?

Vurderingen startet med å se hele banen i en større sammenheng, ikke bare den norske delen. Den begrenset seg samtidig til å uttale seg fra et rent militært synspunkt. Banens økonomiske og samfunnsmessige betydning for landsdelen er nevnt, men ses bort fra siden dette var en ren fagmilitær vurdering fra generalstabens side. Malmen som strategisk ressurs nevnes ikke, ei heller som motiv for et eventuell russisk felttog i regionen. Den videre analyse av banen deles i to; én som så på de krigspolitiske og en som tok for seg de strategiske forhold. I den første analysen legges det vekt på det vi i dag vil kalle de geostrategiske forhold i regionen, det vil si Norden og Nord-Russland. Den andre var en militærstrategisk analyse av konsekvensene ved bygging av jernbanen. Allerede i samme setning kom Russland inn som den eksplisitte trussel. Det var ikke bare Russlands mulighet for å ha en direkte jernbaneforbindelse fra sine østersjøprovinser til Atlanterhavet det var tale om, men også muligheten for Russland til samtidig å okkupere mesteparten av Nord-Norge med støtte i den operasjonslinje jernbanen vil utgjøre.

Den geostrategiske analysen konkluderte med en dobbel trussel; Russland vil kunne skaffe seg både en isfri havn ved Atlanterhavet og samtidig kontroll over landområdene rundt.

Den militærstrategiske analysen var mer omfattende og dannet også noen av premissene for den dobbelte konklusjon i den geostrategiske. For det første ville en jernbane fra Bottenviken til Ofoten være den operasjonslinje en russisk hær trengte for å okkupere Nord-Norge, samtidig som jernbanen foreløpig ikke ville være noen aktuell operasjonslinje for norske styrker. Deretter fulgte en kort oversikt over hva faginstansene tidligere på 1800-tallet hadde kommet med av vurderinger når det gjaldt forsvaret av Nord-Norge. De vil bli kort gjengitt her, fordi det er når en ser tidligere vurderinger i relieff til den totalt nye situasjon en jernbane ville medføre, at en kan ane noe av bakgrunnen for den militære vurdering av denne banen.

Først refereres det til "Centralkommisionen af 1836 for Rigets Forsvar" som slo fast behov for et militært støttepunkt i Nordland som ved en eventuell fiendtlig invasjon kunne danne et fastpunkt for videre motstand med både land- og sjøstridskrefter. Kommisjonen foreslo dette lagt til Tjeldsund, der det ville kontrollere innaskjærsforbindelsen mellom Nordland og resten av Nord-

Norge. Det ville ligge i et tett befolket område og gi direkte beskyttelse til Lofotfiskeriene.

”Ingeniørbrigadens Fortifikations- og Bygningsskommision” i 1846 konkluderte i sitt utkast til plan for befestningsvesen med Tjeldsundet som støttepunkt for en framrykkende styrke som er viktig for tilbakemarsj. I dette tilfelle også for å sikre kommunikasjonene og som fastpunkt å manøvrere ut fra for en kystflotilje til forsvaret av Nord-Norge, et såkalt replipunkt.

I 1857 foretok artilleriets sjef, oberst Fleischer, en inspeksjonsreise til Finnmark og kom i sin rapport med ”en Anden anskuelse end de tidligere nevnte Autoriteter” (kommisjonene nevnt over). Oberst Fleischer vurderte Alta, alternativt Lyngen, som det viktigste strategiske punktet i Nord-Norge. De ble begge vurdert viktigere enn Tjeldsund fordi de ligger nærmere Arkhangelsk, som ville være utgangspunkt for en eventuell russisk invasionsstyrke mot landsdelen. Videre ville russerne uten for store vansker kunne etablere landverts forbindelse mellom de nevnte steder og Russland ved å bruke de veier grenseboerne brukte. Denne forbindelsen ville være nødvendig for å ha sikre kommunikasjonslinjer til egne styrker fra eventuelle russiske støttepunkter i Alta og Lyngen, spesielt under vinterstormene.³⁴ Konklusjonen til oberst Fleischer var at Norge selv måtte befeste det ene eller begge disse punktene for å hindre russiske styrker i å sette seg fast ved i tilfelle et angrep.

Oberst Fleischer skrev også en artikkel i Norsk Militært Tidsskrift om sin reise til Finnmark. Her var Fleischer konkret om trusselbildet. Russland var det land som kunne forventes å ville gå til krig mot de forente riker. Angrepet ”maaske allerførst efter all Sandsynlighed ville rettes mot denne Del af vort land, og at hin Nabo allerede har og fremdeles uddanner et Marine-Etablissement i Arkangel.”³⁵ De nærmeste norske styrkene – i Trøndelag – ville være for langt unna, og derved til liten nytte i tilfelle et russisk angrep. Både landets egen sikkerhet og unionsforpliktelsene var Fleischers argument for å etablere nok styrker nordpå til å kunne holde stand mot et angrep inntil fremmed hjelp kunne nå fram. Fleischer skrev ingen ting om hvem denne fremmede hjelpen skulle være, men i denne sammenhengen virker det naturlig å forstå det som garantistene for novembertraktaten. For å sikre landsdelen mot et russisk overfall foreslo oberst Fleischer i artikkelen å befeste Tromsø og Hammerfest.

Etter denne gjennomgangen av tidligere vurderinger, slo generalstaben fast at Tjeldsund var det viktigste punktet en måtte besitte for å beherske Nord-Norge. En jernbane fra Bottenviken til Ofoten ville gjøre dette området mye lettere og hurtigere tilgjengelig for en angriper enn resten av landsdelen. Russland ville med en landstyrke som opererte i tilknytning til en framtidig jernbane og en ”fra Arkangel afsendt mindre Eskadre” okkupere Nord-Norge nord for Ofoten og dermed skape et *fait accompli* som det vil være svært vanskelig å komme seg ut av. Det ble ikke stilt spørsmål om Nord-Norge skulle forsvares, det virket opplagt. Dette er da også naturlig sett i nasjonsbyggingsperspektivet.

Videre ble traséen drøftet. Jernbanens verdi som operasjonslinje økte ved at det fra denne kunne åpnes akser inn i indre Troms (mot Bardu og Målselv). Dersom russerne behersket de indre delene av Bottenviken, eller om isen skulle gjøre det umulig for egne eller allierte sjøstridskrefter å operere der, ville det være svært vanskelig for egne styrker å operere mot jernbanen på grunn av store avstander og øde terreng. Jernbanen ville derfor være en sikker operasjons- og forsyningslinje.

Mulige komplikasjoner knyttet til internasjonalt eierskap av jernbanen ble trukket fram, samt mulighetene for et russisk overraskelsesangrep over Torne under dekke av en internasjonal krise. Avstandene til Sverige-Norges hovedstyrke knyttet til Karlsborg sentralt på de svenske sletter, ville gjøre forsvaret av banen vanskelig. Generalstaben vurderte det ut fra de kommersielle interessene knyttet til jernbaneutviklingen, at det ville bli framtidig tilknytning av Ofotbanen til det svenske og finske jernbanenettet. Med dette forstod man de mulighetene som lå i handel mellom landene, blant annet russisk oversjøisk eksport over Narvik og norsk fiskeeksport til det sentrale Russland. Når det eventuelt ble fast jernbaneforbindelse fra St. Petersburg, via det finske jernbanenettet over til det svenske, ville det, i følge generalstaben, øke russernes mulighet til hurtig å besette banen.

Generalstaben drøftet tidligere framsatte argument om at Nord-Norge i utgangspunktet ville være forsvarsløst overfor en russisk invasjon med utgangspunkt i Arkhangelsk, og at det i en slik situasjon ikke ville bety noe til eller fra om banen ble bygget. Generalstaben avviste dette resonnementet med

at en jernbane brakte et radikalt nytt element inn regionen. En moderne landverts forbindelse gjorde at mulighetene Russland ville ha for å lykkes med et angrep på Nord-Norge var mye større enn ved bare å bruke sjøveien. Som et siste punkt hentes fram generalstabsjefens uttalelse fra 1875 da han som medlem av jernbanekomiteen ikke kunne gå inn for å knytte den svenske mellomriksbanen til det finske jernbanenettet.

Som nevnt anbefalte verken generalstaben eller landets høyeste landmilitære sjef bygging av Ofotbanen. Dersom konsesjon allikevel skulle innvilges, var kravene fra den militære ledelsen at banen måtte klargjøres for hurtig ødeleggelse, sporvidden må være forskjellig (mindre) enn den russisk/finske og konsesjonen måtte ivareta alle militære krav for sikring av endestasjonen i Ofoten. Det var ikke i denne uttalelsen gitt noen signal om hvordan eller om Nord-Norge som landsdel skulle forsvares. Verneplikten var på denne tiden ikke innført nord for Trøndelag, og det var heller ingen militær infrastruktur eller avdelinger av betydning i landsdelen.

Midt i juni ble konsesjonssøknaden trukket, men Armékommandoen fikk igjen en henvendelse fra Armédepartementet 1. desember 1882 med ny anmodning om uttalelse om saken.³⁶ Dermed startet planleggingen for et forsvar av Nord-Norge.

Under framleggingen i Stortinget ble de militære anbefalingene drøftet. I proposisjonen ble de militære anbefalingene og begrunnelsene referert, men den betydningen banen ville få for landsdelen og landet for øvrig var viktigere enn de militære ulempene. Det ble videre vist til utenlandske forhold hvor

de forskjellige Landes Jernbanelinier paa mange Punkter endog staa i direkte Forbindelse med hinanden, uden at Hensynet til de deraf i Krigstid mulig flydende Ulemper vides at have gjort sig gjældende i videre Udstrækning end, som oven nævnt, at lede til Vedtagelsen af visse særlige Sikkerhedsforøininger.³⁷

Videre ble egne muligheter for å bruke jernbanen i krigstid framholdt. Det ble referert til erfaringer med jernbaner under den tysk-franske krig 1870-1871,

slik disse kom fram i utenlandske og norske tidsskrifter. Et forhold som ble nevnte var fiendens problemer med å bruke en erobret jernbane i et fiendtlig land. Konsesjonstildelingen for jernbanen fra svenske myndigheter ble trukket fram, hvor det ble referert til at for svenskene ville fordelene med banen oppveie de militære ulempene.

Når konsesjonen så ble innvilget forutsatte dette at det ble truffet tiltak med traséen under byggingen for å ivareta de militære interessene, samt at banen ble gjort tilgjengelig for bruk av egne tropper. Det kom ikke fram noe signal fra Stortinget om det skulle settes opp militære avdelinger i Nord-Norge eller etableres annen militær infrastruktur i landsdelen. Konsesjonen ble anbefalt innvilget, under forutsetning av at de militære krav ble imøtekommet av jernbaneselskapet.

Ved tildeling av konsesjon på bygging og drift av Ofotbanen 16. juni 1883, kommer det tydelig fram i konsesjonsdokumentet at generalstabens krav til byggingen av banen er tilgodesett.³⁸ Konsesjonen påla selskapet å bygge og vedlikeholde alle forsvarstiltak som ble pålagt og rette seg etter de krav som ble stilt til broer, skjæringer og overganger. Selskapet måtte heller ikke påregne noen erstatning etter ødeleggelser av jernbanen i krigstid. Konsesjonen ga videre Kongen full kontrollmyndighet når det gjaldt alle forhold ved byggingen av banen, den forpliktet jernbaneselskapet til transport av blant annet tropper og til å stille banen med rullende materiell og driftspersonell til disposisjon for Forsvaret i krigstid og påla konsesjonshaverne en årlig rapportering av statistikk og besiktigelser til generalstaben. Videre skulle kopier av plan- og profiltegninger av banen, plantegninger av stasjoner, stoppesteder og sporanordninger sendes inn. Til slutt skulle offiserer som hadde oppdrag i forbindelse med jernbanen ha fri tilgang til hele anlegget.

I skriv fra generalstabssjefen til Armékommandoen 22. august 1883 ble konsesjonsdokumentet kommentert.³⁹ Generalstaben presiserte innledningsvis hvor lite informasjon man hadde om jernbaneprojektet, blant annet var ikke traséen valgt. Generalstabssjefen trakk opp et par krav til den videre oppfølging av planleggingen og bygging av jernbanen. Han ville ha detaljplaner for traséen, spesielt på punkter hvor det var mulig å ødelegge jernbanen (bruer, skjæringer, tunneler). Generalstabssjefen stilte videre krav om at det måtte

være enkel adkomst fra havnen til endestasjonen for militære avdelinger og utrustning. Han fremholdt at rullende materiell måtte kunne brukes til troppetransport, at bygninger måtte kunne brukes i forsvarsøyemed og at linjen burde trekkes helt ut til Fagernes. I dette ligger det at militære avdelinger til forsvar av banen ville komme sjøveien fra Sør-Norge og at disse måtte ha grei tilgang til jernbanen fra sjøen. Også dette styrker forståelsen av at det på denne tiden ikke var lagt opp til å etablere noen militære avdelinger lokalt i Nord-Norge.

Når det oppstod behov for endringer i traséen eller andre forhold ved banen i forhold til konsesjonen, måtte dette godkjennes. Det ble søkt om godkjenning av endringene ved at jernbaneselskapet søkte til departementet for offentlige arbeider. Derfra gikk det forespørsel til Armédepartementet (etter 1885 Forsvarsdepartementet/Arméavdelingen og fra 1899 Forsvarsdepartementet/Armékontoret), for å få uttalelse om militære forhold. Prosedyren var videre at departementet sendte forespørselen med alle saksdokumentene til Armékommandoen, som brukte generalstaben og våpenvisse fagmyndigheter (sjefene for henholdsvis ingeniør- og artilleribrigadene) til å komme med anbefalinger. Med andre ord ble de militære aspektene vedrørende detaljer i anleggingen av Ofotbanen avgjort av landets høyeste militære myndigheter. Selv om det etter som arbeidet skred fram var militært personell til stede i anleggsområdet, ble selve jernbanetraséen og andre forhold knyttet til banen vurdert som så viktige for landets forsvar at forslag til endringer skulle avgjøres av sentrale myndigheter. Det var ikke den fagmilitære sjef, men den politiske ledelse av arméen som fattet beslutning etter fagmilitær anbefaling. Dette viser at selv detaljer vedrørende bygging av Ofotbanen var et sentralt forsvarspolitisk spørsmål. Et annet forhold i denne anledning er at det heller ikke fantes noen fast landmilitær organisasjon i Nord-Norge som kunne saksbehandle og forberede de sakene som måtte avgjøres på politisk nivå.⁴⁰

Det er ikke bare forhold som skulle hindre en fiendtlig bruk av jernbanen det var tale om. Det ble stilt detaljerte krav fra sentrale militære myndigheter om etablering av anlegg langs banen for egne styrker. Det var tale om mellomstasjoner minst hver tjuende kilometer mellom endestasjonen og riksgrensen. Videre skulle mellomstasjonene inneholde telegraf, vann til lokomotiv og troppene, kulldepot og ikke minst gjennomgående sidespor på 330 meter eller

lengre, med perronger for av- og pålasting av tropper og militært utstyr. Videre ble det stilt det krav om at minst 1/8 av banens rullende materiell til enhver tid skulle være tilgjengelig for troppetransport.⁴¹ Tegningene av innredning i både passasjer- og godsvogner skulle fremsendes før anskaffelse og selskapet måtte forplikte seg til å ha vogner med minst de dimensjoner som krevdes for transport av militært materiell.

Plasseringen av endestasjonen i Victoriahavn ble også tatt opp. Forsvaret stilte en del krav til perronger og rangeringsmuligheter når det gjaldt av- og pålasting av tropper og militært materiell.⁴² Det var viktig for Forsvaret at stasjonen var dekket mot beskytning fra fiendtlige krigsskip på fjorden. I tillegg kom det krav om forlengelse av linjen fra endestasjonen til Fagernes.⁴³ For å sikre seg at de militære kravene til banen ble fulgt opp, ble det jevnlig under anleggsperioden sendt opp offiserer for å kontrollere arbeidet. Dette ble koordinert med NSB. Finansielle problemer førte som nevnt til at anleggsarbeidet stanset opp i 1889, da hadde både forsøk på å reise ny kapital og å få den svenske staten til å overta jernbanen strandet. Etter ytterligere forhandlinger med eiernes interessegrupper og den svenske staten, ble den delen av banen som var bygget og var under bygging på svensk side kjøpt av den svenske stat i 1891. I løpet av året etter overtok den norske staten den del av banen som lå på norsk side.⁴⁴

Fiskerioppsyn og nøytralitetshevdelse

Dampkanonbåten Lougen ble i 1869 og 1870 sendt til farvannene utenfor Finnmark for å føre politioppsyn med torskefiskeriene. 15. april 1885 ble det fremmet forslag om ekstra bevilgninger for å gjennomføre et tilsvarende tokt samme året.⁴⁵ I tillegg skulle Lougen gjennomføre opplodding og kartlegging av havbunnen utenfor Finnmarkskysten. Dette var rene sivile oppgaver, og det kom ikke fram noe verken i proposisjonen eller under ordskiftet som skulle tilsi en skjult militær agenda. Snarere kom stortingsrepresentant Motzfeldt med en viss reservasjon i forhold til det å ha militære fartøy i grensefarvannene. Det var ellers ingenting som tilsa spesielle forholdsregler overfor Russland, eller om det var norske eller utenlandske fiskere som gjorde oppdraget påkrevet.

Under krisen mellom England og Russland i 1885, ble det 9. juni bevilget ekstraordinære midler for å opprettholde nøytraliteten i tilfelle krisen utviklet seg til krig.⁴⁶ Det ble stilt midler til disposisjon for å utruste og holde marinefartøyer i sjøen i tre måneder, og øke bemanningen på Oscarsborg, Horten og Vardøhus. Omtrent halvparten av marinefartøyene var i utgangspunktet allerede gitt bevilgninger for tokt denne sommeren. Dampkanonbåten Lougen er ikke nevnt i denne saken, noe som kan skyldes det rent politimessige oppdraget den hadde. Ordskiftet i Stortinget var bare en kort framlegging fra militærkomiteens formann, en beskrivelse av tiltakene av statsministeren og til slutt en anbefaling av tiltakene fra militærkomiteens formann. Begge presiserte at det ble lagt vekt på å gjøre det billig.

Det interessante i disse to små sakene er det som ikke kom fram. Det var ingen eksplisitt eller underforstått frykt for at Russland ville utnytte internasjonal uro eller lokale næringskonflikter som påskudd for militær konfrontasjon med Sverige-Norge i Finnmark. Dersom det hadde vært frykt for russiske intensjoner blant norske politikere ville det ha kommet til syne i disse debattene. Det var ingen tegn til at Stortinget eller regjeringen fant det nødvendig å sende flere marinefartøy til Finnmark for å støtte Lougen da Afghanistankrisen ble behandlet. Hadde det vært en frykt for russiske styrkedemonstrasjoner eller andre militære tiltak i nord, ville Lougen hatt lite å stille opp med. Det faktum at det ikke ble sendt flere fartøy til Finnmark underbygger forståelsen av at Russland fra norsk side ikke ble tiltrodd å ha noen umiddelbare ekspansjonsplaner mot Nord-Norge. De tiltakene det var tale om fra sentralmakten var på den ene siden politioppgaver i fredstid og på den andre nøytralitetshevdelse i tilfelle stormaktskonflikt. Det var ikke tiltak rettet spesielt mot en av partene.

Forklaringen på regjeringens og stortingspolitikernes vurderinger av Russlands hensikter kan ligge på flere plan. For det første var Russlands militære kapasitet i nordområdene små og det var derfor ingen risiko for noe sjømilitært angrep. Dette støttes også av de militære vurderingene av konsekvensene av Ofotbanen, hvor det var muligheten for en landsverts operasjons- og forsyningsakse som gjorde at en russisk militær trussel mot Nord-Norge materialiserte seg og ikke noe angrep bare over sjøen. På det storpolitiske

planet var Novembertraktaten fortsatt vurdert som en garanti for de forente rikers territoriale integritet, selv om tilliten til denne ble svekket etter Frankrikes nederlag i 1871.

Offentlig uttrykt militær vurdering av Ofotbanen

I tiden fra banen ble påbegynt finner vi en artikkel i Norsk Militært Tidsskrift fra 1886 av reserveløytnant Castberg med tittelen "Vil Ofoten-Luleåbanen blive af nogen særegen betydning for de forenede rigers militære forhold?"⁴⁷ Artikkelen er interessant av flere grunner og den gir et innblikk i et aspekt av offentlighetens forståelse av Russland og landets utenrikspolitiske intensjoner.

Castberg beskrev Russland som en ekspansiv stormakt som opp gjennom historien hadde utvidet sine grenser på naboenes bekostning. Allerede mottoet for artikkelen er en klar indikasjon på forfatterens oppfatning: Motto: "Hvem bryder sig om traktater! Russland, tag blot et skridt fremad; og verden er din. Citat fra en russisk forfatter."

Den russiske ekspansjon mot Afghanistan og Balkan forstod Castberg som de første steg mot India og Konstantinopel. Russlands interesse for Sverige og Norge var å forstå på flere plan. Erobringen av Finland fra Sverige ble sett som den faktor som gjorde at en fullstendig erobring av den skandinaviske halvøy var gjennomførbar. Videre ville en russisk erobring av den skandinaviske halvøya "bringe dem adskillige økonomiske fordele, endvidere smigre deres stærkt udviklede nationalforfængelighed, men fremfor alt forøge deres militære magt." Castberg trakk fram de panslaviske drivkreftene når det gjaldt Russlands utenrikspolitiske intensjoner, selv om han betraktet oppfatningen om at Russland var ute etter å erobre hele Europa som en overdrivelse. Konklusjonen var likevel at "[f]or os skandinavers vedkommende er faktum det, at vi befinder os i naboskab med en stor nation, som kunde have god brug for vore lande og som uden skrupler tager, hvad den kan lægge hånd på."

Castberg drøftet i neste del de geografiske og klimatiske forhold i regionen. Spesielt veiene ble framholdt som «dels mangelfulde og dels ligefrem ubrugelige» som militære operasjonslinjer. Videre at Arkhangelsk ikke var brukbar som marinebase og at idéen om en orlogshavn på Murmankysten "har

nepe praktisk værd." Når det gjaldt mulighetene for Russland til å true Nord-Norge med sjøstridskrefter, enten de kom fra Kvitsjøen eller St. Petersburg, mente Castberg at et slikt prosjekt ikke var realistisk. Her var han på linje med det som kom til uttrykk i Stortinget året før. Det var ingen sjømilitær trussel mot Nord-Norge fra Russland. Heller ikke over land mente Castberg det var praktisk gjennomførbart å angripe Nord-Norge og Nord-Sverige.

Det var utviklingen av det finske jernbanenettet, sett sammen med byggingen av en jernbane fra Bottenviken til Ofotfjorden, som ville endre situasjonen dramatisk. Castberg mente at bare en større landstyrke kunne hindre eller slå tilbake en angripende russisk armé som opererte langs en jernbanelinje fra Luleå til Ofoten. Dersom svensker og nordmenn ikke vil ta på seg den byrden det vil være å forsvare landene, "vil sandsynligvis de to folk engang blive annekterede af Russland og senere tvungne til mod sin vilje og til fordel for russerne at bære de selvsamme byrder." Han gikk mer i detalj på topografi, klima og kommunikasjoner i de nordlige delene av de forente riker. Avslutningsvis trakk han fram den avskrekkende effekten et sterkt svensk-norsk forsvar ville ha overfor Russland og marinens reduserte betydning i forhold til hva det finske jernbanenettet ville bety for krigføringen i nordområdene. De endringene de finske jernbanene, den nordlige stambane i Sverige og Ofot-Luleåbanen ville medføre for landenes forsvar var "en total omforandring af vort hærvesen. Endvidere vil alle tre baner forrykke vort forsvars tyngdepunkt fra halvøens sydlige del til den nordlige."

Castberg var her mer konsekvent i vurderingen av Ofotbanens betydning for Forsvaret av Norge enn generalstaben. Selv om Nord-Norge fikk en stadig større plass i landets forsvar, overtok aldri landsdelen plassen som den viktigste i sikkerhetspolitisk sammenheng. Derimot ble Nord-Norge etter hvert integrert i det nasjonale forsvar og var ikke bare en landsdel for seg selv.

Når Castberg skrev om "vort forsvar" så var det hele tiden tale om både det svenske og det norske forsvaret. Den trussel han beskrev var mot den skandinaviske halvøy som sådan, ikke mot en landsdel eller et av landene. Han erkjente at det for Norges del ville være et svært stort løft å etablere et forsvar som kunne møte denne trusselen, derfor måtte alle offentlige utgifter reduseres til et minimum for å bygge opp forsvaret. Denne todelte forståelsen av at

Russland var ute etter å erobre Norge og Sverige, og at dersom landene ikke forsaket alt for forsvaret, så fortjente de å bli erobret, går igjen i hele artikkelen. Det var nærmest noe naturgitt i at slik ville utviklingen gå. Dette minner om de sosialdarwinistiske strømninger i den svenske sikkerhetspolitiske elite som Åselius beskriver i sin doktoravhandling. Castbergs utsagn om at forsvaret skulle ha prioritet på statens ressurser foran sivile oppgaver, minner også om den type militarisme som utviklet seg i enkelte militære kretser i Europa på denne tiden. En finner dog ikke hos Castberg de irrasjonelle elementene av militær ekspansjonstrang, eller det å ville underlegge hele det sivile samfunnet militære verdier og vurderinger.⁴⁸ Artikkelen var snarere et uttrykk for den sosialdarwinistiske logikk om "survival of the fittest", stater i mellom.

Samtidig var Castberg ikke på linje med den omleggingen av forsvaret som ble ledet av Sverdrup og fikk sitt uttrykk i hærordningen av 1887. I den var den politiske hensikt blant annet å gjøre forsvaret mer nasjonalt, på bekostning av det norske bidraget til en felles unionshær og det var aldri på tale å underkaste samfunnet forsvarets behov slik Castberg i en viss grad tok til orde for. Når det gjaldt offiserenes holdninger til unionen og unionsforsvaret, så er nok artikkelen representativ.

Hovedforskjellene mellom de militære vurderingene og Castbergs artikkel ligger på to plan. For det første var Castberg mye mer eksplisitt når det gjelder russiske intensjoner og hensikter. Han var også mer på linje med den svenske sikkerhetspolitiske elite i synet på det skjebnebestemte i den russiske ekspansjonen, noe som kommer klart fram i hans forståelse av det russiske engasjementet på Balkan og overfor Afghanistan. På det militærstrategiske plan var han atskillig mer overbevist om at for Sverige-Norge var det militære tyngdepunkt flyttet fra de sørlige og sentrale landsdelene til de nordlige.

Militærkommissjonen av 19. august 1885

Denne kommisjonen som leverte sin innstilling i 1887, la en russisk trussel mot Nord-Norge til grunn for å ville innføre verneplikt i den nordlige landsdelen.⁴⁹ Trusselen hadde sammenheng med at ved å bruke jernbanen kunne

russiske styrker angripe Nord-Norge både over sjøen og over land. Kommisjonen vurderte sjøtrusselen som en selvstendig komponent og at et angrep over land måtte ha jernbanen som operasjonslinje. Ulf Alexandersen viser til at kommisjonen ikke foreslo noe forsvar utover en marinestyrke med et maritimt støttepunkt og begrunner dette med at det trolig skyldtes at jernbanen ikke var påbegynt.⁵⁰ Byggingen av banen var riktignok på dette tidspunktet så vidt kommet i gang, men tidligere vurderinger hadde vist at det nettopp var et maritimt støttepunkt i Tjeldsund som ville være kjernen i forsvaret av Nord-Norge. Kommisjonen foreslo den komponent i forsvaret av Nord-Norge som alle senere militære vurderingene var enige om, nemlig at Ofotbanen ble best forsvart med et kystforsvar i tilknytning til Tjeldsundet.

Forsvarskommisjonen av 1891

I 1891 ble det satt ned en forsvarskommisjon for å se på forsvaret av hele landet, inkludert Nord-Norge. Kommisjonen ble nedsatt etter anmodning fra Norges Forsvarsforening og hadde blant annet til hensikt å finne kostnadene ved å sette hær og flåte i skikkelig stand.⁵¹ Hovedfokus i trusselvurderingen ble flyttet fra den tradisjonelle vektleggingen av å skulle forsvare de forente riker mot en eroblingskrig fra Russlands side, over til en handelskrig. Mål for en angriper ville da være handelsflåten, infrastruktur og kystbyer.

Når det gjelder vurderingen av Nord-Norge må en ta i betraktning at byggingen av Ofotbanen var skrinlagt i 1889. Dermed var det militære rasjonale for å forsvare området mot land- og/eller sjømilitært angrep i realiteten borte. Det var fortsatt tale om en landmilitær trussel, selv om denne ikke var eksplisitt. Mot de forente riker var det tale om et landverts angrep nord for Bottenviken for enten å gå inn i Norge eller rykke sørover i Sverige. Trusselen var fortsatt Russland. Angrepet ville støttes av flåtestyrker dersom de var sterke nok til å beherske tilgrensende havområder. Trusselen ville være mindre overhengende etter at Ofotbanen ble oppgitt. Fraværet av en moderne operasjons- og forsyningslinje (jernbanen) ville gjøre det svært vanskelig for militære styrker av noen størrelse å operere mot Ofoten. Uten jernbane ville Ofoten ikke være interessant som orlogshavn eller utskipningshavn for varer.

Når det gjaldt Nord-Norge var ikke Ofotbanen nevnt med et ord i studien og etter noe drøfting, ble det strategiske repli for marinestyrker i landsdelen flyttet fra Tjeldsund til Gisundet. Videre skulle i tillegg Tromsø by forsvares og verneplikt måtte innføres i Nord-Norge snarest mulig.⁵²

Det er naturlig å se denne forsvarskommisjonen som en del av det samme prosjektet som hærordningen av 1887 inngikk i, hvor det var en politisk implisitt hensikt å etablere et selvstendig norsk forsvar uavhengig av forsvaret av unionen. Det forhold at trusselen mot unionen var sterkt nedtonet til fordel for en trusselforståelse som for det meste rettet seg mot Norge, mot handelsflåten og kysten, er en klar indikator på at det vil være naturlig å se forsvarskommisjonen av 1891 som et virkemiddel i prosessen mot norsk løsrivning fra Sverige.

Byggingen av Ofotbanen tas opp igjen

Den svenske delen av banen ble kjøpt opp av den svenske staten vinteren 1891 og i mai 1892 vedtok Stortinget å kjøpe ut den norske delen. Ny konsesjons-søknad for den norske delen av banen ble levert regjeringen 31. juli 1896, der blant annet ingeniør Ole W. Lund var en av hovedunderskriverne. Det svenske selskapet Luossavarra-Kiirunavarra Aktiebolag (LKAB) leverte søknad om konsesjon på den svenske delen 17. august samme år. Forhandlinger med den norske og svenske regjering resulterte i foreløpige kontrakter, der banen var planlagt å stå ferdig innen utgangen av 1903. Også under denne behandlingen i Riksdagen var motstanden stor, blant annet var de sikkerhetspolitiske farene framme igjen - sammen med økonomiske og proteksjonistiske argumenter. Stortinget vedtok enstemmig bygging av Ofotbanen 15. juni 1898.⁵³

Kontrakten mellom departementet for offentlige arbeider og LKAB viser hvordan de militære kravene fra den første konsesjonen med The Swedish & Norwegian Railway Company ble fulgt opp i denne kontrakten. Det følgende viser hvilke deler av konsesjonen som er direkte svar på de militære krav

§1 [...] aabnes for almindelig trafik senest inden begyngnelsen af aaret 1903.

§2 [...] Tegninger af de selskabet tilhørende vogne bliver paa forhaand at forelægge styrelsen for de norske statsbaner til approbation.⁵⁴

Paragraf 11 og 13 påla selskapet å få alle tegninger godkjent før bygging, selskapet skulle bekoste offentlig kontroll av arbeidene og skulle ikke ha rett til å motsette seg militære anlegg og tiltak. Selskapet ville heller ikke få noen erstatning etter ødeleggelse som måtte påføres banen, bygninger eller utrustning i tilfelle krig.

I denne konsesjonen var i tillegg de militære kravene om hvilke opplysninger som skulle fremsendes for godkjenning mer detaljerte enn i den første konsesjonen fra 1885, samt mer spesifikke på forsvarsrelaterte ulemper selskapet ville kunne bli utsatt for under byggingen og driften. Dette vitner blant annet om at generalstabens oppfatning om den militære betydning av banene hadde holdt seg og det kommer ikke fram noe som skulle tyde på at de pågående unionsstridighetene fikk påvirke denne vurderingen i nevneverdig grad.

Den militære ledelsens fornyede vurdering av Ofotbanen

Generalstabskommisjonen var kalt sammen i 1896 for å gi en fornyet uttalelse om etablering av jernbane fra Victoriahavn til Riksgrensen og dens tilknytning til jernbanen på svensk side. Ut fra denne innledende uttalelse, foretok generalstaben sin vurdering og overleverte denne til KG som sammenfattet den og ga Forsvarsdepartementet den fagmilitære anbefalingen om etablering av banen.

Generalstabskommisjonen leverte sin betenkning 14. november 1896.⁵⁵ Det ble forutsatt at en sammenknytning av den norske og svenske delen av banen bare ville være et tidsspørsmål. Malmbanens tilknytning til den svenske nordre stambane ville også komme i nær framtid. Komiteen vurderte Ofotbanen dit hen at det ved etablering av denne skaptes en "for den skandinaviske halvøstlige nabo" en gunstig operasjonslinje for en okkupasjon av Nord-Norge. Jernbanen ville gjøre det mulig å kombinere et angrep over land med sjømilitære operasjoner, da jernbanen ville være en viktig og sikker forsyningslinje for

fiendens land- og sjøstridskrefter i Nord-Norge. Det ble tillagt stor vekt at banens endestasjon, Victoriahavn, lå like i nærheten av det viktigste strategiske punktet for forsvaret av Nord-Norge, nemlig Tjeldsundet. En samtidig okkupasjon av Tjeldsundet og Victoriahavn ville være et svært godt utgangspunkt for videre operasjoner. I tillegg til at en jernbane ville gjøre en okkupasjon lettere, ville banen også øke sjansene for et angrep "forsaavidt som dens endelige erhvervelse vilde give en fuldt moderne kommunikation med en isfri havn."

Egne militære fordeler ville falle bort når banen ble knyttet sammen med den svenske stambanen, og en fiende som rykket sørover i Sverige kunne true norske styrker i Ofoten i flanken ved å bruke Ofotbanen som operasjonslinje vestover. Kommisjonen refererte til Generalstabskommisjonen fra 1882 hvor banen ikke kunne anbefales ut fra de rent militære risikoene. På grunnlag av de rent militære forhold kunne banen heller ikke denne gangen anbefales anlagt. Men det var denne gangen flere forhold å ta med i betraktning. Som følge av den utvikling som var kommet de nordligste landsdeler i Norge og Sverige til del, ble på denne tiden også resten av landenes befolkning oppmerksomme på de nordlige delene. Det ble reist krav om blant annet etablering av forsvar i de nordlige landsdelene. Dermed ville en fiendtlig invasjon i det nordlige Sverige kunne møtes med mobile hæravdelinger støttet i sterke befestninger. Selv om fienden skulle klare å ta selve jernbanen, vil sterke feltavdelinger i Nord-Sverige kunne true forbindelsene videre østover.

Under forutsetning av at forsvaret av Nord-Norge kom i orden raskt - dette stod allerede på den politiske dagsordenen - og at nødvendige anlegg og tiltak ble iverksatt, kunne banen anbefales bygd. Av disse anlegg ble spesielt Tjeldsundet nevnt, i tillegg til forberedelser for ødeleggelse av jernbanen.

Ofotbanens betydning for landsdelen ble understreket, både for malmeeksporten og for handelsvirksomheten med Russland fra Nord-Norge over det svenske jernbanenettet. Banen ble tillagt en indirekte betydning for landets forsvar, ved at den styrket landets økonomiske utvikling og derved landets evne til å bygge opp forsvaret i de nordlige landsdelene. Dermed kunne ikke etablering av banen avvises på rent militært grunnlag, forutsatt at kravene til etablering av et egnet forsvar for landsdelen og Ofoten ble fulgt opp.

Generalstaben ga sin uttalelse til KG om Ofotbanen 28. november 1896.⁵⁶ Det ble referert til konsesjonssøknaden og generalstabskommisjonens grunnlag. Generalstaben erkjente banens og Victoriahavns økonomiske betydning for landsdelen. Videre at Nord-Norge var den delen av landet som hadde sterkest befolkningsvekst, noe som igjen styrket kravet om at forsvaret også ble bygget ut i landsdelen. Den foreslåtte jernbane med den økte økonomiske og strategiske betydning for Nord-Norge, ville føre til at kravet om et skikkelig forsvar vokste, og at dette ikke lenger ville kunne avvises. "Med kommissionen har jeg derfor gaaet ut fra, at disse vidstrakte og for vort land betydningsfulle landsdele, der nu ligger saagodtsom forsvarsløse, om ikke før saa ialfald med banen vil faa sit værn og kraftigere, end det ellers vilde kunne paaregne."

Her kom generalstabssjefen med to interessante opplysninger om det framtidige forsvaret i Nord-Norge. For det første ville byggingen av Ofotbanen garantere for at landsdelen fikk et eget forsvar. For det andre gjorde banens strategiske betydning at det forsvaret som ville bli etablert i Nord-Norge måtte bli sterkere enn hva ellers ville ha vært tilfelle. Når sjefen for generalstaben kom med to så klare premisser for etablering av forsvar i de nordlige delene av landet, må utsagnet betraktes som representativt for synet til den militære ledelsen som sådan.

Generalstabssjefen framholdt videre det forhold at Nord-Norge helt manglet forsvar. Dermed måtte landsdelen ved et krigsutbrudd få militære styrker overført fra Sør-Norge, noe som gjorde at landsdelen ville bli et alt for lett bytte for en fiende. Det var Nord-Norges isfrie havner og sjøvante befolkning som under de rette sikkerhetspolitiske konstallasjoner, "kunde tænkes at ville bringe den skandinaviske halvøes mægtige østlige nabo til at udstrekke sin væbnede haand for at sætte seg i besiddelse af dem." Generalstabssjefen vurderte det slik at en endret økonomisk situasjon for Nord-Norge, blant annet som følge av Ofotbanen, ikke ville innvirke på Russlands interesse for landsdelen. Uansett ville et sterkt forsvar på plass i Nord-Norge virke avskrekkende overfor et angrep, da kostnadene med angrepet ville øke betraktelig. Dersom banen førte til økt økonomisk vekst i landsdelen og dermed en videre utvikling av Nord-Norges forsvar, så generalstabssjefen betydelige fordeler med banen.

Overfor et angrep sjøveien, regnet man med at andre stormakter ikke vil sitte rolig å se på at Russland skaffet seg store fordeler som konkurrerende sjømakt. Det forhold at de landverts kommunikasjonene hadde vært uegnet for større landmilitære operasjoner som kunne støtte en styrke landsatt fra sjøen, gjorde at en derfor hadde vurdert sannsynligheten for et slikt angrep for liten. Når den prosjekterte jernbanen åpnet en landverts forbindelse med kysten av Nord-Norge ville dette gjøre det mulig for Russland å støtte en sjølandsatt styrke over land. Det arbeidet svenskene hadde satt i gang omkring Boden vurderte generalstabssjefen som en god støtte til et norsk forsvar mot et angrep over Skibotn. Også risikoen ved et russisk angrep over Torne ble redusert ved de svenske forsvarsutbyggingene i Norrland. Ofotbanen kunne i tillegg få stor betydning for fellesforsvaret av det nordlige svenske operasjonssområdet ved at forsterkninger og forsyninger kunne skipes i land i Victoriahavn og fraktes videre østover med jernbanen.

Dersom en angriper fikk kontroll over jernbanen på svensk side, ville den ikke være til nytte for ham dersom han ikke også behersket endestasjonen i Victoriahavn. Et rent landverts angrep vurderte generalstabssjefen som lite sannsynlig, da det lett kunne ende i en katastrofe for angriperen. Det var bare en sjøstyrke som kunne klare å ta Victoriahavn og gi angriperen tilgang på banen. Dermed måtte et forsvar være sterkt nok til å møte et angrep fra sjøen, og det måtte da bestå av "batterier støttede af mobilt søvern og fornøden mobil forsvarsstyrke tillands." Det ville kreve en sjøstyrke av betydelig omfang for å ta det norske endepunktet av banen. Et angrep mot de forente riker i nord ville dermed kreve så store styrker at dette forhold i seg selv ville få angriperen til å tenke seg om.

Her kommer det tydelig fram at en utbygging av militær infrastruktur og oppsetning av militære avdelinger ble vurdert å ha en krigsavvergende effekt overfor Russland. Dette var for øvrig i tråd med den siviliserings- og penetrasjonsprosess som foregikk i nordområdene for å styrke nasjonalstatens kontroll over eget territorium.

Generalstabssjefen tok et forbehold om at banen kunne anbefales, ut fra de fordeler en fiende kunne oppnå dersom han klarte å beherske hele banen. Selv om det fantes indirekte militære fordeler for egne styrker ved anleggelse av

banen, var betenkelighetene fortsatt store. Det var derfor en del vesentlige forutsetninger som måtte legges til grunn for godkjenning av banen, og disse måtte understrekes i konsesjonsbetingelsene. Dette dreide seg først og fremst om etableringen av militært forsvar til sjøs og på land i Nord-Norge for landsdelens egen del. Videre ville etablering av banen forsterke betydningen av Tjeldsundet som det strategisk viktigste punktet langs kysten av Nord-Norge. Både fordi det var den mest direkte adkomst til Ofoten fra nord og fordi det ville være en flanketrussel mot fiendtlige krigsskip inne i Ofotfjorden. Videre ville støttepunktets strategiske verdi øke når Victoriahavn ble gjort til krigshavn som i tilfelle norsk nøytralitet kunne bli mål for de krigførende partene.

Som vist tidligere under generalstabens første vurdering av Ofotbanen, hadde allerede Tjeldsundet vært vurdert som det strategisk viktigste punktet på kysten av Nord-Norge. Ofotbanen forsterket dermed et allerede erkjent forhold, både ved dens nærhet og plassering til endestasjonen for jernbanen og ved at dens generelle viktighet økte som følge av at et angrep på landsdelen ville bli mer sannsynlig.

Igjen understreket generalstaben banens betydning for en forsert etablering av Nord-Norges forsvar og hvor i landsdelen dette burde kraftsamles. Også det forhold at den sjøverts forbindelse til Sør-Norge lett ville kunne avskjæres i en krigssituasjon, og at krigen kunne komme fort, gjorde at Nord-Norge raskest mulig måtte få sitt eget forsvar. Forsyningssituasjonen ville forenkles dersom jernbanen ble forlenget fra Trøndelag til Bodø. Generalstabssjefen regnet med at Ofotbanen ville framskynde etableringen av en Nordlandsbane, som også måtte tillegges en vesentlig militær betydning.

Generalstabssjefen kunne dermed, forutsatt at nødvendige forsvarstiltak ble iverksatt, anbefale bygging av banen. Han mente videre at konsesjonsbetingelsene etter at de militære hadde uttalt seg burde være mer detaljerte enn i fra 1885, samt modifiseres en smule.

Det kan diskuteres om den trusselen Ofotbanen åpnet for var det reelle argumentet for etablering av et forsvar i Nord-Norge, eller om den var et vikarierende argument for å innføre verneplikten i den nordlige landsdelen. Alexandersen viser at det fra 1880-årene av vokste fram en sterk opinion for å få utvidet verneplikten til Nord-Norge. Argumentene var den utenrikspolitiske

trussel Russland utgjorde og behovet for tiltak overfor kvenene.⁵⁷ Behovet for innføring av verneplikt i Nord-Norge kom også klart til uttrykk i uttalelsen fra militærkommisjonen av 1885. Også her var Russland den sikkerhetspolitiske trusselen.⁵⁸

Den eneste faktor som den militære ledelse anså som viktig nok til å bygge ut forsvaret av landsdelen var Ofotbanen, med den endring av landsdelens geostrategiske posisjon i forhold til stormaktene banen medførte. Det ligger ikke noe i dette materialet som indikerer at den militære ledelse hadde en skjult agenda, hvor Ofotbanen bare var et vikarierende argument for å innføre verneplikt eller noen militært styrt integrasjonspolitikk overfor samer eller kvener. Snarere er det eksplisitt uttrykt at det var endringen av Nord-Norges strategiske rolle banen medførte som gjorde at et forsvar av landsdelen måtte bygges ut, og at størrelsen på styrkene ble større enn hva landsdelen ville blitt tildelt. De militære prioriteringene ellers var at banen hurtig skulle kunne ødelegges og at det ble etablert en marinestyrke.

KG ga sin anbefaling til Forsvarsdepartementet 22. desember 1896. Dette var den formelle fagmilitære anbefaling som sammen med uttalelsene til generalstabskommisjonen og generalstabssjefen ble sendt fram til Forsvarsdepartementet. KG tok utgangspunkt i disse uttalelsene, samt presiserte og utdypet enkelte forhold. Allerede i innledningen understreket han at det samtidig med byggingen av banen "træffes saa kraftige forsvarsforanstaltninger, at en fiende ikke uden store offere har udsikt til at komme i besiddelse af og nyttiggjøre sig den anlagte jernbane."

Når det gjaldt generalstabskommisjonen vurderinger, understreket KG at banen både ville lette angrep og okkupasjon av Nord-Norge, og gi Russland tilgang til en isfri havn. Videre ble de militære forutsetningene for at banen kunne anbefales presisert; at det svenske forsvaret i Norrland ble etablert, at banen ble forberedt for ødeleggelse og at det ble etablert befestninger ved endestasjonen, samt at forsvaret for landsdelen ble bygget ut, herunder befestningsanlegg ved Tjeldsund. Tjeldsundets betydning ble understreket; både dets strategiske betydning for landsdelen og den lokale betydningen for forsvaret av Victoriahavn. KG kunne ikke tilråde å legge noen marinestasjon i nærheten av selve Victoriahavn, blant annet på grunn av terrenget.

KG holdt fram generalstabssjefen vurderinger av hvilke militære tiltak som måtte iverksettes dersom banen ble bygget og muligheten de bedrede kommunikasjonene ga både Sverige og Norge til å forsvare de nordlige landsdelene. Til slutt ble generalstabssjefen sitert på banens betydning for å få etablert forsvar på land og på sjøen, samt de nødvendige befestninger for marinen. Alt i alt presiserte KG at det var kun på disse spesielle betingelsene generalstabskommisjonen og generalstabssjefen kunne anbefale at banen ble bygd.

KG ville knytte de militære tiltakene til konsesjonsbetingelsene. Man måtte før konsesjon ble innvilget for det først sikre seg at forberedelser for ødeleggelse av banen faktisk ville bli gjort og for det andre at de nødvendige forsvarsforberedelser var på plass når banen ble åpnet for trafikk. Han understreket viktigheten av at forsvaret i Nord-Norge måtte være uavhengig av de øvrige styrkene i Sør-Norge på grunn av forsyningsvanskene over sjøen.

Når det gjaldt hvordan landsdelen kunne bli angrepet, mente KG at dette hovedsakelig ville skje over sjøen, men noe også over land. Angrep over sjøen ville ha to hovedformål, avskjære forsyningene sørfra og en direkte landsetting av styrker for å ta viktige byer og andre kritiske områder. Forsvaret i landsdelen måtte derfor etableres for å møte denne todelt trusselen, men på grunn av landets økonomi måtte en antakelig prioritere en marinestyrke med kanon- og torpedobåter, minefelt og lokale landstyrker ved de områder som hadde betydning for fienden. Victoriahavn var et slikt punkt, men KG ville ikke her foreslå noen plan for forsvaret av Victoriahavn. Befestningsanlegg ved Victoriahavn måtte derimot være på plass innen banens åpning, og KG regnet med at Forsvarsdepartementet tok initiativ til dette. Når det gjaldt finansieringen foreslo faktisk KG at jernbaneselskapet bidro til utbygging av forsvaret i Nord-Norge med deler av overskuddet fra jernbanedriften.

Nord-norsk bakevje

De første forslag til militære utbygninger med kostnadsoverslag, ble innhentet av Armékommandoen med innspill fra generalstaben og Forsvarsdepartementets marineavdeling. Disse tiltakene bestod av et anlegg ved Tjeldsund, med

blant annet minesperringer, samt befestning av innseilingen til Victoriahavn og forsvarsanlegg ved Hundalselven i tillegg til anselige sprengningsforberedelser. Disse planene ble sendt departementet henholdsvis 13. desember 1897 og 22. januar 1898. Forsvarsdepartementet informerte Departementet for offentlige arbeider 27 januar 1898.⁵⁹ Forsvarsdepartementet ville at sprengningsforberedelsene skulle gjennomføres mens banen ble bygget.

Når det gjaldt hvordan banen skulle sikres var dette et omstridt spørsmål. Blant annet hvorvidt banen skulle forsvares direkte med befestninger rundt selve banene og anleggene, eller om banen best ble forsvart indirekte, som en del av forsvaret av landsdelen som sådan. I et skriv fra Forsvarsdepartementet til Departementet for offentlige arbeider 27. januar 1898 forfektet departementet at banen best kunne forsvares indirekte, ved at den ble dekket av forsvaret i landsdelen.⁶⁰ Samtidig ser vi tydelig hvordan banen påvirket valg av strategisk plassert fastpunkt (replisting) for det sjømilitære forsvaret av Nord-Norge. Forsvarskommisjonen av 1891s foreslåtte plassering av orlogsstasjon ble flyttet fra Gisundet tilbake til Tjeldsundet, på grunn av Ofotbanen og endestasjonen i Victoriahavn. Dette var et brudd med kommisjonens anbefaling. Det er tydelig at da det første forsøket på å etablere banen strandet i 1889, var ikke lenger Ofoten med Tjeldsundet like viktig i de strategiske vurderinger når det gjaldt forsvar av Nord-Norge.

Departementet vurderte også Victoriahavn og Rombaken som uegnede for befestninger og minesperringer mot et angrep fra sjøen. De vanskene det var tale om når det gjaldt sperring av Rombaken og plassering av batterier ved Victoriahavn, var at datidens teknologi ikke ville gjøre det mulig å sperre Rombaken med sjøminer (på grunn av strøm- og dybdeforhold). Dermed ville det ikke ha noe for seg å gå videre med dette alternativet. Batterier ved Victoriahavn skulle blant annet ha som funksjon å beskytte fiendtlige krigsfartøy som ville forsere en minesperring inn i Rombaken.

I samme skriv hevdet departementet at banen måtte kunne ødelegges, og foreslo et forsvarspunkt ved Hundalselven kombinert med en stor kommunikasjonsødeleggelse for å gjøre banen ubrukelig over lang tid. Ser en dette brevet i sammenheng med de vurderinger som var gjort tidligere hvor Ofotbanen er med i disse eller ikke (jf. Forsvarskommisjonen av 1891), er det

åpenbart hvordan de militære vurderte jernbanen som premisseleverandør for hvilken trussel en skulle forholde seg til når det gjaldt Nord-Norge, og hvordan en best kunne forsvare landsdelen. Aller tydeligst ser en hvordan det strategiske tyngdepunktet for forsvaret av Nord-Norge var flyttet bort fra Tjeldsundet når jernbanen ikke lenger regnes med, men ble flyttet tilbake i Tjeldsundet igjen når et nytt selskap fikk konsesjon på jernbane fra Atlanterhavet til Bottenviken. Videre at festningsanlegg ved Tjeldsundet skulle inngå i landets alminnelige forsvarsplan og ikke bare være en del av et lokalt forsvarsanlegg for jernbanen. Til slutt tok departementet stilling i diskusjonen om det skulle etableres befestninger ved endestasjonen og jernbanen, eller om forsvarsstriden skulle drives med mobile enheter.

Under Stortingets behandling av denne siste konsesjonssøknaden, ble den militære siden av anlegg og drift av jernbanen presentert i generelle ordelag.⁶¹ I trasébeskrivelsen ble en noe mer konkret, og nevnte problemene ved Hundalselven spesielt, de vansker dette partiet medførte og de konsekvenser de militære kravene fikk for den første søknaden. Som det står i innstillingen, fikk ikke The Swedish and Norwegian Railroad Company tillatelse fra den militære ledelsen til å velge en enklere kryssing av Hundalselven. Ser en på den militære argumentasjonen, var det avgjørende å kunne gjennomføre en total ødeleggelse av banen over Hundalselven.

Etter at Forsvarsdepartementet hadde mottatt de fagmilitære anbefalinger og krav til militære tiltak overfor selve banen og ellers i Nord-Norge ble de militære utålmodige. Det gikk flere skriv fra KG til Armestyrelsen hvor generalen påpekte manglende oppfølging av de fagmilitære krav til forsvarstiltak i forbindelse med Ofotbanen og landsdelen for øvrig. I skriv fra KG til Armestyrelsen av 18. desember 1901 kommer både problemstillingen og frustrasjonen tydelig fram.⁶² KG refererte til Armékommandoens skriv til Forsvarsdepartementet 22. desember 1896 om tildeling av konsesjon på jernbane Victoriahavn til Riksgrensen og at denne jernbanen ville medføre en særs betydningsfull operasjonslinje til støtte for fiendtlige operasjoner mot de nordlige delene av landet. Selv om Armékommandoen innså betydningen banen ville få for Nord-Norge, måtte dette vike dersom byggingen av denne jernbanen satte hele landets interesser på spill. Det ble framholdt på det

sterkeste at denne fare ville være til stede om det ikke «samtidig med Jernbanens Anlæg blev truffet saa kraftige Forsvarsforanstaltninger, at en Fiende ikke uten store Offre vilde have Udsigt til at komme i Besittelse af og nyttiggjøre sig den anlagte jernbane.» Den samme oppfatning ble delt av generalstabssjefen. Armékommandoen kunne derfor ikke anbefale etablering av banen uten at følgende forutsetninger ble ivarettatt:

1. Forsvaret for Nord-Norge ble etablert (landforsvar og verneplikt)
2. Jernbanen ble forberedt for omfattende ødeleggelse
3. Anlegg for forsvar av endestasjonen mot angrep over land og sjø ble bygget

Deretter beskrev KG status: Jernbanebyggingen gikk etter planen og var forventet åpnet i henhold til konsesjonsbetingelsene første halvår 1903. Etableringen av et mobilt forsvar av Tromsø stift var i gang, men det var bare en begynnelse til den mobile delen av landforsvaret. Når det gjaldt de andre forutsetningene Armékommandoen hadde satt fram for å kunne gå med på bygging av jernbanen, var ingenting gjort eller forberedt. KG henviste til egen instruks og tidligere skriv i saken, og anmodet departementet om ikke å utsette arbeidet med sikring av Ofotbanen fra landsiden og sjøen ytterligere.

Under forhandlingene om Innstilling til Stortinget, X B-1091/1902 vedrørende ekstraordinære bevilgninger til Forsvaret, var Ofoten og trusselproblematikken oppe til drøfting. Det var i denne innstillingen ikke foreslått noen bevilgninger til Nord-Norge, denne ekstraordinære bevilgningen skulle blant annet finansiere nytt feltartilleri og grensefestningene, samt kystartilleri ved Bergen og Kristiansand. Dette var en del av forsvarsminister Stangs utbygging av Glommenlinjen og sikring av innseilingen til viktige byer i Sør-Norge.⁶³ Representant Andersen fra Nordlands Amt spurte i sitt innlegg 1. mars 1902 om "Forsvarsdepartementet er betænkt paa i en nær fremtid at foreslå forsvarsforanstaltninger til sikring av Ofotfjorden mod fiendtlig angreb, og i tilfælde hvori disse forsvarsforanstaltningene tænkes at skulle bestaa."⁶⁴ Han sammenliknet forsvarsbehovet ved Ofotfjorden med de anlegg som var under bygging ved innseilingene til Kristiania, Kristiansand, Bergen og Trondheim. Andersen viste til de strategiske konsekvensene Ofotbanen fikk, når den

ble koplet til det finsk-russiske jernbanenettet. Dermed ville Ofotbanens endestasjon ved Atlanterhavet bli den naturlige vestlige endestasjon for den russiske jernbane, som hadde sine østlige endestasjoner i Vladivostok og Port Arthur. Dette forhold ville lett kunne utnyttes av russerne, om enn under et eller annet påskudd, til å angripe og okkupere det nordlige Norge. Andersen trakk inn kvenene som en innenrikspolitisk usikkerhet i dette spillet og at det ikke bare var politiske hensyn som gjorde at Russland kunne være interessert i Nord-Norge og Ofotbanen, men også forretningsmessige og handelspolitiske hensyn. Andersen tok med at som "bosat der paa stedet har jeg en meget levende følelse af, at jeg bor paa landets mest udsatte og farligste punkt." Avslutningsvis presiserte han at han var klar over at banen under byggingen ble forberedt for ødeleggelse. Det han etterlyste var forsvar mot et angrep fra sjøen, som han mente ville komme sammen med et angrep over land.

Andersen fikk følge av representanten Bratlie fra Kristiania, som i sitt innlegg trakk fram at "det har vært fremholdt af alle militære autoriteter, førend jernbanen blev bygget, at forinden den aabnes, maa man sørge for at endepunktet ved sjøen er befæstet". Bratlie erkjente at tiden ikke var inne til å be om mer penger for enda mer festninger, men foreslo at noe av det artilleriet som var kjøpt inn til Glommenlinjen ville gjøre bedre nytte for seg ved Ofotfjorden. Han stilte også spørsmål om verdien av den pågående utbyggingen av grensefestningene mot Sverige.

Forsvarsminister Stang svarte Andersen med at spørsmålet om forsvar av Ofotbanen var til behandling i generalstaben, at departementet ennå ikke hadde mottatt svar på sin forespørsel og at saken derfor ikke kunne realitetsbehandles. Overfor Bratlie fastholdt Stang at han prioriterte hovedstadens forsvar framfor Narviks. Den videre debatt om innstillingen kom ikke inn på Nord-Norge.

I forhold til Stangs forsvarspolitiske program, hvor befestning av grensen mot Sverige var hovedsaken, må Nord-Norge ha fortont seg uvesentlig og fjernt. Det er tydelig når en ser den politiske behandlingen av forsvaret av Ofoten etter at KG hadde levert sin anbefaling i desember 1896. Som vist overførte dette ikke til noen politisk reaksjoner. Både det grundige forarbeidet og generalens purrebrev viser at forsvaret av Ofoten hadde prioritet i militær-

ledelsen. Den behandlingen i generalstaben Stang viste til var nettopp resultatet av KGs hissige brev til departementet 18. desember 1901. Det var også påtrykk fra distriktskommandoen i Tromsø stift for å komme i gang med utbygging av støttepunkt for marinen i Ramsund og sikring av landtilgangene til Ofotbanen.⁶⁵ Også dette lokale påtrykket ga uttrykk for samme utålmodighet som KG.

Hovedårsaken til at forsvarsutbygging i Ofoten ikke hadde funnet sted var at dette tiltaket ikke var en del av den strategien overfor Sverige som Stang i egenskap av forsvarsminister var hovedeksponent for. Forsvarsforberedelser i Nord-Norge, langt borte fra landets strategiske tyngdepunkt, var ikke et egnet virkemiddel i regjeringens forsvarspolitiske program. På samme måte som hærordningen av 1887 og forsvarskommisjonen av 1891, var utbyggingen av Forsvaret i kjølvannet av nederlaget i konsulatsaken en del av den langsiktige strategien med å etablere norske militære styrker under norsk kontroll. Hensikten med styrkene, enten det var hæravdelinger, panserskip eller grensefestninger, var å kunne ta en kommende konfrontasjon med Sverige uten igjen å måtte gi etter for svensk sabelrasling. Nord-Norge ble i dette bildet på alle måter en utkant.

Storingsrepresentant Andersens spørsmål og problematisering om forsvar av Ofoten var uttrykk for en forståelse av endringene i de strategiske forhold Ofotbanen medførte for Nord-Norge. Hans sikkerhetspolitiske argumenter, hva angår trusseloppfatning og hvordan landsdelen skulle forsvares, var på linje med de militære vurderinger. Det tyder på at den overordnede forståelsen av de militære konsekvensene av jernbanen var offentlige, og ikke bare en del av det militære etablissement. At Stang ikke avviste Andersens vurderinger av Ofotens betydning bekrefter at Forsvarsdepartementet var på linje med KG hva gjaldt de strategiske vurderingene. Dette var også tydelig i utredningene etter at saken kom opp i 1882. Når det gjelder å forklare hvorfor det ikke skjedde noe i Nord-Norge utover innføring av verneplikt, må dette tilskrives at den militære opprustningen overfor en kommende konflikt med Sverige hadde prioritet. I den sammenheng var Nord-Norge periferi på alle måter. Prioriteringen av verneplikt i Nord-Norge får i dette perspektivet overtoner av å være et politisk virkemiddel i nasjonsbygging og nasjonal koordinering.

Fortsatt tok det noe tid før arbeidet med forsvarsplanlegging for Nord-Norge tok form, da først med generalstabsøvelsen i Tromsø stift i 1904.

Nord-Norge i forsvaret av unionen

Når det gjelder felles forsvarsplanlegging i unionen skriver Lennart Roseøl at det var det lite av.⁶⁶ Fra svensk ståsted burde det være en selvfølge at Norge støttet forsvaret av Sverige. Siden den eneste trusselen mot unionen kom fra Russland, ville også Norge best forsvares ved at broderfolkene stilte seg skulder ved skulder der fienden kom. I 1871 regnet den svenske generalstabssjefen Raab med en norsk styrke på 20-30000 mann. Det var godt over det maksimale antall Norge kunne stille fra linjen. Raab hadde regnet med å sette alle de norske hjelpetroppene inn i Norrland. Rosell har ikke funnet spor etter noe planverk for overføring og gruppering av en norsk kontingent i de svenske arkivene. Han regner med at den svenske generalstaben ikke hadde høye tanker om den norske innsatsen i det felles unionsforsvaret. Det er i følge Rosell heller ikke noe svensk initiativ overfor Norge å spore i de svenske arkivene på 1870-tallet. Derimot var det et norsk initiativ i 1875 om å koordinere transport og administrasjon. Det ble møtt med en viss interesse i den svenske generalstaben, men det virker ikke som det ble fulgt opp. Rosell tilskriver denne mangel på interesse den svenske generalstabens manglende erfaring med og kunnskaper om de svenske jernbanene.

Det sikkerhetspolitiske aspektet av unionen ble på slutten av 1800-tallet særlig framholdt av norske unionslojale politikere.⁶⁷ Hovedargumentet var at union og politisk frihet var to sider av samme sak. Den svenske trusseloppfatningen om den russiske fare var akseptert på konservativt hold, og forestillingen om Skandinavia som et nytt Balkan var klart uttrykt. Forestillingen om en eksistensiell trussel fra Russland ble svekket utover 1890-tallet. Alf Kaartvedt trekker fram forestillingen fra unionskonflikten at Russland ville utnytte muligheten til å fiske i opprørt vann og besette Finnmark og deler av Nord-Norge.⁶⁸ Også på konservativt hold var oppfatningen den at etter nederlaget mot Japan i 1905 hadde Russlands behov for tilgang til Atlanterhavet økt etter at Port Arthur var overtatt av Japan. Videre at England var så

svekket etter Boerkrigene at de ikke ville foreta seg noe mot et russisk angrep mot Nord-Norge.

Når det gjaldt den militære vurderingen av Nord-Norge under unionen, var den sammensatt. I forsvaret av unionen var spørsmålet hvordan forsvaret av Nord-Norge forholdt seg til resten av unionen, og spesielt til de svenske nordområdene. For Norges del, hvordan Nord-Norge ble vurdert i det nasjonale forsvar og hvordan landsdelen skulle forsvares.

Den 21.-24. februar 1891 møttes den norske og svenske generalstab, hvor overordnede forhold knyttet til det unionelle forsvaret ble drøftet.⁶⁹ Dette var et fagmilitært møte på høyeste nivå, og de beslutninger og avtaler om sakene som ble drøftet ble gjeldende for det videre arbeidet. Det gjaldt blant annet bruken av norske styrker i forsvaret av unionen utenfor Norges grenser. Referatet fra møtet gir et godt bilde på hvordan generalstabene sammen vurderte unionens strategiske stilling. Lennart Rosell skriver at det ikke kan være tvil om at dette møtet resulterte i konkret planleggingsarbeid, i alle fall i Sverige.⁷⁰

Første sak gjaldt harmonisering av landenes mobiliseringsbestemmelser, hvor det virker som om svenskene ønsket å få klarhet i hvordan den norske mobiliseringen ville gå i forhold til den svenske, spesielt for det norske bidraget til den felles unionskontingenten. Dette punktet må ses sammen med den betydningen jernbanen var i ferd med å få for mobilisering og sammen- dragning.

Videre dreide møtet seg om sammensetningen og antallet taktiske og operative enheter ved mobilisering, samt utgangsdisponering. Her ble det operert med to alternativer. Alternativ A forutsatte at fienden behersket havet, mens i alternativ B hadde fienden ikke sjøkontroll. Vurderingen av trusselen mot unionens nordlige områder kommer tydelig fram fra det tidspunkt det ble planlagt å utgangsgruppere større styrker i Norrland.

For alternativ A bestod den unionelle hovedhæren av tre svenske og ett norsk armékorps på to arméfodelinger (en divisjon besto av 2-4 regimenter med tillegg av støttefunksjoner som kavaleri og artilleri), alternativt en norsk arméfodeling på tre brigader (et regiment besto av tre bataljoner uten tillegg av støttefunksjoner). I Norrland skulle det ved mobilisering utgrupperes to

svenske kombinerte brigader og én norsk kombinert brigade. Denne styrken tilsvarte en arméfordeling og utgjorde omtrent 20 prosent av den unionelle felthæren. I tillegg ble det understreket at de norske avdelingene i Finnmark (to bataljoner norsk landvernsinfanteri) skulle «staa i nærmest mulig Forbindelse med Styrken paa det nordlige krigstheater i Sverige.» I det siste ligger at generalstabene så de nordlige landsdeler i en operasjonell sammenheng, dvs. at disponeringene og kampene som måtte komme i det nordlige Sverige og i Nord-Norge var del av samme operasjon.

På grunn av den usikkerheten som lå i at fienden kunne bruke sjøen til å sette i land større styrker over hele den skandinaviske halvøy ble ikke den unionelle hovedhæren – altså den delen som ikke allerede var disponert til Norrland – utgangsdisponert etter alternativ A. I denne situasjonen ville man måtte ha den nødvendige handlefriheten til å følge med i en angriperes disposisjoner og kunne reagere på disse.

I tillegg kom territorielle dekningsstropper til Stockholm og festningene. Når det gjelder alternativ B var det enda mer tydelig at trusselen var et russisk angrep over Tome inn i Norrland.

- a. *Den unionelle hovedhær (Nordlige Krigstheater) skal bestaa af 4 svenske Armefordelinger
1 norsk do.
(Trondhjemske og Bergenske brigader)*
- b. *Til strategiske Reserver og til Dækning af vigtige Landsdele afdeles: Til Trondhjem: 1 norsk Armefordelinge (3 brigader)
Forøvrigt som ved (...) Alternativ (1-8)*

Når fienden var ventet over land ville hele feltarméen utgangsgrupperes for å møte et angrep mot unionens nordlige landsdeler. I tillegg ble unionens strategiske reserve plassert i Trondheim, med tilgang til strategiske transportmidler som jernbane og dampskip. Det var en gunstig lokalisering for innsetting på hele den skandinaviske halvøy.

Resten av møtet dreide seg om koordinering av mobiliseringsforberedelser, herunder konkret å sette inn liaisonoffiserer fra de to land til den andres

jernbaneledelse og samtrening av landenes staber ved de unionelle hæravdelingene.⁷¹ Et siste punkt var at det skulle utveksles liaisonoffiserer fra unionspartneren til nasjonale enheter på brigade og høyere.

Dette siste punktet viser vilje i både den svenske og norske militære ledelse til en sterk grad av integrasjon av landenes landstridskrefter i det felles unionsforsvaret. Hvorvidt en slik utvikling var ønsket av den *politiske* ledelse i Norge, er noe helt annet. Det forhold at disse tiltakene ikke ble fulgt opp, kan tyde på at det fra norsk politisk hold ikke var interesse for noen tettere integrasjon av landenes forsvar. De politiske intensjonene bak hærordningen av 1887, med en nedtoning av linjen til fordel for landvernet tyder på det samme. Fra norsk side var nemlig politikken på denne tiden å skape en selvstendig norsk hær under kontroll av Stortinget. Når en ser størrelsen på den norske unionskontingenten det ble planlagt med, så tyder alt på at omtrent hele den norske linjearméen etter den nye hærordningen (5 brigader) skulle disponeres til unionsforsvaret.⁷²

Disse planene ble dog uaktuelle med årene og de ble heller ikke revidert. Forslag fra Sverige om å ta opp igjen kontakten i 1901 ble avvist i Norge med henvisning til større organisatoriske arbeider. I 1903 ble kontakten tatt opp igjen, blant annet med det resultat at det i 1904 ble laget et konsept for planlegging med én norsk brigade ved Överkalix.⁷³ Denne planen ble senere utarbeidet mer i detalj, og Rosell viser til omfattende korrespondanse som følge av dette samarbeidet hele 1904.⁷⁴ Det var tale om den Trondhjemske kombinerte linjebrigade og generalstabssjefen Axel Rappe kunne meddele at dette arbeidet var fullført 22. mars samme år.⁷⁵ Dette var den samme brigaden som i 1891 skulle inngå i den norske arméfordelingen i Norrland eller være en del av unionens strategiske reserve, plassert i Trondheim. Allerede 5. april gikk det et nytt skriv fra Rappe, denne gang til den norske generalstabssjefen, hvor det er behov for ytterligere arbeid med denne planen.⁷⁶ Oversending av tidtabeller og annet underlag fra den svenske til den norske generalstaben 16. mai tyder på at arbeidet for planlegging med innsetting av brigaden var i gang i Norge. Det norske bidraget var denne gang begrenset til å settes inn i Norrland.

Oppsummering

Jernbanens endestasjon i Ofoten ble sett på som et mål for russiske sjøstridskrefter i forbindelse med et angrep over jernbanen for å ta Nord-Norge. Sjømilitære angrep på landsdelen var vurdert tidligere, men ikke sett på som reelle så lenge det ikke var mulig å støtte angrepet over land. Først med en jernbane til en isfri havn på Atlanterhavs-kysten ble et militært angrep mot Nord-Norge vurdert som gjennomførbart.

Slik det kommer fram i de militære utredningene var hovedårsaken til den fornyede interessen for etablering av et forsvar i Nord-Norge i første omgang byggingen av jernbanen fra Luleå ved Bottenviken, over malmfeltene ved Gällivare til Ofotfjorden. Andre faktorer som spilte inn var nasjonsbyggingen og konsolideringsprosessen i nordområdene som også ble gjennomført i Sverige, Russland, og Finland. En konsekvens av dette var at det kom krav fra politikere, organisasjoner og enkeltpersoner om at også de nordlige landsdelene måtte få et forsvar, først og fremst at verneplikt måtte innføres.

Det var bare verneplikt for Nord-Norge og sprengningsforberedelser på jernbanen som ble gjennomført av forsvarstiltak de første årene. Den militære ledelses prioritering av et sjømilitært forsvar med ubåter, overflatefartøy og kystfort i Ofotfjorden ble ikke fulgt opp politisk. Dette forholdet kan forklares på to måter. For det første var Nord-Norge en forsvarspolitisk utkant i opprustningen fram mot en framtidig konflikt med Sverige om unions-spørsmålet. Dernest var det den nasjonale konsolideringen, spesielt overfor kvenene, som hadde øvrighetens fokus i Nord-Norge. Dermed var det rom for å innføre verneplikten, da den ble tildelt en vesentlig rolle i denne prosessen.

Selv om en i unionstiden fant ut at det måtte etableres et forsvar i Nord-Norge og Norrland, tok det sin tid før det ble realisert. Det var også initiativ for å få samkjørt forsvaret av unionen. Dette fikk først sin konkrete form så sent som i 1904, da det ble planlagt med at Norge skulle stille med en brigade i Norrland.

Byggingen av Ofotbanen førte til et skifte i Nord-Norges strategiske posisjon. Landsdelen gikk fra å være en utilgjengelig ødemark til å bli integrert i

det framvoksende industrisamfunnet. Når regionens ressurser i form av malm og fisk ble gjort tilgjengelige for det internasjonale markedet, ble også regionen interessant i stormaktenes strategiske vurderinger. Dermed begynte også Nord-Norge å bli innlemmet i landets forsvar.

I et klassisk militærteoretisk perspektiv hvor "kriget inte bara är en politisk akt utan ett verkligt politisk instrument, en fortsettning av den politiska dialogen, ett genomförande av denna med andra medel"⁷⁷ blir bruken av den norske linjearméen i Norrland og som strategisk reserve en logisk følge av at trusselen mot unionen var et russisk angrep over Torne. Det var det samme rasjonale som gjorde at den militære ledelse kunne gå inn for et forsvar av Nord-Norge. Også nedprioriteringen av forsvaret av Nord-Norge under opprustningen mot Sverige etter nederlaget i konsulatsaken følger det samme rasjonale. Da var den politiske dialogen ikke lenger rettet mot Russland, men mot unionspartneren.

Forsvarsplanleggingen tar form

Dette kapitlet vil se på hvordan arbeidet med å integrere forsvaret av Nord-Norge i det nasjonale forsvaret startet opp. Først med generalstabsøvelsen i Tromsø stift i 1904 fikk forsvarsplanleggingen for Nord-Norge en form som gikk ut over de tidligere militærstrategiske vurderinger. Distriktskommandoen for Tromsø stift ble trukket inn i arbeidet allerede fra selve generalstabsøvelsen, og DK-sjefens plan viser den lokale sjefs forståelse av de overordnede intensjoner. Det at marinens generalstab ble trukket inn i arbeidet fra første stund viser både den fellesoperative forståelsen, og at landsdelens særegenheter fikk prege arbeidet.⁷⁸ Disse uttalelsene fra generalstabene og landmilitær sjef i regionen vil gi et godt bilde av de fagmilitære vurderingene og en mulighet til å sammenlikne disse med tanke på overensstemmelse, eventuell forsvarsgrenvis rivalisering, operativt grunnsyn og andre forhold knyttet til den overordnede militære forståelse av forsvaret av Nord-Norge.

Kapitlet vil behandle sammenhenger mellom den operative planleggingen og de konkrete mobiliseringsplaner, hvor utgangsgrupperingen av avdelingene vil gjenspeile den operative forståelsen av hvordan forsvaret skulle gjennomføres. Avslutningsvis vil det bli vurdert om beredskapstiltakene i Nord-Norge i forbindelse med unionsoppløsningen reflekterte planene.

Svenske forsvarsplaner

Forsvarsplanen av 1906 er det første samlede uttrykk for den svenske militære ledelsens felles strategiske og operative grunnsyn etter reformene som kulminerte med overgangen til vernepliktsystemet i 1901.⁷⁹ De sikkerhetspolitiske forutsetninger var en forståelse av Sveriges betydning for stabiliteten i Østersjøen og at det derav ville være i stormaktenes egeninteresse å respektere svensk integritet og nøytralitet. Russland ble vurdert som den eneste stormakt som kunne ta i bruk militære maktmidler for å utvide egen makt i regionen.

Det var spesielt den generelle forestillingen om innlandsmaktens draging mot verdenshavene som støttet opp om denne trusselvurderingen. Konkret så man for seg at Russland ville skaffe seg tilgang til Nordsjøen og Atlanterhavet gjennom midtre eller søndre Sverige. (Arvid Cronenberg nevner ikke Ofotbanen og alternativet med et russisk angrep for å sikre seg denne og etablere orlogshavn ved Narvik.) Angrepet var ventet å ville komme over Tome, med en opprulling av de svenske styrkene sørover. Etter Østersjøflåtens undergang ved Tsushimastredet i 1905, var den sjømilitære trusselen kraftig redusert og spesielt Russlands kapasitet til amfibieoperasjoner.

Planen innledes med kapitlet "Öfversikt af Sveriges och dess grannländers krigspolitiska läge och militärgeografiska förhållanden".⁸⁰ De naboland det er tale om var foruten Russland og Norge, Tyskland og Danmark. Allerede i innledningen slås det fast at "Ryssland måste därför anses vara den farligaste bland våra eventuella fiender." Dette er kjent stoff, men det interessante er den endringen av argumentasjonen pennerettelsene gir uttrykk for. Originalen har ordlyden (om Russland): "hvars vitala interessen kräfvä en maktutvidning på Sveriges bekostnad." denne setningen ble i 1908 rettet til "hvars interessen kunna kräfvä en maktutvidning på Sveriges bekostnad." Hva denne endringen skyldtes kommer ikke fram i teksten, men det ga signal at et russisk angrep på Sverige ikke nødvendigvis var "skjebnebestemt". Også i vurderingen av Danmark og Norge kom det fram en endring i styrken og intensjonene. Den opprinnelige ordlyden tilla nordmenn og dansker en motivasjon knyttet til å ville gjenerobre områder som ble tapt på 1600-tallet. I 1908-utgaven ble den setningen strøket og erstattet med en formulering om at de kunne tenkes å ville gjøre innfall på svenske områder. Sannsynlighetsgraden for at så skulle skje ble sterkt nedtonet (dog med et forbehold om nordmennene). Også i denne vurderingen gikk altså Sveriges skandinaviske nabolands militære hensikter og motiver fra nærmest å være en historisk nødvendighet, til å være svært lite sannsynlig. For Norges del kan nok dette forklares som at uroen over unionsbruddet hadde begynt å gi seg noe.

Når det gjelder vurderingene av Norrland og russiske intensjoner i nord, var vurderingen at jernbaneutbyggingen og forlengelsen av denne til Atlanterhavet (Ofoten) hadde gjort at Norrbotten var "det närmaste målet för hans

utvidningsbegär vesterut". Sannsynligheten for et russisk angrep over land inn i Norrland økte med den stadige utbyggingen av jernbanenettet i regionen. Utbyggingen av det finske jernbanenettet mot grensen ved Torne ble fremhevet som en spesielt viktig faktor for Russlands mulighet til hurtig å kunne dra sammen en sterk invasjonstyrke ved grensen. Denne forståelsen av utbyggingen av det finske jernbanenettet er samsvarende med den norske generalstabens vurdering, slik den kom fram i "Udkast til Forsvarsplan. Krig med Russland" fra 1908. Målsetningen med et russisk angrep inn i Norrland skulle være å kontrollere jernbanen Luleå-Narvik og Boden festning. Boden ville trolig bli innesluttet og beleiret, mens angrepet fortsatte nordvestover. Denne vurdering av tidsfaktorer var også helt på linje med den norske generalstabens vurdering, og fra norsk side en av forutsetningene for hvordan landforsvaret i Tromsø stift skulle organiseres. I dette lå at en ville få varsel i god tid om et forestående russisk angrep over land, og dermed tid til egne forberedelser.

Vurderingen av Russland tok utgangspunkt i landets streben etter å bli en sjømakt, i tillegg til å skaffe seg tilgang til det åpne hav. Drøftingen slo fast at det endelige målet for Russland var å beherske Østersjøen og de danske beltene for å sikre sin øversjøiske handel. Det betydde at Sverige og Norge måtte erobres for å skaffe seg havner mot Nordsjøen (sør for Bergen). Dette var den russiske målsetningen i det lange løp. På kortere sikt ville denne prosessen starte med en erobring av Norrland og Nord-Norge, for på lengre sikt å fortsette sørover. Et argument som støttet denne strategiske forståelsen, var Russlands behov for sjøfolk. Disse ville de finne i Norge og Sverige. Selv om de øvrige stormaktene ikke ville sitte rolig og se på at Russland tok for seg på den skandinaviske halvøy, regnet man med at russerne ville klare å utnytte rivaliseringen mellom stormaktene, spesielt mellom Storbritannia og Tyskland, til å skaffe seg frie hender i nord. Russiske flåteplaner for å erstatte tapene etter krigen mot Japan ble tolket inn i dette scenarioet, og forstått å ha til hensikt å skaffe Russland sjømilitært hegemoni i Østersjøen.

Som en følge av unionsstridighetene og unionsoppløsningen i 1905, hadde svenske militære et våkent øye til Norge. Ikke det at verken Danmark eller Norge ble regnet som en risiko i seg selv, men at de kunne gjøre felles sak med en eller flere stormakter som angrep Sverige.⁸¹

Generalstabsøvelsene i 1904 og 1909

Flere generalstabsøvelser ble gjennomført i Nord-Norge i det første tiåret av 1900-tallet, ofte sammen med lokale militære myndigheter. Hensikten var å bli kjent i en landsdel eller et område, samt se på hvilke militære muligheter som lå der. Selve øvelsene ble gjennomført med kun offiserer ute i terrenget, uten bruk av tropper eller avdelinger. Øvelsene var planlagt på kartet og så dro en ut for å vurdere de mulighetene for militære operasjoner som lå i selve lendet.

Noe tid før øvelsen reiste generalstabsjefen med et lite følge og foretok en grov rekognosering av området. Deretter lagde disse opplegget for selve øvelsen, som foregikk over noen uker med resten av generalstabsoffiserene som deltakere. Etterpå ble det laget en rapport om øvelsen, med alle kart, skisser, notater og delrapporter som ble laget underveis. Rapporten ble bundet inn og var tilgjengelig i generalstabens bibliotek. Senere ble ofte resultatene etter disse øvelsene brukt som underlag i rapporter og vurderinger som generalstaben foresto. Disse rapportene ble brukt som grunnlag for den senere forsvarsplanlegging for det område øvelsen var holdt i.

Generalstabsøvelsen 1904 i Tromsø stift

Øvelsesrapporten refererer til skriv fra departementet til KG 4. juni 1904, hvor det i stortingsproposisjon nr. 29 1903/04 var foreslått overføring av linjebergbatteriet i Kristiansand til Tromsø stifts forsvar. I Stortingets behandling av saken tok statsråden opp behovet for en generalstabsøvelse for å vurdere anvendelsen av artilleri i Tromsø stift. Departementet foreslo at generalstaben allerede samme år skulle legge generalstabsøvelsen til Tromsø stift, blant annet for å se på organiseringen av forsvaret i landsdelen, herunder størrelse på og typer avdelinger som skulle settes opp. KG var enig, og generalstabsjefen dro samme sommer opp for rekognosering. Øvelsen ble lagt til august/september og gjennomført med fire grupper; Lyngenpartiet, Bardupartiet, Narvikpartiet og et eget kystforsvarsparti som skulle se på forsvaret av innseilingen til Narvik. I tillegg kom øvingsledelse og en egen avtale mellom generalstaben og Telegrafvesenet for bruk av landsdelen telefon- og telegrafnett under øvelsen.⁸²

Gjennomføringen av øvelsen dreide seg i hovedsak om rekognoseringer for å fastslå framføringsmuligheter langs vei og i terrenget, overganger over elver og vassdrag, sperremuligheter, befestningsmuligheter — herunder stridsstillinger for artilleri og infanteri. Oppdragene til partiene og de akser og stillinger som ble rekognosert var å møte trussel om angrep fra finsk område over Skibotndalen mot Storfjord, det var terrengakser inn fra Sverige mot Bardu i sør, akser og traséer inn mot Narvik og bruken av Troms innland for egne operasjoner. Kystforsvarspartiet rekognoserte for hvordan en skulle møte fiendtlige sjøstridskrefter som kunne operere inn mot Ofotenområdet og Narvik.⁸³ Dette er alle områder som tidligere er nevnt og vurdert med tanke på forsvaret av Nord-Norge, og som en vil følge i det videre arbeidet med konkret forsvarsplanlegging for landsdelen. Denne generalstabsøvelsen var grunnlaget for generalstabens rapport til Forsvarsdepartementet om forsvaret av Ofoten samme høst.

Når en ser på de områdene som ble rekognosert under øvelsen, så er de alle områder som har vært behandlet i de vurderinger som har vært foretatt om forsvar av Nord-Norge etter at Ofotbanen kom inn i bildet i 1882. Som en vil se i det videre arbeidet med forsvaret av Ofotbanen og Nord-Norge var denne og de kommende generalstabsøvelsene i Nord-Norge med å danne grunnlag for videre vurderinger og planverk.

Generalstabsøvelsen 1909 i Tromsø Stift

Denne øvelsen fokuserte på to hovedområder, nemlig deler av dagens Nordland fylke og de indre og østre delene av Finnmark. Et felles mål for denne øvelsen var å se på mulighetene for etablering av en militærvei fra Namdalen nordover gjennom Tromsø amt, og for den delen som foregikk i Nordland å vurdere tverrforbindelser inn til den svenske mellomriksveien.⁸⁴ Hensikten med å vurdere disse tverrforbindelsene var å se om det var mulig for en fiende å operere over land mot Nordlandskysten ut fra denne veien.

Resultatene av rekognoseringene i prestegjeldene Hattfjelldal, Vefsen og Hemnes, samt i Mo og Saltdalen var at terrenget ble vurdert til å være svært krevende, med vanskelige fjelloverganger og liten infrastruktur for å under-

støtte militære operasjoner. I sum var området lite egnet til militære operasjoner.⁸⁵

Den delen av øvelsen som gikk i Finnmark skulle skaffe generalstaben militærgeografisk informasjon for å vurdere den militære betydningen av Lebesby, Tana og Næsseby prestegjeld.⁸⁶ Som del av dette ble det foretatt undersøkelser i forbindelse med etablering av militærveien fra Namdalen gjennom Tromsø stift. Videre skulle "i størst mulig utstrækning opplysninger indsamles om de fra Næsseby prestegjeld over rigsgrensen førende kommunikationer paa finsk side."

Rapporten gir en omfattende militærgeografisk beskrivelse av Finnmark, Kolahalvøya og Nord-Finland. Kommunikasjonslinjene over land, i elver og langs kysten ble drøftet i detalj. Spesielt ble det gjort inngående rede for Murmankysten, hvor planer om jernbane fra sentrale strøk av Russland til Aleksandrovsk og mulighetene for en orlogshavn på Murmankysten ble drøftet. Konklusjonen på det siste var at ishavskysten ble vurdert av en hæroffiser som uegnet for en orlogshavn; "saa maatte den søke længre mot vest, i Tromsø amt."

Selv om dette var en vurdering av en stabsoffiser i generalstaben, så står den som konklusjon på generalstabens offisielle rapport etter øvelsen, uten sjefens kommentarer i margin eller andre merknader. Det lå en implisitt oppfatning i den militære ledelse om at dersom Russland ville skaffe seg tilgang til verdenshavene i vest, så måtte det skje over norsk territorium. Ser en på de scenarioer som tidligere var brukt i krigsspill og trusselvurderinger knyttet til Ofotbanen, var det fortsatt stormakten Russland som var den mest nærliggende trussel – nå ikke lenger bare sentralt mot de forente riker, men også alene mot de nordlige landsdelene.

Det kommer ikke fram i rapporten om generalstaben som en del av øvelsen vurderte kvener eller samer som en faktor i trusselbildet. Et slikt forhold lå for så vidt utenfor de vurderingene som generalstabsøvelsen omfattet, og fraværet av denne type vurderinger gir ikke grunnlag for å si noe om en eventuell forestilling om en finsk fare. Generalstabsøvelsene var i så måte i høy grad fagmilitære og forholdt seg i utgangspunktet bare til faktorer som kom inn i denne sfæren. Derimot var generalstabsøvelsene et underlag for bruk i senere

vurderinger, og i så måte ville de fakta om etnisitet som presenteres i rapporten kunne brukes av for eksempel Forsvarsdepartementet. Bare det forhold at etnisitet er en faktor som tas med, tyder på at slike forhold ble tenkt brukt i senere militære eller politiske vurderinger. I så måte faller faktoren etnisitet inn i det mønsteret som tegnes av Knut Einar Eriksen og Einar Niemi i deres framstilling av den finske fare.

Forsvarsplanlegging fra 1904 til 1908

Det er en grunnleggende forskjell på å legge planer og det å sette planer ut i livet. Det har ofte å gjøre med ressurstilgangen. Dette gjør for Forsvaret sin del at selv planer og utbygninger som er vedtatt i Stortinget risikerer ikke å bli konkretisert, fordi vedtakene ikke følges opp med tildeling i de årlige budsjetter. Dette er ofte mest synlig når den sikkerhetspolitiske situasjonen er oversiktlig og antatt trygg, kombinert med lite penger på statsbudsjettet. Da etableringen av militære avdelinger og kostnadskrevende militær infrastruktur i Nord-Norge kom etter at opprustningen i perioden 1895 til 1905 var gjennomført, var det å forvente at politikerne ble litt mer tilbakeholdne med militære bevilgninger.

Fra de første vurderinger om Ofotbanens strategiske konsekvenser ble lagt fram av generalstaben i 1882, var det i forsvarspolitiske og militære kretser generell enighet om hvorfor Nord-Norge var viktig for landets forsvar. Derimot var det uenighet om hvordan landsdelen skulle forsvares. Planene, eller snarere vurderingene fra 1904 til 1908 viser at Ofoten, spesielt Ofotbanen var vurdert som helt sentral. Uenigheten gikk på hvordan dette området skulle forsvares; om forsvaret skulle etableres i Narvik og på selve jernbanen, eller om Ofoten skulle forsvares mer integrert i landsdelens øvrige forsvar.

Denne problemstillingen dreier seg også om hvordan begrensede ressurser best skulle utnyttes. En egen sak som understreker arbeidet med å få mest mulig ut av tilgjengelige ressurser, er spørsmålet om plasseringen av det festnings- og feltartilleriet som ble fristilt da grensefestningene innenfor den 30 kilometer nøytrale sonen mot Sverige fra Kongsvinger til Svinesund ble lagt ned som en følge av Karlstadforliket.

Selv om det ofte er stor forskjell på de planene som legges og de konkrete tiltak som til slutt blir iverksatt, er det mulig å studere om det er noen kontinuitet i de idéer planene gir uttrykk for og de tiltak som blir etablert. Ser en på sammenhengen mellom de strategiske vurderinger av Nord-Norge og utgangsgrupperingene som kommer fram i planverket, kan en tydelig se dette forholdet. Litt mer usikkert blir det når det er mer håndfaste tiltak det er tale om; når penger skal bindes i befestninger, marinefartøy eller feltartilleri. Da kommer mange forhold inn i bildet. Blant annet kan forsvarsgrensvis rivalisering gi utslag, politiske særinteresser – enten militærfaglig eller lokalpolitisk og uenighet om doktriner eller trusselvurdering på fagmilitært nivå kan alle gis vikarierende argumenter når saken blir løftet til det politiske plan.

Generalstabens uttalelse til Forsvarsdepartementet 20. oktober 1904 om forsvar av Ofotbanen

Denne uttalelsen var i stor grad bygd på sommerens generalstabsøvelser.⁸⁷ I tillegg hadde generalstabsjefen for marinen latt generalstaben låne hans foreløpige rapport fra hans egen rekognosering med DK-sjef og distriktsingeniør samme sommer. I vurderingen ble trusselen begrunnet med Russlands behov for en isfri havn med jernbaneforbindelse tilbake til eget kjerneland. Videre ville de ressursene som lå i Nord-Norge øke sjansene for angrep. Den mest reelle trusselen ville være et direkte angrep på landsdelen med landstyrker støttet av fiendtlige sjøstridskrefter som behersket de omkringliggende farvann. Generalstaben drøftet videre hvilken type forsvar som var best egnet; befestninger eller mobile enheter, og konkluderte med det siste. Den ville også skyte forsvaret inn på svensk territorium, over Vassijaure-Katteratvann, et område som ble beskrevet som gode stillinger for infanteri og artilleri. Generalstaben foreslo at det ble besluttet 1) at forsvaret av landsiden ble skutt fram til høyden mellom Vassijaure-Katteratvann, 2) at forsvaret av landsdelen skulle planlegges av DK-sjefen sammen med generalstaben på grunnlag av årets generalstabsøvelse og 3) at artilleri (6-8 stk. 8,4 cm feltkanoner) med ammunisjon ble overført til Narvik. Generalstaben presiserte at et angrep fra øst over Ofotbanen neppe vil komme overraskende og at det derfor ikke var behov for

ytterligere tiltak i fredstid. Det ville derfor ikke være behov for å etablere befestninger eller andre kostnadsdrivende tiltak mot landsiden i fredstid.

Et angrep sjøveien ville derimot kunne komme atskillig raskere. Seilingstiden fra Jekaterinehavn til Ofoten ble beregnet til 1 1/2-2 døgn og fra Libau i Østersjøen til 4-6 døgn. Det ble presisert at Narvik var vurdert som interessant for en angriper ene og alene som endepunkt for jernbanen og dens forlengelse østover. Dersom Russland bare var interessert i maritime støttepunkt langs kysten fantes det atskillig bedre steder enn Narvik. Trusselen mot Narvik var knyttet opp i jernbanen, og en sjølandsetting hadde til hensikt å ta kontroll over denne – i samvirke med et angrep over land.

Når det gjaldt forsvar av Narvik og Ofoten fra sjøen ble det drøftet om det skulle etableres et rent maritimt forsvar bestående av fartøyer, kystartilleri eller en kombinasjon av dette. Den første konklusjonen var at dette forsvaret ikke burde legges til, eller like ved Narvik, men etableres lenger ute i fjorden, ved Ramsund–Tjeldsund.

Generalstaben anbefalte et artilleriforsvar ved Ofotfjorden og kystartilleri for forsvar av Tjeldsund, om mulig med en minesperring i tillegg. Artilleriet skulle ikke bare sikre Ramsund, men også kunne virke mot fiendtlige krigsskip i selve Ofotfjorden og støtte egne marinefartøys strid mot fiendtlige sjøstridskrefter; derfor dette antall og størrelse på skytset. I denne sammenheng ville 15 cm skyts kunne virke effektivt mot fiendtlige krigsskip opp til kryssere. Skulle slike eller større fiendtlige krigsskip ta seg inn i disse farvann, ville de i tillegg være svært utsatt for angrep fra norske ubåter og torpedobåter, som skulle være hovedstridsmidlene i det maritime forsvaret.

Generalstaben så nettopp for seg torpedobåter og ubåter, både fordi var ansett som best egnede i trange innaskjærs farvann og fordi større fartøyer ville ha oppdrag andre steder langs kysten. Ramsundet måtte i tillegg ryddes for sandbanker og skjær slik at egne fartøyer kunne bruke sundet. Hensikten med dette var å etablere et maritimt støttepunkt i selve Ramsundet som var dekket mot direkte beskytning fra fjellene rundt, og operere fartøyene ut fra dette. Det ble ikke funnet noe egnet sted i selve Tjeldsundet for å anlegge maritimt støttepunkt. Derfor ble Ramsundet valgt.

Marinens generalstabs betenkning av 18. april 1905

Kommanderende admiral (KA) var i likhet med KG gitt i oppdrag fra Forsvarsdepartementet å uttale seg om forsvaret av Ofotbanen.⁸⁸ Oppdraget ble gitt videre til marinens generalstab og sjefen for denne rekognoserte Ofotenområdet, samt videre opp til Salangen i juli 1904. Rekognoseringen var koordinert med generalstabsøvelsen til generalstabten, og ble gjennomført sammen med DK-sjefen og distriktsingeniøren, som begge var involvert i generalstabsøvelsen senere samme sommer.

Marinens generalstab hadde allerede gitt innspill til hvordan forsvaret av Ofoten burde innrettes. I oppdraget fra Forsvarsdepartementet til KA var generalstabens forslag om de sjømilitære stridskreftene knyttet til Tjeldsund og Ramsund gjengitt som grunnlag for oppdraget. Dette ble det stilt tvil om nytten av, og noen andre momenter ble spilt inn. Videre ble det koordinert med KG når det gjaldt rammene for det videre arbeidet, i første omgang rekognoseringene og generalstabsøvelsen sommeren 1904. Dette bekrefter at det var etablert en forsvarsgrenvis enighet om de overordnede prinsippene for bruk av stridskreftene i forsvaret av Ofoten, og resten av Nord-Norge for den del.

Sjefen for marinens generalstab gjentok det felles utgangspunkt for det sjømilitære forsvaret av området: "At basere forsvaret av saavel Ofotfjorden som Tjeldsund væsentlig paa en fra en basis i Ramsund opererede flotille torpedobaade og undervannsbaade." Så presiserte han at det var arméens generalstab som ville ha kystartilleribatterier i tillegg til torpedobåter og ubåter, ikke marinen. Når det gjaldt forsvaret av Ofotbanen fra landsiden, var han enig med kollegene på land at på grunn av terrengforholdene så burde det ikke etableres noen spesielle anlegg på land i tilknytning til jernbanen. I tillegg presiserte han at den marinestrategiske betydningen av Narvik var lik null hvis en ikke samtidig behersket havet.

Videre beskrev sjefen for marinens generalstab Nord-Norges marinestrategiske betydning og sammenhengen mellom land- og sjøstridskrefter i forsvaret av landsdelen. Med de rådende kommunikasjoner, var i realiteten Nord-Norge tapt dersom fienden hadde sjøkontroll. Om en hadde kontroll over

Narvik og Ofotbanen betydde det i seg selv lite, fordi en trengte sjøen for å få forsyningene ut til resten av landsdelen. Konklusjonen var entydig:

De nordlige landsdeles skjæbne beherskes derfor af den, som behersker fjordene og kystlederne [...] Der gives saaledes ingen annen maade at forsvare Tromsø stift paa enn maritimt. Noget specialforsvar af Narvik som endepunkt for jernbanen har ingen betydning, saalænge det ikke samtidig forsvarer forbindelsesveiene fra Narvik udover, nordover, gjennem Tjeldsund eller eventuelt Ramsund.

Anbefalingen når det gjaldt forsvaret av Ofotbanen og Narvik ble derfor den samme som arméens generalstab: En marinestyrke med Ramsund som befestet støttepunkt.

Når det gjaldt hvilken type fartøyer det var behov for, var marinens generalstab naturlig nok mer grundig i den marinefaglige drøftingen enn arméens generalstab. Hovedvåpenet mot fiendtlige sjøstridskrefter var tidens høyteknologiske trussel mot alle større marinefartøyer; torpedoen. Levert fra torpedobåter og undervannsbåter som opererte dekket av egne kanoner, skjult og dekket i trange fjorder og sund, vil torpedoer være en formidabel trussel mot enhver flåtestyrke som ville forsere Ofotfjorden eller Tjeldsundet. For å sikre disse våpenplattformene mot fiendtlige motiltak, som "torpedobaadsjagere og torpedobaade, undervandsbaadenes værste fiender" måtte disse støttes av kanoner, enten i batterier på land eller i form av kanonbåter. Marinens generalstab foretrakk det siste, da disse også kunne brukes som moderskip og gi artilleristøtte over et mye større område enn faste batterier på land. Batterier på land ble vurdert som svært nyttige, men ikke som kritiske for sjøstriden. Derimot måtte det være kanonbatterier på land for å beskytte støttepunktet i Ramsund. Forslaget var et stormfritt batteri med fire 7,6 cm kanoner.⁸⁹

Når det gjaldt størrelsen på flåtestyrken til forsvaret, så ble Kommisjonen av 1888 "Om vernepliktsens utvidelse til rigets nordlige landsdele" referert, hvor det for Nord-Norges del var foreslått en styrke på 24 kanonbåter, 12 torpedobåter og tre havgående kryssere. Deretter slo marinens general-

stabssjef fast at ingenting var gjort når det gjaldt den sjømilitære delen av forsvaret av Nord-Norge, mens etableringen av landforsvaret var godt i gang. Videre at landstridskrefter var lite interessante i Nord-Norge dersom de ikke kunne etterforsynes, noe som bare kunne skje over sjøen sørfra. Heller ikke ville styrker på land kunne påvirke den viktigste faktoren når det gjelder militær kontroll over landsdelen; kysten, med skipsleia, øyer og fjorder. Marinens generalstab anså forslaget til kommisjonen som helt usannsynlig, og foreslo en "flotille, der skjønsmessig ansættes til 2 mutterskibe, 4 undervannsbaate og 4 torpedobaater." Den skulle være oppsatt i fredstid og stasjonert i Narvik med depoter i tilknytning til sivile kaianlegg. Dermed ville styrken raskt kunne mobiliseres og etablere seg i Ramsund ved å bruke skip som lå i Narvik, når disse ble rekvirert ved en mobilisering. En del av det tekniske personellet mente en kunne utføre vanlige sivile funksjoner i fredstid, men erkjente at det ville kreve samarbeid med arbeidsdepartementet som kunne by på vanskeligheter. Det var også behov for å etablere en viss infrastruktur i Ramsund og områdene rundt.

Marinens generalstab prioriterte tiltakene og knyttet utbyggingen og investeringene til hverandre. Planen var først å bygge fire ubåter. Når disse var på plass kunne en så begynne å bygge i selve Ramsund og starte arbeidet på kanonbatteriene for beskyttelse av støttepunktet. Til sist skulle man anskaffe torpedobåtene og moderskipene – forutsatt at ikke ubåtene under øvelser hadde vist seg så effektive i farvannet at overflatefartøyene kunne sløyfes, og at det i stedet ble bygget flere ubåter.

Datidens miner og torpedoer hadde begrensninger som gjorde at de var lite egnede i Ofotfjorden.⁹⁰ Minene måtte legges på dybder fra 1–10 meter og torpedoene hadde en rekkevidde på 800 meter, de nyeste 1500. På det smaleste ved Tjeldøya er Ofotfjorden tre kilometer bred og dybdeforholdene er adskillig større en datidens miner var laget for. Selv Rombaken er over én kilometer bred ved Øyjord.

Sjefen for Tromsø distriktskommando: Motiveret plan for forsvaret av Ofoten-Bardø-Lyngen-avsnittet, 23. mai 1906

Denne planen ble utarbeidet etter oppdrag gitt i generalstabens uttalelse om forsvar av Ofotbanen fra året før. Etter innledningsvis å ha presentert trusselalternativene, foretok DK-sjefen en drøfting av hvorvidt en burde satse på et mobilt landmilitært forsvar eller faste anlegg.⁹¹ Etter en vurdering av alternative plasseringer av befestninger, spesielt i forhold til lokale værforhold, økonomi, styrkebehov og anvendelighet, avskrev han enhver form for befestning sør for Rombaken. Han ga, i tråd med generalstabens vurdering, uforbeholden støtte til et mobilt landmilitært forsvar. Derimot kunne han tenke seg et fort på høydene innenfor Tyttebærvik på nordsiden av Rombaken. Hensikten skulle være både å virke med ild mot jernbanen for å hindre en angriper å bruke denne, hindre fiendtlige krigsskip i å trenge inn i Rombaken og være et fastpunkt for de mobile hæravdelingene å manøvrere rundt. Fortet ville i tillegg bli såpass billig at det ikke burde gå utover oppsetning og utrustning av de mobile feltavdelingene. Men også dette fortet ville ha lavere prioritet enn feltavdelingene, skulle det bli smått med midler.

Videre presenterte han prinsippene den mobile striden skulle føres etter. Det ble forutsatt at angriperen var overlegen i antall, samt at egen evne til å erstatte tap var begrenset og "humanitetshensynet – diktere, at forsvaret ledes 'økonomisk' og ikke etter russisk-japansk mønster."⁹² Med andre ord måtte en sloss med list og lempe, både av styrkeøkonomiske hensyn, og av hensynet til soldatenes liv. Deretter drøftet DK-sjefen hvordan striden skulle føres. Han vurderte det defensive forsvar, en offensiv–defensiv taktikk og den rene offensiv.⁹³ Alle ble avvist med referanse til argumentene over, og som følge av dette måtte "[p]rinsippet for forsvaret maa derfor blive, at det ikke føres efter nogen bestemt opgjort maner, men ledes med omtanke og varierer i karakter, hvilket vil vanskeliggjøre for angriberen at drage riktige slutninger om vore hensikter." Vi ser her en svært fri og udogmatisk tilnærming til militære operasjoner, noe den videre drøfting også viser. De prinsipper DK-sjefen videre skisserte er interessante på flere måter. De viser en tilpassing av eksisterende taktikk til landsdelens terreng og hvilke muligheter som ligger for

lokalkjente avdelinger. Videre en svært fri omgang med stridsformene (angrep, oppholdende strid og forsvar), i den hensikt å få mest mulig ut av små ressurser. Det operasjonsmønsteret som ble beskrevet gikk ut på at en med små styrker skulle lede fiendens operasjoner i en bestemt retning, eller få kontroll på fiendens kraftsamling. Så skulle man søke å utnytte daler, fjellpass og annet tilsynelatende uframkommelig terreng til å manøvrere egne styrker for å angripe fienden i rygg og flanker, for der kraftsamle og ødelegge ham bit for bit. Avdelinger med høy mobilitet, muligheter til å operere på indre operasjonslinjer og et godt utbygd forsyningssystem var vesentlige forutsetninger for gjennomføringen.

DK-sjefen brukte mye plass på å argumentere for å bygge ut magasiner og depoter i indre Troms for å støtte denne typen operasjoner. Det gjaldt både sentrale magasiner som skulle etableres ved krigsutbrudd og forberedelser for fremskutte forsyningsbaser i den retning striden kom til å føres. Til slutt gikk han gjennom et par scenarier for å belyse sine operative prinsipper. Disse scenarier hadde utgangspunkt i tidligere planer om fienden skulle komme bare over sjøen, eller både over land og fra sjøsiden. Ut fra disse leser en at man var klar over at operasjonsformen krevde et godt utbygd etterretningsapparat og at behovet for moderne samband var stort. I beskrivelsen av scenariene understreket han viktigheten av bevegelighet og at en ikke ble bundet opp "til nogen saakaldt 'afgjørelseskamp'," noe som for underlegne norske styrker ville være jevngodt med nederlag. Avslutningsvis støttet han etableringen av marinestyrke, kystartilleri og orlogshavn i Ramsund, og han kunne som tidligere nevnt, godt tenke seg et fort ved Tyttebærvik.

Det er tydelige og sammenhengende linjer fra generalstabens overordnede planverk for forsvar av Nord-Norge, over til DK-sjefens plan for organisering av forsvaret av Tromsø stift og hans prinsipper for føring av striden. Vektleggingen av de mobile feltavdelingene uten å binde seg i kostbare permanente anlegg, viser både en forståelse for hva som var realistisk ut fra økonomiske rammer og en operativ forståelse av hvilke avdelinger som kunne avgjøre striden. Når DK-sjefen argumenterte for et fort ved Tyttebærvik, var det ene av hans hovedargumenter at fortet skulle støtte den mobile striden, ved å tjene som et fastpunkt der fiendens angrep stanser opp og som eget motangrep

manøvrer ut fra. Denne funksjonen til festning, fort eller annet fastpunkt er i militærteorien beskrevet som en pivot, eller hengsel som angrepet dreier rundt på samme måte som en dør. Dette i motsetning til de andre forslag om befestninger ved Ofotbanen, som kun ble tillagt rent defensive egenskaper.

Kystfortene ved det maritime støttepunkt som var foreslått i Ramsund skulle ha de samme funksjonene, både den rent defensive med å forsvare Ramsund og å kunne støtte marinefartøyenes angrep mot fiendtlige sjøstridskrefter i Ofotfjorden og Tjeldsundet. Når en ser de sjøstridsmidlene det er tale om, så hadde spesielt bruken av torpedobåter og sjøminer vist seg å være svært effektive under den russisk-japanske krig. Det var flere artikler i Norsk Militært Tidsskrift etter 1904 som tok for seg forskjellige forhold i denne krigen, blant annet sjøkrigen og kampene i Mandsjuria. Videre var det også flere artikler om russisk og japansk militærvesen som blant annet tok for seg offisersutdannelse, stridsteknikk og taktikk, troppemoral, i tillegg til biografier av de mest fremtredende lederne.⁹⁴ Når så DK-sjefen refererte til russisk-japansk mønster så var alle lesere av planen klar over hva han mente.

Selv om vi ser at den mobile landstriden hadde i seg elementet av motangrep og offensiv for å slå den angripende fiende, er det stor avstand til den nærmest dogmatiske offensivtroen i Frankrike og Tyskland. Både generalstab og DK-sjef erkjente at bare angrepet kunne skape avgjørelse i striden, helt etter Clausewitz' tese om offensivens positive hensikt. I dette ligger det at en ved å utelukkende drive et defensivt forsvar, ville forsvareren aldri klare å avgjøre striden til egen fordel. Også i den strategiske forsvarsstriden må forsvareren hele tiden gjennomføre sine defensive operasjoner med det formål å skape forutsetning for å kunne angripe fienden og skape avgjørelse på slagfeltet. Samtidig var det opplagt at de underlegne norske styrkene aldri ville være i stand til å angripe og vinne et tradisjonelt avgjørende slag mot en sterkere fiende. Dermed ble den logiske følge å bruke defensivens sterkere form, for å skape forutsetninger for å kunne utmanøvrere og dele opp fiendtlige avdelinger, for så angripe de enkelte bitene med stor nok lokal overlegenhet til at en kunne vinne uten for store egne tap. Dette vitner både om en overordnet militærteoretisk forståelse og en evne til å sette denne inn i den geografiske og taktisk/operasjonelle kontekst striden i Nord-Norge skulle føres under.

Fagmilitær uenighet og politisk inngripen

Etter unionsoppløsningen ble det etablert en 30 kilometer nøytral sone langs svenskegrensen i sørøst. Det innebar at de grensefestningene som var bygget måtte rives og dermed kunne kanonene disponeres andre steder. Dette var moderne skyts og ville gjøre god nytte i nye befestninger. Stortinget besluttet 26. april 1906 å bevilge litt over en million kroner for å bygge nye fort til å sette disse kanonene i. Intern uenighet mellom FD, KG, generalstaben, sjef Tromsø DK og andre høyere militære sjefer, gjorde at saken dro ut og at det kom til dels syrlig kritikk fra Stortingets militærkomité. Denne saken er et godt eksempel på intern uenighet i fagmilitære spørsmål og hvordan denne kommer til uttrykk. Samtidig ser en av saksgangen, at uenigheten stod mellom to grupper av instanser. På den ene siden var arméens- og marinens generalstaber sammen med sjefen for Tromsø distriktskommando, på den andre var KG og Forsvarsdepartementet, samt generalinspektøren og sjefen for festningsartilleriet. Uenigheten skyldtes at både KG og Forsvarsdepartementet begynte å kludre med de forslagene som fagmyndighetene hadde utarbeidet. Forslagene var laget etter generalstabsøvelser, analyser og rekognoseringer, samt samarbeid på tvers av forsvarsgrenene, mens innspillene fra KG og Forsvarsdepartementets syn virker basert på kart og synsing, uten kjennskap til lokale forhold. At KG senere endret syn når han selv hadde vært på rekognosering, støtter denne forståelsen. Stortingets militærkomité's kommentarer viser at komiteen hadde vel funderte og selvstendige meninger om fagmilitære spørsmål og sendte saker i retur med temmelig klare meldinger når de ikke var fornøyde.

I 1906 ble fordelingen av det ledige festningsartilleriet en egen sak. Forsvarsdepartementet ga generalstaben 27. januar 1906 forutsetningene for disponeringen av skyts fra nøytral sone.⁹⁵ Departementet ga i skrivet et forslag til disponering av artilleriet og et antall mitraljøser, blant annet til Ofoten. Departementet ville ikke ha detaljer, men et hurtig svar.

Generalstaben mente at dette skytset ikke var egnet til det forsvar som var under planlegging i Ofoten og ville derfor ikke at det skulle prioriteres til dette avsnittet. I skrivet til KG av 15. februar 1906, er Narvik så vidt nevnt.⁹⁶

Generalstaben refererte til anbefalingen fra 20. oktober 1904, hvor en ikke hadde noe egnet plassering for et festningsverk med denne typen skyts, da den eneste anvendelige forsvarsstillingen var på svensk side av grensen. Den typen skyts det her var tale om var heller ikke artilleriteknisk anvendbare som kystartilleri ved Ramsund. Det lille antall skyts det totalt var tale om burde heller kraftsamles til de foreslåtte anlegg i Trøndelag og ved Sarpsborg.

Følger en denne saken videre og ser den sammen med hvordan Ofotbanen og Nord-Norge skulle forsvares, er det tydelig at flere aktører her så muligheten til å få etablert fort og andre faste anlegg med eksisterende moderne skyts. KG tok initiativ i denne saken med sin betenkning av 16. februar 1906 hvor han så muligheter for å styrke forsvaret av Ofotenavsnittet med en del av artilleriet fra den nøytrale sone.⁹⁷ Denne betenkningen var KGs følgeskriv til Forsvarsdepartementet sammen med generalstabens uttalelse fra dagen før og det er noe underlig at han gikk i mot anbefalingen fra sin egen fagstab. Denne saken førte til en ganske omfattende korrespondanse med flere forslag til befestninger i Ofoten, uten at det ble tatt noen beslutning.

Ofotekommisjonen av 1907⁹⁸

I Stortingets militærkomités tillegg nr. 7 til den hemmelige innstilling S.X. 1906/1907 ble de skriv og oppfatninger som så langt er brakt fram listet, og det ble konkludert at den interne militære uenighet hadde medført at ingenting skjedde:

Komiteen vil derfor for Ofotentraktens vedkommende foreslaa, at generalstabs- og admiralstabschefen samt distriktskommandochefen og distriktsingeniøren i Tromsø stift anmodes om at afgive en fellesudtalelse ledsaget af omkostingsoverslag for de nødtørftigste permanente anlæg i Ofotenavsnittet, da der efter hvad der foreligger, synes at maatte kunne opnaaes enighed om dette spørgsmaal.

Det var allerede foretatt en fordeling av de bevilgende midler for montering av skyts fra den nøytrale sone, med omtrent 1/3 til henholdsvis Ofoten, Trønde-

lag og Sarpsborgavsnittet. Denne beslutning anbefalte komiteen opprettholdt med pålegg til regjeringen om å få orden på planene for Ofoten og det som stod igjen å ferdigstille i Trøndelag.

Forsvarsdepartementet ga "kommisjonen for befaring av Ofotentrakten" 12. august 1907 mandat å komme med en fellesuttalelse med kostnadsoverslag for nødvendige permanente anlegg i Ofotenavsnittet. Kommisjonens sammensetning tyder både på at dette var et anliggende for det nasjonale forsvaret, og det at både arméens og marinens generalstaber var representert med sjefene, tyder på en fellesoperativ forståelse av problematikken. I tillegg til KG, DK-sjef og ingeniør, så var sjefen for festningsartilleriet med i kommisjonen. Et naturlig valg, siden artillerifort og faste anlegg hadde vært hovedårsak til dissensene så langt.⁹⁹ Kommisjonen leverte sin rapport 19. desember 1907.

Årsaken til kommisjonen lå i ovennevnte dissens om hvordan etablere permanente befestninger som del av forsvaret av Ofotbanen. I utgangspunktet var det enighet om at hovedvekten på Ofotbanens forsvar (både overfor angrep over land og fra sjøen) måtte legges på det mobile forsvar. Dissensen dreide seg om hvorvidt og hvordan det mobile forsvaret skulle støttes av permanent befestninger.

Faste anlegg i Narvik eller tiltak for å sperre Ofotfjordens munning var oppgitt. Kommisjonen skulle drøfte og gi anbefaling om permanente anlegg for forsvaret av Ofotbanen skulle etableres "ut paa anordningen av et befæstet replipunkt i Ramsund for det maritime forsvar eller anlægget av befæstninger ved Tyttebærvik (eventuelt ogsaa ved Sildvik) med opgave at beherske jernbaneforbindelsen og Rombakfjordens indre bassin samt at danne et støttepunkt for det mobile landforsvar." Man kan også lese en viss usikkerhet om hvorvidt støttepunktet for marinen skulle være i Ramsund eller inne i Rombaken. Det var videre lagt opp til at befestninger på land ved banen skulle være fastpunkt i den mobile landstriden. Dette er samme argumentasjon DK-sjefen brukte året før for et fort ved Tyttebærvik.

Kommisjonens anbefaling var todelt med en anbefaling fra majoriteten og en mindretallsdissens. Dette viser uenigheten innen den militære ledelse om hvordan Ofoten skulle forsvares, men viser også ulik tenkning om bruken av militære styrker som sådan. Samtidig viser anbefalingen at de offiserer – KG

og til en viss grad DK-sjefen – som var uenige i generalstabens opprinnelige vurderinger, hadde skiftet standpunkt etter sammen med resten av kommisjonen å ha rekognosert i området. For KG er ikke dette overraskende, da han ikke tidligere hadde vært i Ofoten. Når det gjelder sjefen for Tromsø DK, har jeg ikke funnet noen eksplisitte begrunnelser. Stilt overfor de tilgjengelige ressurser var det mest fornuftig å krafte samle der det ga størst effekt for Ofotenavsnittet og landsdelen som sådan; med andre ord befeste Ramsund og føre striden med mobile enheter til lands, så vel som på sjøen. Derfor utgikk fortet ved Tyttebærvik. Marinens generalstab støttet vurderingen.

Majoriteten foreslo Ramsund som befestet repli for en marinestyrke, mens sjefen for festningsartilleriet (som var mindretallet) ikke var uenig i dette, men vil ha støttepunktet sterkere bestykket, og anbefalte i tillegg et fort ved Tyttebærvik.

Kommisjonen definerte Ofotenavsnittet geografisk: “der omfatter de nærmeste trakter omkring Ofotfjord, sjøtilgangen til Narvik, og den derfra førende jernbaneforbindelse med Sverige”. Videre ble området beskrevet som sparsomt utbygd, med sjøveien og jernbanen som de eneste kommunikasjoner av betydning. Samtidig var det nettopp disse kommunikasjonene som ga området dets militære betydning. Fri bruk av disse ville være hensikten med militære operasjoner mot området. Å hindre fiendens bruk av jernbanen og kystleia ville derfor være målet med forsvaret som skulle etableres i Ofoten.

Ut fra en totalvurdering ble det konkludert med at en fiende måtte beherske Ofotfjorden for å erobre Narvik og jernbanen. Hvis ikke ville marinestyrker nærmest uhindret kunne ta seg inn i fjorden og legge både byen og jernbane under ild. I tillegg ville Narvik og jernbanen bare være interessant for fienden dersom han behersket sjøveien ut fjorden. Når det gjaldt forsvar mot et landverts angrep med jernbanen som operasjonslinje, ville dette kunne trues i flankene fra Indre Troms og Herjangen. Videre ville banen lett kunne ødelegges på flere steder. Det var stort samsvar mellom kommisjonens vurdering av trusselen og hvilke egne tiltak som best kunne møte denne, og rapporten etter generalstabsøvelsen i Tromsø stift 1904.

Det ble understreket at hensikten med forsvaret i Ofoten var å hindre en fiendtlig marinestyrke å trenge inn i fjorden. Det ble best gjort ved å ha egne

sjøstridskrefter i området, og operere styrken fra et befestet støttepunkt i Ramsund. Betydningen av en egen marinestyrke ble begrunnet med at man måtte kunne sette den inn andre steder i landsdelen og beskytte skipsleia. Videre ville marinestyrken dekke mobiliseringen og konsentrasjonen av landstridskreftene og sikre sivile handelsfartøy i regionen. Konklusjonen var at en marinestyrke med en befestet operasjonsbase i Ramsund ville “i det hele betrygge landforsvarets flanke mot vest.” Andre faktorer som ble trukket inn var betydningen en marinestyrke vil ha i fredstid med tanke på kystvaktoppgaver og ordenstjeneste. I fredstid ble fartøyene foreslått lagt til Narvik.

Dissensen kom fra artillerisjefen som både hadde en annen oppfatning om “vor østlige nabo” og var uenig i betydningen av den type marineavdeling som ble foreslått stasjonert i Ofoten. Han mente fartøyene var for gamle og svakt bestykket. Videre ville han styrke landforsvaret med befestninger på land og ha adskillig kraftigere skyts ut mot Ofotfjorden ved Ramsundets søndre innløp, blant annet for å kunne virke mot selve Ofotfjorden og kunne ta opp kampen med tyngre fartøy.

Viktigheten av å bygge ut Ramsund ble understreket, og fartøyene måtte overføres så snart støttepunktet var etablert. Det var i så måte en felles forståelse i hæren og marinen om viktigheten av at marinen var premissleverandør for landstriden. Det gjaldt både i forhold til hvordan en best kunne hindre et fiendtlig angrep, og hvordan best hindre fiendens bruk av jernbanen og sikre forsyningslinjene sørover for hæren. Dersom det hadde vært noen rivalisering mellom forsvarsgrenene ville det ha kommet til syne i kommisjonsrapporten. I så måte vitner den om høy grad av fellesoperativ tenkning. Selv om det ikke var noen overordnet ledelse av arméen og marinen, kom det fram at det var stor enighet om hvordan de to forsvarsgrenene skulle virke sammen og utfylle hverandre innenfor operasjonsområdet. I forhold til resten av landet, skiller Ofoten og Nord-Norge seg ut rent geografisk med det at alle større fjorder går inn til de sentrale landmilitære operasjonsområder.

De prinsipielle forskjeller i de to forslagene knyttet seg i stor grad til det behovet en mobil styrke hadde for å støtte seg i festningsartilleri og i vurderingen av størrelse og slagkraft til den marinestyrke som trengtes for å hindre en fiendtlig flåtestyrke å trenge inn i Ofotfjorden. På en måte illustrerer forslagene

forskjellige skoler i den operative tenkning. På den annen side viser de en mer realistisk forståelse av hvorvidt økonomiske rammer skulle være styrende. Samtidig var artillerisjefen mer på linje med generalstaben når det gjaldt å kunne virke med kystartilleri ut i selve Ofotfjorden. Det var i tillegg forskjellige syn på hvor støttepunktet for sjøstridskreftene for forsvaret av Ofoten skulle legges, Rombaken hadde i forskjellige uttalelser vært inne i bildet.

En kan også lese inn teknologiforståelse i denne striden. Flertallet i kommisjonen ville at torpedoen skulle være hovedvåpenet mot en fiendtlig invasjonstyrke, artillerisjefen ville ha tradisjonelt kystartilleri, med kanonen som hovedvåpen. Torpedoen, så vel som leveringsmidlene ubåt og torpedobåt var nye stridsmidler og høyteknologiske våpensystemer i den forstand at de var teknisk krevende både å operere og vedlikeholde. Våpnenes effektivitet ble demonstrert tydelig under den russisk-japanske krigen. Det kommer ikke eksplisitt fram om dette var årsaken til uenigheten, men siden det foregikk en parallell utbygging av moderne artilleri- og torpedobatterier i kystartilleriet, var nok ikke denne systemrivaliseringen avgjørende.

Strategisk og operasjonell forståelse

De tre instansene som hadde gitt sine uttalelser var alle øverste fagmilitære ekspertise innenfor sine områder. På det strategiske og operasjonelle området representerte de to generalstabene ekspertisen. Generalstabene representerte også den øverste fagmyndighet rent forsvarsgrensmessig. DK-sjefen var den landmilitære sjefen i Nord-Norge og var den som ville føre striden på det operasjonelle og taktiske nivå.

Trusselforståelsen var temmelig entydig. Russland var den uttalte trusselen, motivert både ut fra geostrategi og næringspolitiske interesser knyttet til ressursene i landsdelen. Når det gjaldt hvordan trusselen kunne materialisere seg, var det tendenser til forskjellige syn. Dissensen var å forstå mer som grad av type angrep (vektlegging på land eller sjøen) mer enn om det ene eller det andre alternativet. Når generalstaben mer i detalj drøftet en mulig framrykking over land, var det en naturlig følge av at selv om det var det felles forsvaret som skulle etableres, så var generalstaben fortsatt en arméstab, med ansvar

for landstridskreftene. Tilsvarende kan sies om marinens generalstab, som la større vekt på kysten som premissleverandør for fiendens mål og handlemåte. Men dette dreide seg om nyanser og ingen uenighet i de overordnede premisene.

Narvik var bare interessant som endepunkt for Ofotbanen dersom en hadde sjøkontroll. Generalstaben spissformulerte dette forholdet med at dersom en fiende bare ønsket et fastpunkt på Nord-Norges kyst, var det bedre steder å gå i land enn Narvik.

Når det gjaldt hvordan Ofoten skulle forsvares, var det også enighet i stort. Mot angrep fra landsiden var det ikke behov for faste anlegg i fredstid, da tidsfaktoren vil gi tid nok til å mobilisere og sette opp landstridskrefter som kunne møte fienden der han måtte komme. DK-sjefen kunne tenke seg et fort ved Tyttebærvik, men ikke på bekostning av det mobile forsvaret, enten dette var på land eller sjøen.

På grunn av en seilingstid på 2–5 døgn fra russiske havner, var det på sjøsiden risikoen var størst for et overraskende strategisk overfall. Derfor måtte et forsvar mot fiendtlige sjøstridskrefter etableres og være klart allerede i fredstid.

Hovedkomponenten i forsvaret mot sjøen skulle være fartøyer med torpedoer. Fartøyene skulle ha et befestet støttepunkt å operere ut fra og dette skulle ligge i Ramsund. Det var uenighet mellom de to generalstabene om behovet for kystartilleri utover det å beskytte Ramsund. Hærens generalstab ville ha kraftig skyts for å virke i selve Ofotfjorden og i Tjeldsundet nord for Ramsund, mens marinens generalstab ville ha et mindre fort med en begrenset hensikt; hindre fienden å beskytte og ta Ramsund. For å støtte ubåtene og torpedobåtene foretrakk marinens generalstab å ha artilleriet på kjøll i stedet for kystartilleri. Begge generalstabene var enige om at fartøyene hadde prioritet dersom det skulle knipe med midlene.

I forhold til den vekt Schnitlers la på at ubåter og torpedobåter måtte operere støttet av artilleri, var generalstabene på linje med samtidens operative tenkning. Det er spesielt synergieffekten to forskjellige våpensystemer gir som gjør at disse vurderingene var langt forut for sin tid. Synergieffekten ville gi seg utslag i at fienden måtte forholde seg til trusselen fra flere våpensystemer,

noe som skaper en større usikkerhet i planleggingen. Samtidig ville virkningen på målet av to så forskjellige systemer som torpedo og artilleri gjøre det vanskeligere å forsvare seg mot begge.

Sjefen for marinens generalstab tok opp 1888-kommisjonens temmelig storslåtte forslag til flåteplan for Nord-Norge, og den totale mangel på sjømilitære utbygginger, sammenliknet med at landforsvaret var i ferd med å etableres. En kan lure på om dette var et utspill i retning av forsvarsgrensmessig kniving, eller et spark til de bevilgende myndigheter som ikke fulgte opp sine vedtak med tildeling av ressurser for å sette beslutningene ut i livet. Forklaringen kan ligge på flere plan. Bygging av krigsskip var dyrt og det var lite penger i landet. Samtidig fikk unionskonflikten politikernes hovedfokus etter 1895, og dermed ble riktignok tildelingene til Forsvaret øket, men kanalisert til de deler av landet som var viktige i denne konflikten. Og det var ikke Nord-Norge. Videre var det slik at mens marinen var en høyteknologisk og spesialistkrevende forsvarsgren, så var hæren det stikk motsatte. I hæravdelingene kunne en utdanne mange vernepliktige i løpet av relativt kort tid, og dermed få avdelinger med lokale folk i rullene. Dette må også ses i et nasjonsbyggingsperspektiv, hvor Forsvaret hadde en vesentlig rolle i nasjonsbyggingen og storsamfunnets etablering i Nord-Norge. Den innenrikspolitiske situasjonen med betydelige ikke-norskspråklige minoriteter som hadde kulturelle kontakter over grensene til Finland og Russland, gav også et eget sikkerhetspolitisk aspekt til vernepliktsspørsmålet. Det var lettere å integrere samer og kvener i lokale hæravdelinger i landsdelen, enn å finne kvalifiserte teknikere til moderne krigsfartøyer blant disse gruppene. Selv om denne type forhold ikke kommer fram i den militære planleggingen, så er det forhold som kunne gi seg utslag når det gjaldt den politiske prioritering av militære utbygginger og hvilken type enheter som skulle settes opp og utdannes.

Mobiliseringsplanlegging

I et hemmelig skriv datert juli 1905 om "Den norske armees anvendelse i krig under forutsetning af mobilisering efter alternativ A og alternativ B" trekkes utgangsdisponeringen av landstridskreftene opp.¹⁰⁰ Grupperingsplanen er

utarbeidet i generalstabens forsvarsseksjon i juli 1905 og det er utført pennerettelser etter KGs instruks 16. november samme år. Planen ble utarbeidet i tre eksemplarer, ett til KG, ett til generalstabssjefen og det siste til forsvarsseksjonen ved generalstaben.¹⁰¹ Alternativene for fiendtlige handlemåter var i hovedsak de samme som i siste del av unionstiden.¹⁰² Alternativ A omhandlet en fiende som angriper "alene over søen", mens i alternativ B kom angrepet "hovedsagelig fra land, men ogsaa over søen". For forsvaret av Nord-Norge hadde de to alternativer tydelige forskjeller, i alternativ A ble styrkene spredt på viktige punkter langs kysten, mens i alternativ B ble de konsentrert til kommunikasjonsknutepunkt inne i landet. Ofotenområdet var viktig i begge alternativene.

For Tromsø Stifts forsvar (alternativ A; angrep over sjøen) skulle styrkene konsentreres om Narvik, som ble tildelt en styrke tilsvarende to lette bataljoner. De andre kompaniene ble utgruppert i områder som ville være aktuelle landgangssteder for en angriper og i områder hvor det fantes infrastruktur som det var viktig å nekte fienden adgang til.

For alternativ B (hovedsaklig over land, noe over sjøen) var kraftsamlingen til Narvik enda tydeligere, spesielt idet det først ble planlagt med, deretter bestemt at det skulle sendes feltartilleri til de to bataljonene som skulle forsvare Ofotbanen og området rundt. For Finnmark tyder grupperingen på at en ville ha kontroll med kommunikasjonslinjene i innlandet fra Nord-Finnland. Det er her tydelig at et fiendtlig angrep mot Nord-Norge ble vurdert til å ha Ofotbanen som hovedframrykkingsakse og Narvikområdet som operasjonelt mål. Dermed ville resten av landsdelen falle, da fienden ville få kontroll med skipsleia nordover.

Det er en pennerettelse etter KGs bestemmelse av 15. november 1908 som tar til følge en viss utvidelse av krigsorganisasjonen nordpå. Denne utvidelsen består i at det planlegges med henholdsvis to Tromsø-bataljoner og to Nordlands-bataljoner.¹⁰³

For alternativ A ble kraftsamlingen til Ofoten beholdt, samtidig som en la mer vekt på Nord-Troms. Vektleggingen på Lyngen-Balsfjord kan tyde på at en ønsket å hindre fienden i å ta kontroll over Indre Troms, siden en selv ville bruke dette området til egne operasjoner (blant annet var det viktige depoter på Setermoen).

For alternativ B ble viktigheten av Ofoten enda mer tydelig, da alle fire bataljoner (med 2. linjebatterier) ble gruppert for forsvar av Ofotbanen, samt i Narvik. I dette alternativet var tydeligvis en fiendtlig trussel fra sjøsiden mot Troms ikke vurdert som særlig aktuell.¹⁰⁴

Sammenliknes trusselvurderingen for Nord-Norge i den norske mobiliseringsplanen for de første årene etter unionsoppløsningen med de vurderinger som lå til grunn for landsdelens plass i det felles unionsforsvaret, er det store overensstemmelser. Begge alternativene la to prinsipielle fiendtlige handlemåter til grunn, den ene hvor fienden hadde sjøkontroll og den andre hvor han ikke hadde det, og da hovedsaklig ville angripe over land.

Selve grupperingen av avdelinger knyttet til Ofotbanen og Narvik gjenspeiler trusselvurderingene i planverket. Ofotbanen var den operasjonslinjen et fiendtlig angrep over land måtte følge – og det var mot Narvik et sjømilitært angrep ville måtte gå inn.

Den første etablering av forsvar i Nord-Norge

De første militære avdelingene i landsdelen ble etablert etter hvert som soldater og befal fikk sin utdannelse fra 1898 av. Dette var i begynnelsen rene infanterikompanier uten overbygning eller støttevåpen. Tromsø stifts distriktskommando var på plass samtidig som de første kompaniene ble satt opp. Fra 1903 ble kompaniene omorganisert til krets bataljoner. Først med opprettelsen av 6. Brigade i 1911 fikk Nord-Norge en moderne hæravdeling med nødvendige ledelses- og støtteavdelinger. Det tok fortsatt en god stund fra etableringen av brigaden (divisjon fra 1916) til denne var utrustet og samtrent til å operere etter forutsetningene. Foruten å etablere avdelinger i landsdelen ble det planlagt med, og fra 1913 startet bygging av, faste anlegg på strategisk viktige steder. Jernbanen ble klargjort for sprengning etter hvert som den ble bygget.

Nord-Norge og 1905

Den svenske angrepsplanen fra 1905 var i hovedtrekk den samme som i 1893.¹⁰⁵ Den svenske generalstabens vurdering av hendelsene i 1905 var at et

naturlig mål for Sverige og Europa ville være "den norske revolutionens nedslående med vapenmakt och unionens återställande under naturligvis långt mer betryggende former än som vunnits genom år 1814 års riksakt." Sønnefjells var det i denne planen etablert et Bohusdetachment som skulle landsettes for å gå mot den norske marines krigshavn i Melsomvik og videre operere langs vestsiden av Oslofjorden mot de norske stridskreftenes flanke og rygg. Oppdragene til de svenske hovedstridskreftene var å slå de norske innen sitt operasjonsområde. Heller ikke i dette tilfellet var det lagt opp til operasjoner nord for Trøndelag. Planens fokus på å gå mot den norske krigshavnen og å operere vest for Oslofjorden, må ses i sammenheng med den norske opprustningen. I tillegg til å svekke den norske marinen, var det fra svensk side et operativt behov å binde opp deler av de norske styrkene lenger vest, slik at styrkeforholdet langs grensen var gunstigst mulig.

Under unionsoppløsningen i 1905, ble også militære avdelinger i Nord-Norge trukket inn. Oppdragene disse fikk var i stor grad knyttet til Ofotbanen. Dette kommer tydelig fram i beskrivelsen av hendelsesforløpet i rapporten som ble utarbeidet etter at de militære tiltakene var avsluttet i løpet av høsten.¹⁰⁶

Distriktsingeniøren i Tromsø stift ble beordret til Narvik for å holde oppsyn med Nordalsbroen og banen for øvrig. I slutten av måneden ble distriktsingeniøren pålagt av KG å la en sivil spion ta opphold i Kiruna for overvåking av området Boden-Notvik-Luleå. Like etter ble underoffisersskolen i Harstad beordret til Narvik for vakthold på jernbanen etter distriktskommandoen bestemte. Skolen skulle ta med skarp ammunisjon og full feltutrustning. Sommerens øvelser skulle fortsette under oppdraget, men ikke etablere stillinger lenger øst enn tunnelen på nordsiden av Nordalsbroen. Denne ordren viser en tilbakeholdenhet, og skulle tydeligvis gi signaler at en ville forsvare seg, men uten å provosere naboen eller invitere til eskalering.

Tromsø stifts forsvar skulle også ta med infanteriets rekrutter i mobiliseringsavdelingene. Dette betydde at de soldatene som var inne til rekruttutdannelse skulle føres inn i rullene til mobiliseringsavdelingene. Normalt foregikk dette etter dimisjon. Tiltaket innebar at soldatene som var under utdanning i førstegangstjeneste ville gå inn som mannskaper i de avdelingene

som ble mobilisert. Dermed ville disse bataljonene være bedre oppsatt og ha en del nyutdannede soldater. Forlengelse av infanteriets bataljonsøvelser skulle ikke gjelde kretskompaniene i Finnmark.

Den 29. juli 1905 skulle Infanteriets bataljonsøvelser avsluttes øyeblikkelig – unntatt blant annet de avdelinger i Tromsø stifts forsvar som ennå ikke hadde avsluttet sine øvelser etter den ordinære øvingsplanen. Underoffisersskolen i Harstad skulle fortsatt bli i Narvik. 13. september 1905 ble DK-sjefen i Tromsø stift pålagt å forberede mobilisering av fire bataljoner, i tilfelle mobilisering etter alternativ B (angrep over land). Det ble samtidig satt ut brovakter i Trøndelag og på Østlandet (Underoffisersskolen i Harstad hadde allerede dette oppdraget på Ofotbanen). 11. oktober kom ordren om dimisjon av alt innkalt personell ved hæravdelingene, også i Nord-Norge.

Dette viser at Ofotbanen ble tillagt stor vekt, og det var viktig å ha avdelinger klare langt framme, men ikke så langt fram at det provoserte svenskene. Bruken av Underoffisersskolen i Harstad i oppdraget å sikre selve banen viser at dette hadde høy prioritet. Avdelingene i Nord-Norge ble stående i snau to uker etter Karlstadforliket, mens avdelinger sørpå ble begynt trukket tilbake så snart avtalen var inngått. Dette kan nok skyldes at hovedfokus for både Norge og Sverige var grensestrøkene mot sørøst, og at det var viktig å signalisere vilje til å følge opp avtalen med å trekke avdelinger tilbake tidlig.

Oppsummering

Når det gjaldt hva trusselen fra Russland ville innebære var det stor overensstemmelse mellom de svenske og norske vurderingene. Forskjellene gjenspeiler landenes geostrategiske selvilde. Svenskene regnet med at Russland på sikt ønsket å erobre hele den skandinaviske halvøya for å sikre seg tilgang til verdenshavene gjennom Østersjøen og de danske beltene. Nordmennene regnet med at de nordligste delene av Sverige og Norge var det endelige målet, og at tilgangen til verdenshavene ville være sikret med Narvik, hvor havnen var knyttet til det sentrale Russland med jernbane.

Den russiske militære trusselen mot Nord-Norge ville være en offensiv mot Ofoten bestående av to elementer, ett sjømilitært og et landmilitært angrep. Det

var en felles militær enighet om at den sjømilitære komponenten var den farligste, hovedsakelig på grunn av tidsfaktoren. Man så også for seg et rent sjømilitært angrep mot Nord-Norge, for å skaffe et maritimt støttepunkt under en stormaktskonflikt. Det var ikke vurdert som den reelle trusselen mot Ofoten, da det fantes mer egnede steder langs kysten for et rent maritimt støttepunkt. Trusselen mot Ofoten var unektelig knyttet til jernbanen. Derfor var det viktigste å få etablert sjømilitært forsvar av landsdelen. Den landmilitære organisasjonen ble gradvis bygget ut og utvidet med grunnlag i innføring av verneplikten for Nord-Norge i 1897. Det ble ikke bevilget midler for etablering av den sjømilitære komponenten i denne perioden.

Trekker en linjene tilbake til den første vurderingen av konsekvensene av Ofotbanen fra 1882, kommer en klar kontinuitet i trusselforståelse og vurderingen av Tjeldsund, samt betydningen av et maritimt støttepunkt til syne. Som tidligere vist var Tjeldsund foreslått til dette formål allerede i 1836. Ser en Forsvarskommisjonen av 1891 i dette bildet, hvor Ofotbanen ikke er aktuell etter konkursen, så er utelatelsen av Ofoten og Tjeldsund en bekreftelse på banens strategiske betydning for Nord-Norge. Det fokus banen hadde under den militære beredskapen i 1905 støtter denne oppfatningen. Også mobiliseringsplanene for landsdelen viser klart at den militære ledelsens prioritering av Ofotbanen fikk konsekvenser for hvor avdelingene skulle utgangsgrupperes ved mobilisering. Disse forhold gjenspeiler samtidens militære teori sett i lys av landsdelens særpreg. Både hvordan forsvaret av kysten og skipsleia var premissleverandører for landstriden, og den avgjørende betydning som ble tillagt jernbanen.

Den fagmilitære uenigheten som begynte å gjøre seg gjeldende om hvordan Ofoten skulle forsvares kan et stykke på vei forklares ut fra forskjellig militærteoretisk forståelse. Som Schnitler har påpekt, hadde festninger flere hensikter, men da de var utelukkende defensive ville de ikke bidra positivt til å avgjøre et felttog. Det var de mobile enhetene som kunne ta initiativet og avgjøre slag og felttog ved å angripe de fiendtlige styrkene.¹⁰⁷ En av årsakene til at uenigheten kommer så klart fram, var at den ble forsterket av små tilgjengelige økonomiske ressurser. Dermed måtte man velge det ene eller det andre, og da prioriterte generalstabene de midlene som hadde en offensiv kapasitet. Et annet

forhold var at erfaringene med festningsbyggingen mot Sverige før 1905 hadde gitt et positivt inntrykk av effekten av festninger. Samtidig var den rollen en tilla de mobile landstyrkene temmelig udogmatisk sett opp mot offensivskolene i Europa. Man erkjente offensivens positive hensikt, men var klar over ulempene det hadde for små nasjoner. Dermed blir valget av en defensiv-offensiv stridsform både naturlig etter samtidens militære teori og etter landsdelens særpreg og de forventede styrkeforhold.

Forsvarsplaner og militær etablering

Dette kapitlet vil ta for seg Nord-Norges plass i de første fullstendige norske forsvarsplanene fra 1908. Kapitlet vil ta for seg hvordan landsdelen forholdt seg militært til resten av landet og hvilke trusselbilder som var aktuelle etter unionsbruddet. Avslutningsvis skal jeg se hvordan 6. Divisjons første forsvarsplaner forholdt seg til tidligere planer når det gjaldt trusselforståelse og operasjonsplanlegging.

Mobiliseringsplanene og utgangsgrupperingen av avdelinger ved de forskjellige trusselalternativene vil deretter bli behandlet i lys av det operative planverket.

Proessen og hendelsene som førte til utbyggingen av marine og kystforsvar i tilknytning til Ofotfjorden vil bli drøftet og sett i forhold til erfaringene fra internasjonale kriser og verdenskrigen. Avslutningsvis vil jeg vise hvordan utbyggingen av Ramsund ble terminert før den stod ferdig. Et raskt blikk på svensk forsvarsplanlegging i samme periode er imidlertid nødvendig først.

Svensk forsvarsplanlegging

Fra 1910 tok holdningen til Russland en ny negativ retning. Forestillingen om Russland som militær trussel mot Sverige ble en egen faktor i svensk innenrikspolitik, da som propaganda fra en svekket høyreside. Det ble reist krav om økte forsvarsbevilgninger, en forsvarsvennlig folkebevegelse ble organisert, som la folkelig press bak kravet om styrking av Forsvaret. Det hele kulminerte med at kong Gustav V i 1914 på eget initiativ holdt en tale hvor han krevde styrking av forsvaret. Det endte med at regjeringen gikk av og en konservativ regjering med nevnte programposter tiltrådte. Så langt har ikke historikere funnet noen militære planer rettet mot Sverige i russiske arkiver, men holdningsendringene i Norden skyldes mye Russlands reaksjonære tiltak i eget land og spesielt i Finland.¹⁰⁸

I 1909 avviste den tyske militærattachéen i St. Petersburg den svenske frykten for at Russland ville bruke det finske jernbanenettet til et angrep på Sverige.¹⁰⁹ Han foreslo på den annen side at denne jernbanebyggingen avspeilet russisk uro over at Sverige ville slå seg sammen med Tyskland i tilfelle revolusjon i Finland for å true St. Petersburg. Som en følge av den gjensidige mistilliten kunne Tyskland spille på den og sikre seg svensk tilslutning til trippelalliansen i tilfelle krig. Saken viser også hvilken rolle jernbanen spilte for trusselforståelsen i perioden.

I unionstiden var Sverige forpliktet til å støtte forsvaret av Norge. Det falt bort etter unionsoppløsningen. I stedet ble Norge vurdert som en slags buffer mellom England og Tyskland i den tiltakende sjømilitære rivaliseringen mellom stormaktene. I tillegg slapp svenskene å måtte ta ansvar for Norges vanskelige strategiske posisjon, som ble ytterligere forverret som følge av den sjømilitære utviklingen. En vurdering som presenteres er at Sveriges stilling som potensiell alliansepartner for stormaktene ble svekket, fordi de ikke var villige til å ta i bruk militære maktmidler for å hindre Norge i å bryte ut av unionen.¹¹⁰ Gunnar Åselius viser til den endringen i bildet av russisk ekspansjonisme som skjedde i Sverige etter 1905, hvor den russiske trusselen gikk fra å være i en global ramme, til å gjelde i Østersjøen. Denne endringen påvirket også det svenske selvbildet, som ble mer positivt i den forstand at Sverige kunne spille en selvstendig rolle i regionen.¹¹¹

Den svenske forsvarsplanleggingen fram til første verdenskrig fulgte stort sett de samme linjene som fra 1906. En planla for tre tilfeller: Russland, Norge og Tyskland. Når det gjaldt Russland var forutsetningene som fra 1906: Hovedangrepet ville komme landverts over Torne. Etter at Russland startet med en storstilt nybygging av Østersjøflåten i 1912, fikk dette konsekvenser for den svenske forsvarsplanleggingen. Det innebar at innen få år ville Russland igjen ha amfibiekapasitet og kunne landsette større styrker hvor de ville på den svenske østersjøkysten. En slik landsetting var antatt å ville komme samtidig med et landverts angrep mot Norrland, og kreve en spredning av de svenske stridskreftene. Den russiske kraftsamling var i 1914-planen ventet å komme over Østersjøen mot det sentrale Sverige. Dermed ble også den svenske utgangsgrupperingen forskjøvet, med kraftsamling til områdene rundt

Stockholm og sørover, men fortsatt med en tredjedel av styrkene i Norrland. I nord skulle styrkene utgangsgrupperes tett ved grensen og langs kysten for å beskytte stambanen. Denne gruppering var mulig fordi en visste hvor fienden ville komme, noe en ikke visste i sør. Derfor ble avdelingene her trukket noe tilbake for å kunne kraftsamle der invasjonsstyrkene ville bli landsatt.¹¹²

Norge ble ikke vurdert som sannsynlig angriper mot Sverige alene, men den svenske generalstaben så for seg at Norge kunne gjøre felles sak med Russland. Den norske motivasjonen ble sett i et hegemoniperspektiv, hvor Norge kunne prøve seg på områder som var tapt på 1600-tallet. Fokuset ville være i sør, Nord-Norge var ikke inne i bildet i det hele tatt. Planleggingen i tilfelle tysk angrep hadde lavere prioritet, men en vurderte den svenske vestkysten som Tysklands hovedmål. Hensikten var fri tilgang til Nordsjøen.¹¹³

På en grupperingsplan fra våren 1912 var det planlagt utgruppert en infanteribataljon ved Torneträsk.¹¹⁴ Den ville kun være en sikringsavdeling og ikke kunne operere offensivt over riksgrensen. Det tyder på at det heller ikke i 1912 fra svensk side var planlagt med operasjoner mot Ofoten. På dette tidspunkt var 6. Brigade etablert (i alle fall på papiret) og de norske styrkene i Tromsø stift gått over fra å være lausreipa bataljoner til å bli en taktisk enhet.

Utbruddet av verdenskrigen brakte med seg andre forutsetninger for den svenske forsvarsplanleggingen, men hovedtrekkene fra tidligere vurderinger og planer var fortsatt med. I stort var forholdet til Tyskland temmelig greit, selv om Sverige avviste alle tilnærminger om å gå inn i krigen på tysk side. Når det gjaldt forholdet til England var dette ikke så enkelt. Englands ønske om å trekke Sverige med i blokaden av Tyskland kom i konflikt med svenskenes nøytralitetspolitikk og ønsket om normal handel med Tyskland. Det at den gamle arvefienden Russland var alliert med britene, gjorde ikke forholdene bedre. Dette kjølnet ytterligere da Russland vinteren 1915 begynte å befeste Ålandsøyene, i strid med novembertraktaten og sanksjonert av garantistene for denne, Storbritannia og Frankrike. Under krigen var fortsatt Russland hovedtrusselen, en kan si forsterket av muligheten for støtteangrep fra England og Norge.

I planen for krig mot Norge fra 1914 var det ikke presentert noen eksplisitt årsak til krigsutbrudd mellom Sverige og Norge.¹¹⁵ Det virker som planen er

laget i tilfelle noe skulle hende, for eksempel som følge av stormaktskonflikt eller en forverring av forbindelsene mellom landene. Planens operasjonsmål var først og fremst å slå den norske felthæren, deretter å besette hovedstaden og det sentrale Østlandet. Til slutt ville man besette de områder som var nødvendige for å tvinge fram en fred. Denne strategien for en krig med begrenset mål, som skulle ha til hensikt å diktere fredsbetingelsene, går inn i samme mønster som planene fra 1893 og 1905.

I drøftingen av styrkeforhold og operasjonsområder er Ofoten med. Det er definert som det "Narvikske operationsområdet", hvor man antok de norske styrkene til å være 9 1/2 bataljon og tre bergbatterier á fire skyts. Ut fra en sammenlikning av styrkeforholdene, og ikke minst terreng og klima, ble enhver offensiv mot Narvik avskrevet inntil videre.

Planen for offensive operasjoner mot det Sønnefjelske Norge fra 1917 var en videreføring av planen fra 1914.¹¹⁶ Mulige krigsårsaker og krigsmål var stort sett de samme. Planen gir, som 1914-planen, inntrykk av å være laget i tilfelle en situasjon skulle oppstå som Sverige måtte reagere på. Videre var det en forutsetning for planen at Norge ikke fikk direkte støtte fra noen stormakt, slik Cronenberg hevder.¹¹⁷

Hvilken plass Narvik skulle ha i denne planen ville bero på de politiske forholdene når den måtte settes ut i livet. Det ble tatt forbehold når det gjaldt en operasjon mot Narviksområdet som gikk ut på at alle avdelingene som skulle delta måtte settes opp på kløv og utrustes med bergartilleri. Det samme ville gjelde store deler av avdelingene mot Trøndelag. Konklusjonen var at inntil de manglene som fortsatt fantes når det gjaldt utrustning og våpen i den svenske arméen ble utbedret, ville operasjoner mot Trøndelag være svært vanskelige, og mot Narvik nesten umulige. I grupperingsplanen var de samme forutsetningene som for 1914-planen lagt til grunn. Ut fra styrkeforholdene alene ville man ikke klare å gjennomføre noen offensiv mot Narvik, bare tildele nok styrker til å sikre mot et norsk innfall. Den videre planen gikk bare i detalj på det sønnefjelske, og var en videreføring av tidligere planer med angrep over grensen mot Kongsvinger, og et støtteangrep mot Sørum-Lillestrøm.

I det tilfellet at Norge skulle alliere seg med en stormakt som Sverige var i krig med, ble det i 1916 gjennomført en studie for en strategisk defensiv mot

Norge.¹¹⁸ Forutsetningen var som Cronenberg beskriver, at Norge skulle kunne gjøre felles sak med Russland.¹¹⁹ Det norske målet kunne "(med visshet) antages blifva gränsens förflyttande österut sannolikt til Göta älf, Väner och Klarälven." Forfatterne av studien forventet hovedangrepet å komme fra Sør-Norge eller Trøndelag med støtteangrep langs jernbanen fra Narvik. Angrepet kunne ha til hensikt å ta malmforekomstene ved Kiruna og Gällivare. Det nordlige angrepet ble også sett i sammenheng med et russisk angrep over Kautokeino og Enontekis mot Vittangi. Man så heller ikke bort fra at 6. Brigade ble forsterket med russiske avdelinger fra Arkhangelsk, eller at russiske avdelinger i nord ville kunne frigjøre norske styrker som kunne settes inn i hovedangrepet lenger sør. Her var det dog et forbehold om at "såvida icke normännen draga sig för att gifva sine allierade allt för fria händer i denna del af Skandinavien." Forfatterens forslag til planer for forsvaret viser tydelig at et angrep inn i Sverige fra Narvik var vurdert som et rent støtteangrep, og at hovedangrepet kunne komme enten fra Sør-Norge eller Trøndelag. Utredningens vurdering av et nordlig operasjonsområde knyttet til Ofotbanen, gikk inn i det etablerte mønsteret. I denne utviklingen hadde Narvikområdet gått fra å være ikke-eksisterende i planene fra 1893 og 1905, til å bli et sekundært operasjonsområde.

Oberstløytnant Lagerheims memorandum fra 1918 om henholdsvis defensive og offensive operasjoner i Narviksområdet støtter denne forståelsen av utviklingen.¹²⁰ Forfatteren slo fast i første setning at en norsk offensiv ville komme langs jernbanen, blant annet på grunn av forsyningssituasjonen og mangel på veier. Lendet og mangel på kommunikasjoner ville avgjøre størrelsen på de styrkene som kunne settes inn, og spesielt i hvilken grad de kunne operere i noen avstand fra jernbanen. Også i denne studien var de nordlige landsdelene et sekundært operasjonsområde, noe som også kom fram i de svenske krigsmål ved en offensiv. Denne skulle for det første binde norske styrker slik at de ikke forsterket de viktige operasjonsområdene lenger sør, og for det andre besette Narvik og noe omland. Det siste var enten for å tvinge Norge til en landavståelse, eller i bytte mot fordeler eller landevinninger på annet hold. Hovedangrepet kunne settes inn langs Ofotbanen mot Narvik, eller over land mot Bardu. Lokal situasjon ville avgjøre valg av handlemåte.

Det ble foretatt en detaljert oppklaring av de norske forsvarsutbygningene langs Ofotbanen under første verdenskrig.¹²¹ Et par utredninger fra 1921 har samme overordnede forståelse av intensjoner og muligheter når det gjaldt operasjoner i Tromsø stift og Norrland.¹²²

Den svenske forsvarsplanleggingen hadde Russland i fokus, med alternativer, eller varianter hvor England og/eller Norge var involvert. Under krigen ble forsvaret bygd ut. For landstridskreftene innebar dette at det ble etablert reserveavdelinger tilsvarende en fordobling i antall operative enheter.¹²³ Kvaliteten var dog lavere enn linjen, noe som er vanlig ved denne type avdelinger. Økningen av felthæren gjorde forsvarsplanleggingen noe enklere. Stort sett kunne en gruppere for å møte russiske angrep både i nord og mot østersjøkysten. Videre hadde en strategiske reserver gruppert både på vestkysten (hvor de sikret mot invasjon og innfall fra sjøen og Norge) og sentralt, vest for Stockholm. Ved bruk av stambanen kunne en rokere styrkene og slå fienden på flere steder etter tur.¹²⁴

Sett i et sentral/periferi-forsvarsperspektiv vil jeg si at en her hadde en optimal kombinasjon. Man hadde avdelinger nok til å møte fienden på grensen eller stranden, samtidig som en kunne kraftsamle de strategiske reserver og slå fienden der han måtte komme. I dette legger jeg at i stedet for at fienden skulle trekkes innover i landet mot sentralfestningen Karlsborg (etter den opprinnelige sentralforsvarsdoktrinen fra tidlig 1800-tall) og angripes der, skulle avdelingene ved grensen ha til oppgave å fange opp og holde fast fienden. De lokale avdelingene skulle ivareta den samme defensive funksjon som den gamle sentralfestningen hadde, mens de strategiske reservene skulle samles til operasjonsområdet ved bruk av jernbanen. Så snart styrkene var på plass skulle de manøvrere med støtte i de avdelingene som holdt fast fienden og angripe ham mens han var bundet av avdelingene på stedet. De ekstra styrkene som ble stilt til disposisjon som følge av opprustningen (reserveavdelingene), gjorde at man ikke behøvde å velge en enten/eller-løsning, men kunne ta det beste ut av begge alternativene. Selv om styrkene var spredt over store deler av landet, gjorde jernbanen at man kunne kraftsamle og skape lokal overlegenhet der fienden kom. I denne sammenhengen kan en si at jernbanen som strategisk transportmiddel gjorde at sentralforsvarsdoktrinen kunne

gjennomføres selv om styrkene i utgangspunktet var spredt. Ved bruk av jernbanen kunne man i prinsippet skape de forutsetningene som sentralforsvaret stilte hvor som helst i landet, bare det var en jernbane og en jernbanestasjon tilgjengelig.

Forsvarsplanleggingen 1908 og Nord-Norge

Trusselvurdering og forsvarsplanlegging

Etter unionsoppløsningen endret forutsetningene for forsvarsplanene seg. I de første årene etter 1905 videreførte man modellen fra unionstiden med to alternativer, enten et rent angrep over land eller et angrep over både sjøen og fra landsiden – hvor fienden eksplisitt var Russland. Men allerede i 1908 ble det utviklet tre alternative planer. Disse alternativene hadde røtter i de to forrige og i tidligere tiltak som ble forberedt for nøytralitetshevdelse. De nye planene avspeiler videre noen vesentlige endringer i den europeiske stormaktskonstellasjonen, teknologiutviklingen, samt Norges endrede geostrategiske posisjon. Disse faktorene er ikke helt uavhengige, men har flere kontaktpunkter.

Unionsoppløsningen var den enkelthendelse som hadde mest å si for Norges strategiske stilling. Under unionen var Norge både en nordatlantisk flankestat og sammen med Sverige, en del av maktspillet i og omkring Østersjøen. Norge og Sverige hadde en felles trusselforståelse og fikk etter hvert samkjørt forsvarsplanleggingen knyttet til naboskapet med Russland. Dette ga seg blant annet utslag i planlegging med og utgangsgruppering av den norske unionskontingenten, samt behov for å samkjøre mobiliseringsforberedelsene. Etter 1905 var det for Nord-Norges del fortsatt et avgjørende premiss om fienden hadde sjøkontroll eller ei. Dette var en videreføring av premissene som lå i de tidligere alternativ A og B. Sverige var trukket inn som en mulig trussel, men det var de strategiske mulighetene som lå i Ofotbanen og mulighetene dette ga Russland til å erobre en isfri havn ved Atlanteren, som fortsatt var den altoverskyggende trussel. Bakgrunnen for at en gikk over til tre alternativer var at det for alternativ B nå var to land å planlegge med som mulige angripere

(Sverige, i tillegg til Russland).¹²⁵ Med grunnlag i en uttalt nøytralitetspolitikk i tilfelle krig og med bakgrunn i integritetstraktaten var det følgende tre alternativ det ble planlagt for 1) krig med Sverige, 2) krig med Russland og 3) nøytralitetshevdelse.

Det ble utarbeidet tre separate forsvarsplaner, men med innbyrdes likhets-trekk. Det kommer ikke fram noe i planene som gir forklaring på rekkefølgen, for eksempel grunnen til at krig med Sverige stod først. Alternativ I inneholdt en generell del som blant annet beskrev konsekvensene av større hendelser som kunne påvirke landets sikkerhetspolitiske situasjon og et overordnet trusselbilde. I tillegg var denne planen mest detaljert på egne stridskrefter; hvilke avdelinger som skulle settes opp hvor i landet. Det innebar at disse forhold ble nevnt i de to andre planene, men med referanse til alternativ I, hvor det var mest fremtredende. Dette forsterker inntrykket av at alle tre planene må ses i sammenheng, selv om de omhandler forskjellige scenarier. For eksempel vil en i planen for krig med Russland finne elementer når det gjelder trusselen fra landsiden som er samsvarende med planen for krig mot Sverige, mens det på sjøsiden gjelder tilsvarende for planen for nøytralitetshevdelse.

Det er spesielt når det gjelder planen for nøytralitetshevdelse at nye elementer var brakt inn, og hvor en ser en norsk respons på stormaktskonstellasjonene i Europa og utviklingen i sjøkrigen, spesielt utviklingen av det moderne slagskipet, trådløs telegrafi og den strategiske omleggingen av maritime blokader fra kystnær til fjernblokade. Den sjømilitære kapprustningen mellom Storbritannia og Tyskland fikk i tillegg konsekvenser for Norge ved at norskekysten kom innenfor det området hvor britene ville gjennomføre en blokade av Tyskland. For Nordsjøen gjaldt dette britenes planer om å gå bort fra å blokkere tyske havner og kyst, til å sperre kanalen og Nordsjøen.¹²⁶

Presentasjon og drøfting av disse planene vil ha fokus mot Nord-Norge, men vil ta med andre deler av landet der dette har betydning for forståelsen av forsvaret av den nordlige landsdelen.

Udkast til Forsvarsplan (konsept) Krig med Sverige, 7. mai 1908¹²⁷

Planen inneholder en generell del og en spesifikk del I: Krig med Sverige. Utkastet ble innledet med et forord, hvor forfatteren ga en beskrivelse av de forholdene som lå til grunn for det han kaller den "nærværende almindelige forsvarsplan". De to viktigste av disse forhold var først og fremst landets sikkerhetspolitiske stilling og hvilke land Norge kunne risikere å komme i krig med. Det neste var hvilke styrker vi selv kunne stille opp med, noe som ville bestemme den karakteren forsvaret ville få. Faktorer som ble nevnt videre var hvordan angrepet kunne ventes å bli ført, mulige krigsårsaker, sannsynlige mål for fienden, invasjonslinjer og kommunikasjoner. Hensikten med planen var å beskrive hvordan forsvaret på det generelle plan skulle forholde seg til de forskjellige alternativ og oppgavedelingen mellom "på den ene side flåten og vore kystbefæstninger, på den anden hæren med støtte i landbefæstninger." Den nøytrale sone kunne spille en viktig rolle i krig med Sverige. Planen skulle angi i hvilken utstrekning stridskreftene skulle mobiliseres og hvor de skulle dras sammen. Her begrenset forfatteren planen til å gjelde fram til styrkene var mobilisert og utgangsgruppert. Han avviste bestemt å legge planer for all verdens alternativer alt etter som krigen kunne tenkes å utvikle seg.

Selve planen innleder som nevnt med en beskrivelse av Norges sikkerhetspolitiske stilling. De store utenrikspolitiske hendelser i årene før 1908 ble ikke vurdert til å ha betydning for Norges forhold til stormaktene England, Frankrike og Tyskland. Når det gjaldt "vore østlige nabolande" var det flere hendelser som hadde hatt betydning for Norges forhold til disse.

Den russisk-japanske krigen endte med at Russlands tilgang til "verdenshavet på dets østlige grænse blir i betagelig grad indskrænket." Det ble klart under denne krigen at med Russlands nåværende grenser i Europa, så var landet – med unntak ut mot Nordishavet – utestengt fra de frie verdenshavene. "At det russiske riges trang til en mere fri adgang til verdenshavet efter udfaldet af og erfaringene fra denne krig ikke er blevet mindre kan ansees for givet, og vi må visselig være forberedte på, at dets øine herunder kan blive rettede mod en større eller mindre del af den skandinaviske halvø."

Unionsoppløsningen i 1905 gjorde at den koordineringen av forsvaret som lå i det felles unionsforsvaret falt bort. Den militære kapasiteten til unionen er beskrevet i planen som en faktor også stormaktene måtte regne med når det gjaldt de sikkerhetspolitiske forholdene i Nord-Europa. De politiske og militære følgene av unionsoppløsningen for Norges del ble vurdert å være at Norge ikke lenger kunne regne med den "verdifulde assistance" svenske stridskrefter ville være om hovedarenaen for en militær konflikt på den skandinaviske halvøyen skulle ligge i Norge. Videre var landets østlige grense blitt en grense mot et fremmed land, og ikke mot unionspartneren. Det innebar at Norge på strategisk nivå var havnet i en svært uheldig situasjon. Utbygging av kommunikasjonene hadde i tillegg gjort adkomsten over kjølen enklere enn tidligere, med andre ord var landet vanskeligere å forsvare mot et angrep østfra. Dette ville få konsekvenser for oppbyggingen av forsvaret i Norge. Under unionen var landet sikret mot øst, og de små militære ressursene Norge disponerte kunne i stor grad fokusere på forsvaret av kysten. Konsekvensen av unionsoppløsningen var at i tillegg til å forsvare kysten, måtte landet også forsvare en svært lang landegrense.

Når det gjaldt trusselen i unionstiden ville "et angreb på de forenede riger - selv fra Rusland - måtte foregå over sjøen". Uansett måtte Norge etter unionsoppløsningen være forberedt på et overraskende angrep ikke bare fra sjøen, men også over land. Her kommer det implisitt fram at det også for Norge var sikkerhetspolitiske fordeler med unionen. Forfatteren uttrykker så at det var tillatt å leve i håpet om at en ved en forsiktig utenrikspolitikk skulle klare å holde landet utenfor stormaktskonflikter og bevare gode forhold til alle stormaktene. Konklusjonen på kapitlet var at Norge måtte være forberedt på å ta en krig med Sverige, Russland eller en oversjøisk stormakt.

Videre listes de stridskrefter Norge kunne stille ved mobilisering, uten at dette blir mer enn en liste av hærstyrker og marinefartøy. Kapitlet "Grundlaget for en forsvarsplan" innledes det igjen med at detaljplanlegging for alle eventualiteter i tilfelle krig er både meningsløst og uriktig, fordi en slik plan ville begrense den enkelte sjefs handlefrihet. Så erkjennes det et par interessante begrensninger. Den første var at kombinasjonene av manglene innenfor militærvesenet og landets økonomi som sådan, fratok Norge muligheten for å

begynne en angrepskrig, samt at "også vor fremskudte stilling i fredsvennenes række synes at måtte være en garanti for, at hos os er der kun tanke på forsvarskrig." Dermed var det slått fast og erkjent at den overordnede forutsetning for militærvesenets anvendelse var innenfor landets grenser. På grunn av topografi og kommunikasjoner kunne landet deles i fire temmelig avgrensede operasjonsområder; "det østafjellske", "det bergenske", "det trondhjemske" og "det tromsøiske".

"Det tromsøiske operationstheater" var begrenset av Skibottendalen i nord, riksgrensen i øst og av Ofotfjorden-Skjomen i sør. Betydningen av operasjonsområdet var todelt. For det første var det i dette området kampene ville bli ført om Russland skulle angripe Tromsø stift. For det andre "fordi det ikke er utænkeligt" at Sverige ville ta Ofoten og Narvik, siden dette var Ofotbanens vestlige endepunkt med utskipningshavn for jernmalmen. Konklusjonen var at selv om det var atskillig interesse knyttet til det nordlige operasjonsområde, så gjorde klima, topografi og mangel på kommunikasjoner området lite egnet for større operasjoner til lands.

I drøftingen av hvilke typer av avdelinger som skulle settes opp i de forskjellige operasjonsområdene, var det i det opprinnelige utkastet skrevet at det i Tromsø-området bare skulle settes opp infanteri. En rettelse i marginen presiserte dette med at det ikke skulle settes opp kavaleri eller hjulrytter-avdelinger (tråsykkel) og bare ett bergbatteri av artilleriet. Til gjengjeld var 6. Brigade godt oppsatt med mitraljøseavdelinger. Denne kommentaren kan tyde på at den var skrevet etter at hærordningen av 1909 var vedtatt. Det var først med innføringen av denne hærordningen at taktiske støtteavdelinger og forsyningsavdelinger ble satt opp i Nord-Norge.

Den videre drøfting tok for seg overføring av styrker mellom de forskjellige operasjonsområdene. Her skilte Tromsø-området seg ut ved at det ikke gikk noen norsk jernbane til denne delen av landet, og all transport måtte gå sjøveien, da en ikke kunne planlegge med å få bruke de svenske jernbanene. Dermed måtte en regne med at krigshandlinger i dette området måtte foregå med de styrkene som ble satt opp der, samtidig som en vurderte at de lokale styrkene ikke ville være sterke nok for det oppdraget. Dermed ble det marinen som ville få den største oppgaven med forsvaret av Nord-Norge.

Krig med Sverige

Med utgangspunkt i 1905, ble det listet opp en del forhold ved svensk politikk og militærvesen som tydet på en interesse vestover. Disse var blant annet "hyppig forekommende uttrykk for den dybe misstemning, der inden mange hold i Sverige råder mod Norge siden unionsopløsningen", forslag om å flytte regimentene i Göteborg og Østersund nærmere grensen, forsterkning av landstormen langs grensen, svenske utbedringer for en hurtigere overføring av flåten fra Karlskrona til Göteborg, forslag fra sjefene for generalstabene og admiralstabene under utarbeidelsen av forsvarsplanen av 1906 om et orlogs-etablissement i Göteborg,¹²⁸ forslag om utvidelse av flåten med nye fartøystyper og et forslag om 24 nye bataljoner til hæren. Denne oppstillingen av opplysninger ble fulgt opp av et utsagn om at det heldigvis ikke skulle være synderlig utsikt til alminnelige stridsspørsmål. Men, med bakgrunn i den ovennevnte dype misstemning hos naboen, måtte en være forberedt på at det plutselig kunne bli brudd i forbindelsene og et svensk angrep på Norge kunne komme. Motivet for et slikt angrep ble antatt ikke å være en fullstendig okkupasjon av Norge, snarere en begrenset målsetning som "gjengjæld for tidligere formentlig tilførne krænkelser [unionsopløsningen] at bringe os til – i anledning af et eller andet opstået tvistemål – at gå ind på de vilkår for annens tilæggelse, som Sverige måtte ville foreskrive os." Sverige kunne oppnå en slik begrenset målsetning ved å okkupere deler av landet, men mest effektivt ved å ta hovedstaden. De sannsynlige operasjonsmål for svenskene ville i så måte være 1) Kristiania, 2) området mellom grensen og Øyern, eventuelt lenger nordover, 3) Trondheim og 4) Narvik. En videre framrykking ble ikke ansett som sannsynlig. Det ble konkludert med at svenskene ikke skulle ha noen grunn til å erobre noe norsk territorium – bortsett fra Ofoten.

Den videre drøfting tok for seg kommunikasjonslinjene fra Sverige inn i Norge. For Ofoten var dette Ofotbanen, med mulighetene for å komme fra jernbanen inn mot Salangen, Bardu og Skjomen. Veiene fra Sverige inn i Lierne og Mo i Rana ble vurdert som uegnede for militære operasjoner, mest som følge av tilstanden på veiene, men også fordi de ikke førte fram til noe relevant militært mål.

En vurderte det som sannsynlig at et angrep ville settes inn østafjelds, mot

Trondeims- eller Tromsø-området, men mest sannsynlig mot to av de nevnte operasjonsområdene. Det var også en mulighet for at alle tre kunne bli angrepet samtidig. Noe svensk angrep med marinestyrker mot de større kystbyene fra Kristiansand til Narvik ble vurdert som lite sannsynlig.

Et svensk angrep mot Tromsø-området ville ha Narvik og Ofotbanen som mål. Det ville bety at også området mellom Ofoten, Tjeldsund og Salangen måtte besettes. Siden svenske tropper ikke ville få være i fred så lenge det fantes norske stridskrefter i operasjonsområdet, ville de norske styrkene være de svenske operasjonenes egentlige mål. Kapasiteten til kommunikasjonslinjene ble listet. Jernbanen og anleggsveien ned til Rombaksbotn hadde kapasitet til alle troppearter. Veiene innover i landet fra jernbanen kunne forseres med infanteri og kløvhester, og ville kun tillate sekundære operasjoner til støtte for hovedangrepet langs jernbanen. Den svenske styrken ble vurdert til å ikke å ville omfatte mer enn én kombinert brigade.

Forsvarsoperasjonene ville ha som målsetting å hindre fienden i å ta Ofotbanen og Narvik. Planen gikk ut på så hurtig som mulig med lokale styrker å skyte forsvarsstillingen så langt øst som mulig, over grensen til høydene over Vassijaure-Katteratvatnet. Dermed kunne en tidlig få informasjon om fienden, banen kunne holdes åpen for eget bruk, eller enkelt ødelegges hvis egne styrker ble presset tilbake. Resten av stridskreftene i operasjonsområdet skulle med utgangspunkt i Tromsø stifts innland føre et bevegelig offensivt forsvar, som ble vurdert som den beste muligheten en hadde til å lykkes. Det ble presisert flere steder i planen at de fåtallige styrkene som man kunne disponere i Tromsø stift skulle trekkes sammen til Ofotnavsnittet, der de kunne kraftsamles for å ha en mulighet til å skape en avgjørelse.

Sammenligner en den norske forsvarsplanen med generalstabens rapport fra 1904 og DK-sjefens plan fra 1906, ser en stort samsvar. Den største forskjellen er at en ikke trengte å ta hensyn til noe angrep sjøveien. Dermed kunne alle landstridskreftene brukes for å møte et angrep over land. Selve stridsformen, hvor en ville skyve forsvaret inn over grensen til det sterke lendet over Vassijaure-Katteratvatnet, og operere med mobile styrker fra Indre Troms, er den samme som ble utarbeidet etter generalstabsøvelsen i 1904.

Krig med Russland¹²⁹

Udkast til Forsvarsplan "Krig med Russland" ble utarbeidet av generalstaben. Planen startet med en beskrivelse av "Vort krigspolitiske forhold til Russland". Her innledet generalstaben med at unionsoppløsningen ikke hadde påvirket dette, og at Russland fortsatt hadde behov for isfrie havner ved verdenshavene. Narvik, i nær framtid forbundet med Ofotbanen til det finske og russiske jernbanenettet, var blitt enda mer fristende etter utfallet av den russisk-japanske krigen og den begrensning tapet hadde for Russlands tilgang til Stillehavet. Viktigheten av å følge med i russiske tiltak som kunne indikere at Russland forberedte noe mot Nord-Norge ble understreket, og det ble referert til russiske militært relaterte tiltak som hadde pågått i flere år. Spesielt ble det nevnt

den stadige utvikling av de 3 parallelle jernbanelinjer, de som likesaamange militærbaner konvergerende gjennemsjærer Finland i nordlig retning og hvorover Russland i de seneste tider har lagt sin mæktige hånd. Av disse jernbaner er den vestligste ført helt fram til Torneå ved Torneåelf, de 2 østligste er ført frem eller er under arbeide henholdsvis til Kajana og til Nurmis.

Videre ble det nevnt en framtidig sammenbinding av det finske og svenske jernbanenettet, det samme gjaldt Russlands planer om kanal fra Finskebukten til Kvitsjøen, som en antok ville ha kapasitet til "de sværeste krigsskibe". Siste faktor i generalstabens vurdering var den planlagte jernbane nordover til Aleksandrovsk og Katarinahavn på Murmankysten. Dette ville åpne for muligheten til en russisk orlogshavn ved Barentshavet, med en økning av trusselen mot Nord-Norge.

Det blir i dette lys tydelig at når det finske jernbanenettet oppfattes å konvergere mot den finsk-svenske grensen så var det for den norske generalstaben tale om russiske strategiske forberedelser på et høyt nivå. Ser en disse og andre tiltak i sammenheng med de militæres oppfatning av russisk ekspansjonspolitik slik denne kom til syne på Balkan og i Sentral-Asia med andre indikatorer (avisartikler, rapporter mv.), ville disse forsterke inntrykket

av at Russland både planla og forberedte noe mot nordvest. Gunnar Åselius trekker fram utviklingen av de finske jernbanene som en nøkkelfaktor i de svenske strategiske vurderingene.¹³⁰

Generalstaben drøftet så mulige krigsårsaker. Det listes en rekke mulige påskudd; den store mengde "finske elementer" (den kvenske befolkning i Nord-Troms og Finnmark), russernes deltakelse i fiskeriene langs norskekysten, stridigheter mellom flyttsamer langs finskegrensen og en uttrykt russisk misnøye med tidligere tiders grenseoppgjør (fra 1826). Disse forhold ble vurdert som "omstendigheter, der stiller en krig med Russland innen mulighetens grænser." Integritetstraktaten ble nevnt, men det ble stilt spørsmål med verdien av den, blant annet med referanse til at historien hadde vist at traktater ikke nødvendigvis ble etterlevet. Språkbruken tyder på at det i generalstaben fantes en temmelig nøktern forståelse av at det var opp til stormaktenes egeninteresser hvorvidt integritetstraktaten ville få noen betydning eller ei.

Under overskriften "Sandsynlige objekter" ble det drøftet hvilke mål Russland kunne tenkes å ha ved et angrep. Den strategiske målsetning var som tidligere nevnt en isfri havn ved Atlanterhavet, både for den oversjøiske flåte og for oversjøisk handel. En okkupasjon av Finnmark amt til Lyngen ble presentert som en mer begrenset opsjon. Den kunne bli gjennomført med flåtestyrker og landstridskrefter som gikk inn i Norge fra Finskekilen. Denne muligheten hadde tidligere vært framme og var fortsatt vurdert som aktuell ut fra flere forhold. For det første ville ikke svensk territorium bli berørt, okkupasjonen kunne utføres som et overraskende angrep med relativt små styrker, og sist men ikke minst ville det være et godt utgangspunkt for videre framrykning mot Ofoten. I tillegg var det et svært vanskelig terreng for norske styrker å gjenerobre. Det forhold som derimot talte mot hele dette alternativet og gjorde det i realiteten utenkelig, var mangelen på kommunikasjoner og annen infrastruktur fra Bottenviken til Skibotn.

Den trusselen som klart framstod som den reelle og mest sannsynlige var et angrep mot både Sverige og Norge med Ofoten som mål. Dette vil gjøre at resten av Nord-Norge falt, og Russland ville ha en atlantisk orlogshavn i Ofoten, med glimrende tilflyktsmuligheter for sin oversjøiske flåte. Når så denne havnen stod i forbindelse med resten av Russland med Ofotbanen og

det finske jernbanenettet, måtte dette framstå som "et ettertragtelsesværdig maal for Russland".

Russlands sannsynlige krigsplan ble drøftet videre. Det virker som det var størst usikkerhet knyttet til vurderingen av Russlands sjømilitære kapasiteter. Det var spesielt med hensyn til russiske støtteoperasjoner mot Sør-Norge at det ble reist tvil om russernes sjømilitære evne. Et direkte angrep mot hovedstaden ble vurdert som mindre sannsynlig, mens flåtedemonstrasjoner langs Sør- og Vestlandskysten ble sett på som en reell mulighet for å fastholde norske land- og sjøstridskrefter i Sør-Norge mens en invasjon og okkupasjon av Troms og Finnmark fant sted. Det ble også i denne planen polemisert mot en tidligere oppfatning om at Nord-Norge kunne erobres mer eller mindre som en følge av at Sør-Norge ble tatt. Hovedargumentet var at på dette stadium var utviklingen av stridskreftene i Nord-Norge hadde kommet så langt at de var en faktor å regne med. Et russisk invasjonsforsøk mot Sør-Norge ble i tillegg avskrevet som urealistisk på bakgrunn av den samlede tonnasje Russland disponerte i Østersjøen, og ikke minst dersom en av de andre stormaktene, Tyskland eller Storbritannia, skulle se egne interesser truet av en russisk invasjon i Sør-Norge, blant annet som følge av konsekvensene den tyske sjømilitære opprustningen fikk for den maritime styrkebalansen i Østersjøen. Russland ville ikke lenger være den eneste stormakten som hadde en flåte av noen størrelse i det gamle svenske innhavet.

En russisk trussel mot Norge ble av generalstaben dermed vurdert i første rekke å være rettet mot Nord-Norge. Dette skyldtes både det forhold at der lå det overordnede strategiske målet med en isfri havn forbundet med jernbane til det sentrale Russland, og at de russiske stridskreftene kunne operere uforstyrret av andre stormakter. Det siste ville i tillegg forsterkes ved en befestning av Åland.

Generalstaben foretok så en sårbarhetsanalyse av en lang russisk operasjonslinje basert på jernbanen og veinettet. Kontrollerte Russland Bottenviken kunne finske havner brukes for å avlaste vei og jernbane. Det ble framholdt at Russland med sine enorme ressurser ikke ville ha problemer med å reparere en ødelagt jernbane og avsette nok styrker for å sikre den som forsyningslinje. Her ble det referert til russernes operasjoner i Mandsjuria. Den

svenske festningen i Boden ble sett på som en hindring Russland ikke trengte å nedkjempe, det vil være nok å inneslutte festningen og sikre flanken mot sør, "noget som for et land med Ruslands ressurser ingen særlig vanskelighet kan by."

En detaljert drøfting av kommunikasjonene og infrastrukturen fra Russland, Finland og Sverige over grensen til Norge konkluderte med at bare Ofotbanen kunne brukes av Russland som operasjonslinje for et angrep mot Nord-Norge. Det var ikke bare jernbanen i seg selv som ble vurdert som viktig, men også annen sivil infrastruktur under etablering i Finland og Norrland, spesielt veier og havneanlegg for å støtte framføring av styrkene og til etterforsyning. Det var ikke bare en mulig operasjonslinje som gjorde at generalstaben vurderte Ofoten som målet for et russisk angrep. Ofoten-avsnittet ble beskrevet som "det naturlige centrum for Tromsø stift. Her møtes de naturlige kommunikasjoner, og disse sidste staar fra Narvik over havet i bekvem forbindelse med utenverdenen." Tjeldsundets viktige funksjon for den indre skipsleia ble trukket fram i denne sammenheng, og betydningen av en befestet marinebase i Ramsund, hvis den ble bygget. Videre gjentok generalstaben betydningen av den sivile infrastruktur og naturressursene, som også var med på å gjøre Ofoten til det viktigste militære mål i Nord-Norge.

Generalstaben gikk så i detalj hvordan et russisk felttog over land gjennom Nord-Sverige mot Ofoten kunne arte seg. Veinettet fra Haparanda over til Kalix og det videre veinettet nordvestover mot jernbanen mellom Gällivarre og Kiruna, ville om nødvendig danne basis for en feltjernbane for å omgå Boden festning. Når det gjaldt trusselen sørfra av svenske styrker mot den lange jernbanestrekningen fra Bottenviken til riksgrensen, mente generalstaben at russerne ville ha nok styrker til å avsette for å sikre denne mot ødeleggelse. Det uveisomme terrenget, med store myrstrekninger, elver og sjøer, ville også bidra til å sikre flanken. De styrkene generalstaben regnet med at Russland ville sende langs Ofotbanen var en kombinert brigade, bestående av 2-3 infanteriregimenter med taktiske støtteavdelinger. En pennerettelse har senere korrigeret dette til *to* kombinerte brigader, hver organisert som den ene beskrevet over. Denne rettelsen var en følge av at hærstrukturen i Nord-Norge begynte å bli utbygd og at en angriper dermed ville trenge større styrker for å

nå sine mål. Videre ble det vurdert som en mulighet at russerne ville sende mindre avdelinger over land mot Lyngen, Målselvdalen og Bardu, eventuelt også mot Alta og Varanger. Hensikten skulle være å splitte de norske styrkene.

Den neste russiske handlemanen som er drøftet i detalj var et angrep mot Nord-Norge over sjøen. Generalstaben tok forbehold for Russlands manglende militære infrastruktur på Murmankysten, som i tillegg heller ikke hadde jernbaneforbindelse med resten av landet. Jekaterinehavn ble dog vurdert å ha potensiale som framtidig orlogshavn. Siden heller ikke kanalanlegget fra Finskebukten til Kvitsjøen var realisert, ble et sjøverts angrep mot Nord-Norge på dette tidspunkt kun vurdert som et støtteangrep i forbindelse med et felttog over land mot Ofoten. Et hovedangrep over sjøen så generalstaben mer og mer bort fra ettersom de norske stridskreftene i Nord-Norge ble utviklet. Når det gjaldt hvor en sjølandsetting kunne skje, var de aktuelle områdene mellom Lyngen og Ofoten. Lyngen var det østligste alternativet, først der ville en invasjonsstyrke ha tilgang til veiforbindelser mot Ofotensnittet. De forskjellige alternativene ble så drøftet i detalj, og generalstaben endte opp med to reelle alternativer: Malangen–Sørreisa eller Salangen. Det var dårlige eller manglende veiforbindelser og vanskelige fjelloverganger som gjorde at resten av Troms ikke ble ansett som aktuelt. Når det gjaldt selve Ofotfjorden, så ville den indre skipsleia gjennom Tjeldsund sperres av egne sjøstridskrefter, dermed måtte den fiendtlige flåte gå vest for Andøya og Lofoten. På det siste stykket inn mot Narvik ville den i tillegg være truet i begge flanker innover Vestfjorden og Ofotfjorden av norske sjøstridskrefter og kystartilleri.

Landet russiske stridskrefter i Salangen eller i området Malangen–Sørreisa, ville de true de mobile norske landstridskreftene i ryggen. Det skyldtes blant annet at det norske operasjonsmønsteret var basert på mobile avdelinger som med utgangspunkt i Herjangen–Bardu skulle operere sørover mot fiendens hovedangrep langs Ofotbanen. Til slutt ble Lavangen og Gratangen avskrevet som alternative landgangssteder på grunn av manglende veiforbindelse med Bardu og Ofoten.

Generalstaben konkluderte spørsmålet om trusselen mot Nord-Norge med at angrepet ville ha kraftsamling over land, med et mindre sekundært angrep over sjøen til støtte for hovedangrepet. Dermed kunne man forutsette at egne

styrker vil få rimelig god tid til forsvarsforberedelser, mobilisering og sammen-
dragning.

Til sist vurderte generalstaben mulighetene for et russisk angrep på Sør-Norge. Den eneste trussel som ble vurdert var mindre støtteangrep med sjøstridskrefter, for å gi angrepet nordpå ”større ettertryk” og for å binde norske sjøstridskrefter i Sør-Norge. Det er en interessant overliming av originalteksten og pennerettelse i dette avsnittet: ”Da formodentlig heller ikke forholdet til Sverige tillader os ved krigens begyndelse at blotte det sydlige Norge for tropper” – så ville en måtte holde styrkene som ble satt opp sørpå i Sør-Norge. Et annet forhold generalstaben trakk fram var at kommunikasjonene til Nord-Norge gikk over sjøen, og at det ikke var noen alternativ over land, unntatt gjennom Sverige over Boden. Som mulig alternativ ble det nevnt en fremtidig Nordlandsbane eller militærvei, selv om generalstaben plasserte disse prosjektene i en forholdsvis fjern fremtid.

Planen fulgte også linjene fra de første utredninger om hvordan Nord-Norge skulle forsvares. Både trusselforståelsen og hvordan trusselen kunne materialisere seg, var i stor grad den samme som i vurderingene fra 1882. Siden dette er den første forsvarsplan hvor ressurser og rammefaktorer (egne styrker, mulige fiendtlige styrker) tas inn, blir oppløsningsgraden større enn tidligere. Dette var en naturlig konsekvens av at det var foretatt rekognoseringer, det var avholdt generalstabsøvelser og ikke minst etablert en distriktskommando med ansvar for forsvaret av landsdelen. Dermed kunne tidligere overordnede planer bli sammenholdt med landsdelens lende, klima og lokal infrastruktur, og planene brukes i krigsspill. Dette gjorde at tidligere planer ble justert og tilpasset forholdene lokalt. Ved å se på denne prosessen har en mulighet til å se om de overordnede operative ideer og vurderinger kom til utførelse i den videre planleggingen i generalstaben og ved Tromsø stifts distriktskommando.

Trusselforståelsen hadde holdt seg. Russland ble fortsatt vurdert å være ute etter en isfri havn ved Atlanterhavet. Faktorer som utviklingen under den russisk-japanske krigen, utbyggingen av det finske jernbanenettet og den russiske flåteplanen leses alle inn i denne overordnede forståelsen av russiske hensikter. Selve forståelsen av russisk ekspansjonstrang ble også forsterket av

storpoltiske hendelser, som "the great game"; den russisk-britiske knivingen om India, og Russlands rolle på Balkan. Også forhold innenfor det russiske imperium, som panslavisk retorikk og russifisering i Finland har også påvirket holdningen til norske militære. Det var fordi man antok at Russland var ute etter en isfri havn ved Atlanterhavet at et isolert angrep mot Finnmark og Nord-Troms ble ansett for lite sannsynlig. Dermed ville angrepet være med hovedfokus på land og bare med støtteangrep over sjøen. Ofotbanen ville altså fortsatt være ressursen krigen ville dreie seg om.

"Forholdsregler for at hevde neutraliteten"¹³¹

Plan C hadde et annet utgangspunkt enn de andre alternativene. Tidligere forsvarsplaner var knyttet til et invasjonsscenario, hvor fienden var en stormakt som gikk til krig i den hensikt å erobre hele eller deler av landet. Denne planen var derimot basert på en sjømilitær trussel mot landets nøytralitet i en stormaktskonflikt hvor Norge i utgangspunktet forholdt seg nøytralt.

Innledningsvis tegnet generalstaben et bilde av de rettigheter og forpliktelser et nøytralt land hadde i en stormaktskonflikt. Det ble lagt vekt på de militære forpliktelsene det nøytrale landet hadde når det gjaldt å hevde sin nøytralitet med makt. Videre ble det lagt vekt på at landets strategiske beliggenhet avgjorde om det var interessant for de krigførende partene. Som følge av dette kunne beliggenheten i seg selv bli det som bestemte hvilken side landet måtte velge dersom det ikke klarte å opprettholde nøytraliteten.

Det var de generelle betraktningene. Generalstaben ble så konkret: "Med vort lands beliggenhet for øie kan man ikke være i tvil om, at denne innebærer en fare for, at brændpunktet for en fremtidig sjøkrig vil henlægges til vore kyster." I neste avsnitt regnet en med at England ikke vil holde seg utenfor en eventuell europeisk sjøkrig, og at Tyskland ville bli på den andre siden. Generalstaben vurderte et sammenstøt mellom England og Tyskland som uunngåelig, og at det ville finne sted i Nordsjøen. Videre ble det presisert at historien hadde vist at stormaktene ikke nødvendigvis opptrådte spesielt hensynsfullt overfor nøytrale småstater i slike tilfeller. Konklusjonen var at en helst før krigsutbruddet måtte være klar til å avvise alle forsøk på nøytralitetskrenkelser med alle midler.

Den sjømilitære trusselen mot norsk nøytralitet under en stormaktskonflikt var i første rekke rettet mot Sør-Norge. Trusselen var knyttet til en stormakts behov for å kontrollere utløpet av Skagerrak og Nordsjøen, for enten å sperre fienden inne eller for å sikre seg selv fri ferdsel. Det ble vurdert at Tyskland kunne tenke seg støttepunkter på Skagerrakkysten og Vestlandet for å bryte en engelsk blokade, og England kunne være interessert i støttepunkter de samme steder for å støtte sin blokade av Tyskland.

Nord for Vestlandet var trusselen vurdert som adskillig mindre. Scenariet var at hvis Sverige skulle bli alliert med Tyskland ville det være mulig for Tyskland å skaffe seg en Atlanterhavshavn i Trondheim og bruke de svenske jernbanene for landverts transport til denne. Et tilsvarende scenario ble vurdert som en trussel mot Narvik, men på grunn av den fjerne beliggenheten ble trusselen sett på som minimal, og i realiteten sett bort fra i planleggingen. Det skyldtes også at egne styrker i området ville ha lite å stille opp med: "Dessuten vil en infanteristyrke i Narvik intet nævneverdig kunne utrette likeoverfor en større landgangsstyrke fra krigsskibe, saalenge der ikke haves kystbefæstninger til støtte." På dette tidspunkt var kystartillerifortene ved Ramsund ikke vedtatt.

Når det gjaldt generalstabens vurdering av trusselen mot norsk nøytralitet under en stormaktskonflikt, var den nært knyttet til marinerivaliseringen mellom England og Tyskland. I tillegg til trusselen mot norsk oversjøisk skipsfart og handel, var dette en landmilitær trussel, idet generalstaben vurderte det som sannsynlig at briter eller tyskere vil sette seg fast på norskekysten for å sikre gjennomføringen av egen marinestrategi, det vil si gjennomføre eller bryte en blokade. Nord-Norge var i denne sammenheng ikke interessant, bare i tilfelle av at Sverige allierte seg med Tyskland og disse ville ta en norsk havn for å bryte en britisk blokade av Nordsjøen. I så tilfelle var det kun Trondheim som var interessant, Narvik var for langt borte.

Ofotekommisjonen 1909¹³²

I forutsetningene gitt av Forsvarsdepartementet til denne andre Ofotekommisjonen 8. juli 1908, skulle det anlegges et støttepunkt for sjøforsvaret av Nord-Norge som kunne danne basis for det maritime forsvar av Ofotfjorden. Departementet mente Tjeldsundet var best egnet, da også marinens største fartøy kunne benytte dette. Videre framholdt departementet at forsvaret av selve Ofotfjorden ikke alene skulle forestås av sjøstridskrefter, men støttes av landbaserte artilleri- og torpedobatterier.

Selv med disse føringene konkluderte kommisjonen først med at selve Tjeldsundet var uegnet for en marinebase, den kunne legges i Ramsund (som foreslått i tidligere utredninger) eller i Lavangsfjorden (lenger nord i Tjeldsundet). Kommisjonen konkluderte med at Ofotfjorden ikke kunne forsvares alene med kanon- og torpedobatterier. For forsvaret av Ofotfjorden ble det foreslått sjøstridskrefter bestående av to ubåter, fire store torpedobåter og et moderskip. Kommisjonen ville til støtte for marinestyrken ha etablert en opplagshavn og støttepunkt for fartøyene i Ramsund, samt åpne Ramsundets nordre løp. Av artilleri ble det foreslått ett batteri for å virke ut i Ofotfjorden, ett for å sperre søndre løp av Ramsundet og ett for å sperre nordre løp.

Fra landsiden ble Ofotbanen foreslått forsvart med en kombinasjon av sperring av banen, festningsartilleri og mitraljøser, pansertog og blokkhus (bunkers), i tillegg til mobile hæravdelinger.

Det var i årene fram mot Flåteplanen av 1912 fortsatt brevveksling mellom generalstabens og sjefen for 6. Brigade. Her kommer det fram en viss uenighet i tolkningen av de forskjellige alternativene det planlegges for. I brevene ble også andre forhold vedrørende planene ytterligere drøftet. Denne korrespondansen gir en videre innsikt i de vurderinger som ble foretatt i forsvarsplanleggingen og hvilke problemstillinger det ble arbeidet med. Blant annet ble mulighetene for at en annen stormakt kunne gå i land i Nord-Norge for å komme et russisk angrep i forkjøpet drøftet. KG var inne i diskusjonen og mente fortsatt at artilleri fra den nøytrale sone kunne brukes i Ofoten. Disse diskusjonene i kjølvannet av den siste Ofotkommisjonen førte ikke til noe nytt, og da bevilgningene kom for etablering av marinestyrke og støttepunkt i

Ramsund, falt man ned på de samme linjene som generalstabens opprinnelige forslag.

6. Divisjons forsvarsplan fra 1916

6. Divisjon utarbeidet sitt første planverk i 1916. Planene dekket det nord-norske operasjonsteater: Tromsø stift, Saltenområdet og Vefsen-Rana.¹³³ Disse inneholdt først en omfattende militærgeografisk beskrivelse av terrenget, både kysten og innlandet. Videre hvilke fiendtlige stridskrefter som kunne operere mot området alt etter hvilke krigsalternativ man planla for. Alternativene var som tidligere med et angrep over sjøen og et alternativ hvor hovedtyngden kom over land. Det siste alternativet var delt i to: Sverige og Russland, med Finland som et tredje fra 1920. Den mest omfattende av disse planen er den som omhandler Tromsø stift, og det er den som vil bli drøftet i dette kapitlet.

Den grundige militærgeografiske beskrivelsen dekket både kysten med skipsleia og innlandet med de landverts kommunikasjonene, og drøftet avslutningsvis den militære betydningen av stiftet. Drøftingen av den indre kystleia tok utgangspunkt i de viktigste sundene: Tjeldsundet, Gisundet og Tromsøsundet. Deretter hvilke fordeler en fiende vil få ved å besette og kontrollere hele eller deler av leia, samt hva norsk kontroll over den vil bety for forsvaret av landsdelen. Konklusjonen var klar: "En sikring av leden synes derfor at være en livsbetingelse for Tromsøområdets forsvar." For å sikre egne landstyrkers operasjonsfrihet, ble Gisundet vurdert som den viktigste delen av leden å kontrollere, med Tromsøsundet som det neste. Tjeldsundet ville ikke spille så stor rolle i denne sammenheng, men var viktig hovedsaklig for å sperre adkomsten til Narvik. Russernes bygging av jernbane til Murmankysten og etablering av flåtestasjon ville medføre at Gisundet eller Tromsøsundet ble utstyrt med forsvarsverker, og at hovedstasjonen for marinestyrken i Nord-Norge flyttet lenger nord enn Ramsund. I tillegg var Harstad som divisjonskvarter alt for utsatt, det ville være bedre å flytte tilbake til "stiftsstaden Tromsø. Nord-Norges centrum."

Dette siste utspillet er et klart uttrykk for at lokale militære myndigheter vurderte faren for et russisk overraskende angrep over sjøen som økende,

som følge av de russiske etableringene på Murmankysten under verdenskrigen. Hensikten fra norsk side ville være både å hindre en fiende å forstyrre de norske operasjonene i innlandet og å selv utnytte kystleden til egen fordel. En norsk marinestyrke stasjonert lenger nord (Gisundet eller Balsfjord) ville lettere kunne operere med sjøstridskrefter lenger øst, spesielt i forhold til Lyngen, et område som var blitt mer aktuelt etter at Finland ble selvstendig. Ofotenområdet hadde ikke mistet sin betydning for forsvaret av Nord-Norge, men nye faktorer hadde kommet inn i bildet, og de krevde at fokus også ble satt på de nordlige delene av stiftet, i tillegg til at Finnmark fikk mer oppmerksomhet.

Når det gjaldt angrep over land, var dette kapitlet en mer detaljert beskrivelse av de alternativene som gjaldt nasjonalt. Dersom det kom til krig med Sverige antok en at svenskens mål ville være Ofotbanen og Narvik. For å nå målet måtte svenskene både besette norsk landområde på begge sider av jernbanen og slå de norske styrkene i operasjonsområdet (Tromsø stift). Man vurderte ikke at svenskene ville være i stand til å angripe samtidig med både land- og sjøstyrker, til det var de svenske sjømilitære ressursene for små og avstandene for store. Det eneste tenkelige var at de kunde sende opp ubåter for å forstyrre skipstrafikken. Svenskenes framrykning ville gå langs Ofotbanen, og de ville tidlig skyte fram avdelinger for å sikre seg gjennomgangen gjennom Torneträskdefiléet. Videre ville de sikre seg fjellovergangene fra nord, før de fortsatte langs jernbanen mot Narvik.

Det norske målet i tilfelle et svensk angrep ville være å holde fienden utenfor landets grenser og slå de styrker som klarte å trenge inn på norsk territorium. Strategien var hurtigst mulig å rykke over grensen og sperre de kommunikasjonslinjer fienden kunne benytte inn mot Norge. Deretter skulle de svenske hovedstridskreftene angripes, fortsatt på svensk side av grensen. Planen til 6. Divisjon var å sikre seg Torneträskdefiléet, og deretter å presse seg fram til Kiruna, for å hindre svenskene å bruke denne byen til oppmarsj. Fra dette området skulle så divisjonen ta opp kampen med den svenske hovedstyrken. Et slikt forkjøpsangrep var mulig fordi divisjonen vurderte at egne styrker hadde et forsprang under mobiliseringen og kunne derfor besette Torneträskdefiléet med overlegne styrker før svenskene nådde fram. Det forutsatte dog en viss grad av opportunisme, hvor "den mindre stat" var nødt

til å ta initiativet og komme motstanderen i forkjøpet før han fikk mobilisert sine større ressurser. Dette kunne være mulig dersom krigen brøt ut i Sør-Norge, uten at svenskene hadde utgangsgruppert noen større styrke mot Nord-Norge. I tillegg talte topografien såvel som logistikkhensynet for at divisjonen førte striden over på svensk område. Terrenget mellom Torneträsk og riksgrensen var et utmerket manøverfelt, og det var forsyningslinjer både langs jernbanen og fra nord. Når det gjaldt måten å føre striden på var det vesentlig at terrenget en skulle kjempe i tillot bevegelig strid. I grovt skulle operasjonsmønsteret være defensivt-offensivt, som Knoph skisserte i 1906. Divisjonen skulle føre en defensiv strid med små styrker, støttet i sterkt lende og feltbefestninger, for å sikre seg manøverfrihet med hovedstyrken.

Planen for å møte et angrep fra Russland ble som nevnt utvidet til også å omfatte et mulig angrep fra Finland. Planen tok først for seg et angrep gjennom den finske kile mot Nord-Troms, og deretter angrep både gjennom den finske kile og langs Ofotbanen. Det kommer tydelig fram i planen at den bare ble tilpasset til en tenkt finsk trussel, og ikke skrevet helt om. Målsetningen med et finsk angrep mot Tromsø stift kunne enten være å ta hele området som del av et angrep på Finnmark, et støtteangrep for å binde norske styrker i Tromsø stift slik at en kunne operere mer uhindret i Finnmark, eller for midlertidig å sikre seg et støttepunkt for flåtestyrker på kysten. Her pekte Lyngenfjorden seg ut. Ut fra de styrkene en vurderte Finland hadde tidlig på 1920-tallet, var bare det siste alternativet vurdert som reelt. En vurderte det heller ikke dithen at finnene hadde kapasitet å angripe samtidig gjennom finskekilen og langs jernbanen.

Divisjonens plan for å møte et russisk eller finsk angrep gjennom finskekilen var også preget av defensiv-offensiv tenkning. For det første ville ikke et slikt angrep komme overraskende på grunn av de store avstandene, videre ville fienden måtte sette av styrker for å sikre forsyningslinjene og dermed svekkes dess nærmere grensen han kom. Fienden skulle møtes i front langt nord, dog uten at han kom ned til kysten. Samtidig skulle mindre styrker sendes fram for å sinke fiendens framrykning og drive oppklaring. Videre skulle egne styrker operere mot fiendens lange og sårbare forsyningslinjer. Hovedstyrken av 6. Divisjon skulle føre striden aktivt i grensetraktene, hvor terrenget tillot såvel

sterke sperrestillinger som overraskende manøver. Det ville også gi egne styrker korte og trygge forsyningslinjer, mens fiendens ble mer sårbare dess lenger nord han kom. En vesentlig forutsetning var at alle norske styrker vinterstid var oppsatt på ski, og mestret terrenget i Nord-Troms.

Ved et angrep gjennom finskekilen og langs Ofotbanen ville operasjonene bli ført som en kombinasjon av de to tidligere alternativene. Også i dette tilfellet var tidligere forutsetninger om tid og rom gjeldende. Et angrep over land mot Ofoten eller Lyngen ville ikke komme overraskende. Dersom angrepet kom over Ofotbanen, forutsatte divisjonen at Norge og Sverige stod sammen mot fienden. Boden festning ville enten bli erobret før fienden fortsatte nordvestover, eller den ville bli omgått ved etablering av en feltjernbane rundt. Også i dette tilfellet vil Kiruna spille en stor rolle i divisjonens strid, og det ble forutsatt at det var klart på politisk nivå at norske styrker kunne operere på svensk territorium. Ved å bruke Kiruna som utgangspunkt kunne divisjonen ved bruk av veien Kiruna–Karesuando operere mot den fiendtlige framrykningen gjennom finskekilen. I så tilfelle var det ønskelig at også Karesuando, så vel som veien til Kiruna ble besatt av norske tropper. Dermed ville et angrep gjennom finskekilen bli møtt i front og utsatt fra angrep i rygg og flanke både fra Karesuando og Kautokeino. Omvendt ville veien Kiruna–Karesuando brukes av divisjonen andre veien mot Kiruna dersom fiendens hovedstyrke angrep langs jernbanen.

For 6. Divisjon var det derfor viktig å snarest mulig få greie på fiendens kraftsamling, for så å manøvrere egne styrker mot fiendens flanker og rygg, og ikke tvinges til å føre hovedstriden i front av fiendens kraftsamling. Oppmarsjen ville for alle alternativene foregå i Bardu, hvor en var sentralt i operasjonsområdet og kunne manøvrere nord- eller sørover, alt etter hvor hovedangrepet kom. Torneträskdefiléet ble igjen framholdt som viktig lende å beherske. Ble en presset ut derfra, kunne en falle tilbake til høydene over Katteratvann og fjelldalene sørover fra Bardu. Et annet forhold som talte for innledningsvis å gruppere sentralt, var logistikken. Setermoen var det naturlige logistikkensenter, med framskutte baser i Bardudalen, Målselvdalen og Salangsdalen. Her ville en etterforsyne magasinene sjøveien og bruke Målselva et stykke inn i landet. Et eget forhold var at dersom det ble krig mot Sverige på

sommeren eller tidlig høst, så ville en kunne holde tilbake de svenske samene som hadde sommerbeiter på norsk side av grensen. Dermed ville en både få kjøtt i lange tider, samt at svenskene ikke fikk brukt disse samene som kjentmenn eller få annen informasjon om norske disposisjoner.

Avslutningsvis antok divisjonen at en fiende ikke kunne gjennomføre noen form for overraskende angrep på Tromsø stift. Til det var området for langt borte fra større sentra i fiendens eget land. I drøftingen av hvilke troppearter som var best egnet i området, kom man inn på at fly ville være uvurderlige som observasjonsplattform, da ingen større troppebevegelser vil kunne holdes skjult mot observasjon fra fly i de åpne områdene på Nord-kalotten.

Mobiliseringsplanlegging

I oversikt over mobiliseringstidene for Brigadene I til 6 og festningsartilleriet er utgangsgrupperingen for brigadene ved forskjellige mobiliseringsalternativer vist.¹³⁴ Oversikten er ikke datert, men da regimentene i Nord-Norge bare hadde to infanteribataljoner og det var én Finnmarksbataljon, er oversikten fra tiden mellom 1911 og 1915. Oversikten viser tre konfliktalternativer, alternativ A (angrep over sjøen) og to varianter av alternativ B (angrep over land). Alternativ B.I. var krig mot Russland og B.II. krig mot Sverige. For alle alternativene skulle brigadekommandoen tilhørende 6. Brigade til Setermoen. Vardøhus festning er ikke nevnt, verken under landvernet eller festningsartilleriet. Det kan skyldes at denne oversikten gjaldt mobiliseringstider og Vardøhus hadde fast garnison. Landvernet skulle ved alle alternativene stille med lokale detasjementer i Mo i Rana, Bodø, Harstad, Tromsø, Hammerfest og Vadsø.

Ved *alternativ A* (angrep over sjøen) skulle brigaden gruppere med Sør-Haalogaland IR 14 på Drevja, Nord-Haalogaland IR 15 på Elvegårdsmoen og Tromsø IR 16 på Setermoen. Finnmarksbataljonen skulle gruppere på Altagård og Nyborgmoen. Taktisk støtte og logistikk skulle til Setermoen og Elvegårdsmoen.

Ved *alternativ B. I.* krig mot Russland skulle brigaden gruppere med Sør-Haalogaland IR 14 på Setermoen, Nord-Haalogaland IR 15 på Elvegårdsmoen

og i Narvik. Tromsøy IR 16 skulle grupperes i Lyngen (Storfjord) og på Øvergård (Balsfjordeidet). Finnmarksbataljonen skulle grupperes på Altagård, i Karasjok og Kautokeino, og på Nyborgmoen. Taktisk støtte og logistikk skulle til Setermoen og Øvergård.

Ved *alternativ B. II.* krig mot Sverige skulle Sør-Haalogaland IR 14 til Drevja, Nord-Haalogaland IR 15 til Elvegårdsmoen og Narvik. Tromsøy IR 16 skulle til Setermoen. Finnmarksbataljonen skulle flyttes til Setermoen. Taktisk støtte og logistikk til Setermoen.

Etter verdenskrigen ble nye mobiliseringsplaner etablert med dokumentet "Den norske hærs sammendragning m.v. pr. 1/1 1920." Det var utarbeidet av generalstaben og fordelt til KG, generalstabssjefen og mobiliseringsavdelingen. Dette planverket gikk under betegnelsen "Den røde bok". Alternativene det skulle mobiliseres for fulgte samme mønsteret som tidligere, med den forskjellen at Finland var kommet inn som et eget alternativ sammen med Russland og at det ble laget en egen sammendragningsplan for et angrep mot Sør-Varanger. Det var ikke oppgitt noen begrunnelse i dette planverket for disse nye alternativene. Det er to grunner som tegner seg ut for disse nye alternativene. For det første var det naturlig å tilpasse planverket til nye nasjonsdannelser langs grensen og i realiteten ble bare "Finland" skrevet inn som en rettelse i overskriften. Trusselalternativet Sør-Varanger må ses på bakgrunn av det trusselbildet som ble etablert ved dannelsen av den finske staten. Dette forholdet ble forsterket av den storfinske retorikken og den potensielle krigsårsak som lå i den kvenske befolkningen. Ved alle alternativene skulle Vardøhus festning bli tildelt 20. Fæstningskompani som dekningsstropper.

Ved alternativ A (naar angrep kan ventes alene over sjøen) skulle 6. Divisjon settes opp og utgangsgrupper med Sør-Haalogaland IR 14 i Mosjøen, Nord-Haalogaland IR 15 på Elvegårdsmoen og Tromsøy IR 16 på Setermoen. Alta bataljon skulle grupperes ved Altagård og Varanger bataljon på Nyborgmoen. Taktisk støtte og logistikk skulle til Setermoen og Elvegårdsmoen. For landvernet skulle IR 14s kompanier til Mosjøen, IR 15s til Ofoten og IR 16s til Setermoen.

Når det gjaldt alternativ B (naar angrep kan ventes hovedsakelig fra land, men ogsaa over sjøen) kom det inn rettelser som anga forskjellige gruppering-

sområder alt etter om det var krig med Finland eller Russland (alt I), herunder egen gruppering for et angrep mot Sør-Varanger eller krig mot Sverige (alt II). I tilfelle krig med Finland eller Russland skulle 6. Divisjon grupperes med Sør-Haalogaland IR 14 på Setermoen, Nord-Haalogaland IR 15 på Elvegårdsmoen, med en bataljon til Narvik og Tromsøy IR 16 på Øvergård (Balsfjordeidet), med en bataljon i Storfjordbotn (Lyngen). Alta bataljon skulle grupperes ved Altagård og Varanger bataljon på Nyborgmoen. Taktisk støtte og logistikk skulle til Setermoen og Elvegårdsmoen. For landvernet skulle IR 14s kompanier til Målselv, IR 15s til Ofoten og IR 16s til Øverbygd.

Ved angrep mot Sør-Varanger skulle 6. Divisjon settes opp og utgangsgrupperes med Sør-Haalogaland IR 14 i Skipagurra-Nyborg, Nord-Haalogaland IR 15 i Lyngen, med en bataljon til Kautokeino og Tromsøy IR 16 i Kirkenes (de to siste ble byttet om etter ordre fra KG 16. februar 1920). Alta bataljon skulle grupperes i Karasjok og Varanger bataljon i Kirkenes. Taktisk støtte skulle til Kirkenes, med logistikken til Tana. Landvernkompaniene skulle til Ofoten-Bardu-Lyngen.

I tilfelle krig mot Sverige (alt II) skulle divisjonen grupperes med Sør-Haalogaland IR 14 til Drevja, Nord-Haalogaland IR 15 på Elvegårdsmoen, med en bataljon til Narvik og Tromsøy IR 16 på Setermoen. Alta bataljon og Varanger bataljon skulle til Setermoen. Taktisk støtte og logistikk skulle til Setermoen. For landvernet skulle IR 14s og IR 15s kompanier til Ofoten og IR 16s til Setermoen.

På bakgrunn av de forskjellige alternativene for utgangsgruppering ved mobilisering ser vi at den kraftsamling om Ofotbanen som planene fra 1904 viste, var beholdt fram til 1920. Etter som 6. Brigade og senere 6. Divisjon ble bygd ut ble også taktisk støtte og logistikk utgangsgruppert slik at disse avdelingene understreker hensikten med planene.

Utbygging og etablering av forsvaret i Nord-Norge

Etableringen av Forsvaret i Nord-Norge gikk over flere faser. Den første var innføring av verneplikten og oppsetting av de første kretskompaniene. Deretter ble landstridskreftene utvidet og satt opp i større forband til 6. Brigade ble

etablert og landsdelen fikk samme hærorganisasjon som resten av landet. Etableringen av 6. Divisjon i 1916 kom samtidig med omorganiseringen av resten av hæren, og viser at Nord-Norge var blitt integrert i resten av landforsvaret.

En annen del av forsvarsforberedelsene i Nord-Norge var militær støtte til utbygging av veinettet i Tromsø stift. Forsvarsdepartementet støttet veibygging mellom Ofoten og nordover i stiftet med 1/10 av byggekostnadene.¹³⁵ Hensikten var å få etablert en skikkelig veiforbindelse fra Ofoten til Lyngen. Veien ville få betydning for gjennomføringen av mobilisering, oppsetning og sammendragning på ekserserplassene (Elvegårdsmoen og Sætermoen) og for gjennomføring av regimentenes fredsøvelser. I krig ville veiene ha stor betydning for oppsetningen, for forbindelsen mellom oppsetningsstedene og landsdelens viktigste område i Ofoten, og for samvirke og forsyning av stridskreftene i landsdelen.

Ofotbanen stod i en særstilling, og generalstaben ga 1. november 1912 sjefen for 6. Brigade i oppdrag å planlegge og forberede en hurtig avbrytning av jernbanen som en del av oppsetningen til nøytralitetsvern.¹³⁶ Tiltaket var klarert med Stortinget som del av de norske tiltakene i kjølvannet av Marokkokrisen. Departementet anbefalte også at sprengningsforberedelsene og selve mobiliseringsforberedelsene for dette "Narvikdetachmentet" ble gitt i oppdrag til IR 15. Brigaden skulle sette opp et infanterikompani med full feltstyrke etter mobiliseringsoppgjøret. Det ble i samme periode bevilget ekstra midler til bygging av flere sprengkamre i tunneler og fyllinger for ødeleggelse av banen. Denne ekstraordinære mobiliseringsberedskapen ble trappet ned igjen fra 12. juni 1913 og normalt mobiliseringsoppgjør skulle gjelde fra 1. januar 1914.

Forsvarsbudsjettet var stabilt og svakt synkende fram til ekstra-bevilgningene i terminen 1912-1913. Disse kom som en reaksjon på tyske flåteøvelser i norske farvann i forbindelse med Marokkokrisen året før, og var del av en nyorientering av forsvarspolitikken fra et landforsvar over mot marine og kystforsvar.¹³⁷ Flåteplanen av 1912 med bestilling av to panserskip fra Storbritannia var uttrykk for denne dreiningen.

Forsvarsdepartementet presiserte i et hemmelig skriv til Stortingets militærkomité 18. desember 1912 behov for ekstraordinære forsvarsforanstaltninger i

Ofotentrakten.¹³⁸ Saksgangen fra St. prp. 42 fra 1898 om etablering av banen fram til 1912 ble presentert i grovt, og departementet konkluderte denne gjennomgangen med at det var uenighet blant fagfolkene om hvordan banen skulle forsvares fra landsiden. Det var enighet om hvordan forsvaret mot angrep fra sjøsiden skulle foregå, men at det var noe uenighet om mengde og type kystartilleri. Videre at forslagene fra Ofotenkommisjonen fra 1907 ikke ville komme til utførelse da kostnadene ville overstige tilgjengelige midler.

Departementet gikk gjennom trusselen som bunnet i Nord-Norges avhengighet av sjøen til transport av forsyninger. I Sør-Norge var jernbanen såpass godt utbygget at en ikke var avhengig av en sårbar kystlei for å forsyne befolkningen med varer, mens i Nord-Norge var all varetransport avhengig av kysten. Den ville være svært utsatt i tilfelle krig, spesielt da det verken fantes befestede havner eller landverts kommunikasjoner for videreformidling innenfor landsdelen. De siste års utvikling hadde i tillegg gjort befolkningen mer avhengig av leveranser fra Sør-Norge og derfor mer sårbare hvis de ble brutt ved krigsutbrudd. Videre ble det framholdt at Nord-Norges beste landverts forbindelser var over riksgrensen med Sverige og Finland, spesielt til Sverige med Ofotbanen. Dermed hadde Sverige en annerledes god og sikker landverts forbindelse med Ofoten enn Norge kunne få. Videre ble det listet hvilke landstridskrefter en hadde å forsvare Nord-Norge med. I sum var det lite og avdelingene var spredd over hele landsdelen, som i tillegg hadde dårlig utbygde kommunikasjoner. "Samtidig vil det være let for vore østlige naboer, og da navnlig for Sverige, at koncentrere en totalt overlegen styrke til angrep paa det kanskje mest saerbare punkt i Nordnorge: Narvik." Den videre drøfting viser hvor viktig sjøstridskreftene var for forsvar av landsdelen, men at disse igjen var avhengige av et maritimt støttepunkt i Nord-Norge, blant annet på grunn av avstanden fra Marinens hovedbase i Horten til Narvik; 1700 km sjøveien. Det maritime støttepunktet måtte da legges i det viktigste området for forsvar av Nord-Norge; Ofoten og Tjeldsund - Ramsund. Størrelsen på denne marinestyrken var den samme som tidligere, og i henhold til kommanderende admiral kunne de fire torpedobåtene være på plass så snart støttepunktet ble utbygd. Ofotenkommisjonen av 1907 ble referert for å gi tyngde i argumentasjonen om at marinestyrken var den viktigste komponenten

i forsvaret mot en sjømilitær trussel. Når det gjaldt de etableringer det ville være tale om, gikk departementet igjennom tidligere forslag og kom med konkrete forslag for forsvarsanlegg.

Befestning av Ramsunds søndre løp

Forsvarsdepartementet erkjente at 1907-kommisjonens flertallsforslag var meget svakt og viste til et scenario hvor en fiende enkelt kunne ta batteriet. Det ble samtidig erkjent at mindretallsforslaget ville bli alt for dyrt. Det samme gjaldt 1909-kommisjonens totale forslag. Departementet falt ned på en løsning som innebar å befeste Ramsunds søndre løp med ett batteri med tre 15 cm kanoner som kunne virke effektivt mot kryssere og torpedojagere som kunne true egne torpedobåter og ubåter i Ofotfjorden. Spørsmålet ble også behandlet i Norges forsvarskommisjon 29. september 1911, hvor det var enighet om et batteri som senere eventuelt kunne inngå i sterkere befestninger.

Befestning av Ramsunds nordre løp

Forsvarsdepartementet refererte Ofotenkommisjonene av 1907 og 1909, og foreslo å senke kravene så lenge Ramsunds nordre løp ikke var åpnet for større fartøyer. Det ble foreslått to 10,5 cm kanoner med forsterkede skjold, som hovedsakelig skulle virke mot mindre fartøyer og landgangsoperasjoner.

Forsvarsdepartementet ville også overføre fire 8,4 cm feltartilleri til landforsvaret av Ramsund, bygge standplasser for kanonene og tildele mitraljøser til dekningsstyrken. Innkjøp og montering av sambandsmidler og lyskaster inngikk også i planene. Totalsum for dette var nå kommet opp i 700.000 kroner for marineetablissementet og 1 million for befestningene.

Sikring av selve Ofotbanen

Når det gjaldt forsvaret av selve jernbanen ble også tidligere forslag gjengitt, samt det som allerede var gjort (forberedelser for sprengning av bruer, tunneler og skjæringer). Hovedpunktene i forslagene var bygging av et par blokkhus (bunkers) med kanoner og mitraljøser, ytterligere sperretiltak og åpne stridsstillinger for infanteri, samt et pansertog med en kanon og et par mitraljøser. Departementet endte opp med én sperrestilling i indre Sildvik-

avsnittet med to blokkhus for artilleri og mitraljøser, en pansret jernbanevogn med en 7,5 cm festningskanon, lyskaster, magasin (vognhall) og sidespor. I tillegg kom ytterligere sprengningsforberedelser (bygging av sprengkammer i tunneler og banelegeme, samt innkjøp av sprengstoff). Avdelinger til å bemanne disse anleggene skulle settes opp i Narvik, ikke på Elvegårdsmoen som de andre hæravdelingene og derfor ble det tildelt midler til magasiner og kontorlokaler. Årsaken til at dette "Narvikdetasjementet" skulle settes opp i Narvik, var for hurtigst mulig å kunne besette stillingene og gjøre forsvaret effektivt i tilfelle et *coup de main*.

Vardøhus

Et siste punkt i skrevet gjaldt befestning av Vardøhus. Skulle den gamle festningen erstattes av moderne festningsverk? I innstillingen om ny hærordning var Vardøhus foreslått nedlagt som festning og overført til korporalskolen i Finnmark. Ofotenkommisjonen av 1909 hadde foreslått at Vardøavsnittet skulle befestes, grovt anslått til å koste 1,3 millioner kroner. Begrunnelsen inneholdt flere elementer.

Det ble sett på som viktig å ta vare på den historiske kontinuitet som Vardøhus representerte — "nødvendigheten for av nationale og politiske hensyn at ha til stadig disposition en militærstyrke i disse fjerntliggende egne med en meget blandet befolkning". Et festningsanlegg i Vardø ville også ha en viss betydning i tilfelle krig, spesielt mot Russland. Hensikten skulle være å bryte fiendens (Russlands) sjøverts forbindelser med styrker landsatt i andre deler av Finnmark. En slik operasjon måtte skje i samvirke med en marinestyrke.

Utenriksdepartementet vurderte signaleffekten overfor Russland og den norske befolkningen i et skriv av 2. juli 1910. Departementet mente at et markert norsk militært nærvær på grensen var svært viktig, og man ville "derfor paa det bestemteste fraraade enhver tanke om nedleggelse av Vardøhus fæstning, saa lenge ikke nye befæstningsanlæg av tilsvarende politisk karakter er besluttet anlagt". Lokale foreninger og instanser uttalte seg kraftig mot å legge ned festningen og redusere det militære nærværet på kysten av Øst-Finnmark.

Forsvarsdepartementet mente at en av økonomiske hensyn ikke kunne fremme noe forslag om nye befestninger på Varangerhalvøya som det var foreslått tidligere, men at det av hensyn til andre land ikke måtte komme endringer i Vardøhus' karakter som befestet punkt. Derfor ble det foreslått en liten garnisonerende styrke.

De første bevilgningene til Ramsund kom i 1912. Videre bevilgninger kom i 1914 og 1917. Skyts ble som nevnt kjøpt inn og levert i løpet av og like etter krigen. Kanonene på Forholten var på plass og operative i 1916, batteriet på Ramnes ble aldri montert. Utbyggingen i Ramsund ble avsluttet i 1919 uten at anlegget på langt nær var ferdig.

Bevilgninger til utbygninger i tilknytning til Ofotbanen ble første gang gitt i 1912 og hovedkomponentene var en pansret jernbanevogn med 7,5 cm kanon ("Pansertoget") og to blokkhus (bunkers) sør for banen i Sildvikskaret. I tillegg kom kontorbrakker, forlegninger og piggråd. Utbygningene ble gjennomført under første verdenskrig.

I 1925 ble Ramsund oppgitt som maritimt støttepunkt og orlogshavn, og ble fra da av et marinedepot uten de operative oppgaver som det var tiltenkt og forutsatt ved Stortingets beslutninger og bevilgninger. Bakgrunnen for denne omleggingen lå i de sikkerhetspolitiske og økonomiske forutsetningene Forsvaret hadde å forholde seg til etter første verdenskrig.¹³⁹

Nord-Norge under første verdenskrig

Under verdenskrigen viste transittrafikken over Kirkenes og gjennom Finskekilen til Finland og videre til jernbanene inn til Russland, at det ikke bare var kysten og havområdene utenfor Nord-Norge som hadde interesse for de krigførende partene.¹⁴⁰ Selv om transportene skjedde innenfor hva norske myndigheter definerte som privat forretningsvirksomhet og effektiviteten ikke var spesielt høy, så viser de at landsdelen kunne komme i klem mellom stormaktene, selv om krigen ble ført langt borte. Som et av britenes virkemidler i den økonomiske krigføringen mot Tyskland, ble det søkt å begrense nøytrale lands handel med tyskerne.¹⁴¹ I 1915 ble skip som var involvert i malmtrafikken fra Narvik nektet bunkers fra britene. Under forhandlingene

med Sverige i 1917 krevde ikke britene at malmeksporten til Tyskland skulle stanses,¹⁴² i stedet var svensk tonnasje etterspurt. I april 1918 kom britene og svenskene til enighet om malmeksport til britene i bytte for matvarer, etter at Sverige hadde forsikret seg om at Tyskland ikke kunne levere den maten svenskene etterspurte. Tyskland hadde på denne tiden så store lagre av malm, at krisen ikke var overhengende.¹⁴³

Tidlig i krigen kom behovet opp for å kunne avbryte jernbanen på svensk side av grensen. Det var da planer om å sende inn patruljer fra Ofoten og Sjødalen (sør for Bardu) inn mot tre steder på jernbanen, mellom Torneträsk og grensen.¹⁴⁴ Patruljene skulle utplassere Rokvams automatiske jernbanemine under skinnegangen. Minen ville settes av ved passering av lokomotiv eller jernbanevogn, men ikke av en dresin med en 6–8 mann på. I skriv fra generalstaben til 6. Brigade 23. februar 1916 anbefalte generalstaben at banen sprenget umiddelbart etter fredsbruddet. Det var generalstaben som med dette ga de nødvendige forhåndsordre for ødeleggelse av Ofotbanen, det var ikke noe som ble overlatt til lokale sjefer å bestemme.

I september 1916 kom de første tyske ubåtangrepene på norske skip i Nordishavet.¹⁴⁵ Med dette omfattet også den tyske ubåtkrigen kysten av Nord-Norge. I løpet av få dager var ti norske skip i trafikk mellom Russland og Storbritannia senket, noe som vakte enorm oppmerksomhet i Norge og førte til et stort press mot regjeringen. 1. februar 1917 innførte Tyskland uinnskrenket ubåtkrig innenfor en sperresone rundt de britiske øyer.¹⁴⁶ Selv om dette området geografisk var langt borte fra de nordlige landsdelene, hadde eskaleringen av ubåtkrigen til Nordishavet direkte brakt Nord-Norge inn i verdenskrigen.

I løpet av krigen gjorde krigføringen inntrykk på de militære sjefer. Hendelsene i nærområdene gjorde at det ble stilt spørsmål ved gjeldende planer. Sjefen for 6. Divisjon tok i skriv til generalstaben 28. mars 1917 opp noen forhold vedrørende divisjonens evne til å forsvare landsdelen.¹⁴⁷ Han presenterte et scenario basert på høstens erfaringer. Dersom Norge hadde kommet i krig med Tyskland denne vinteren (1916–1917), ville tyske ubåter satt seg fast på viktige punkter langs norskekysten og brukt disse som støttepunkter for operasjoner mot Norge, så vel som mot England og Russland. Et slikt tiltak

ville i tillegg ha avskåret kommunikasjonslinjene mellom Sør- og Nord-Norge. To punkter i Nord-Norge ansås som spesielt aktuelle for tyske styrker. Det var området omkring Vardø, for å kunne avskjære Russlands forbindelse med England og USA, og inne i Vestfjorden, for å kunne virke mot England og kontrollere malmptrafikken. Divisjonssjefen hevdet at det påbegynte anlegget i Ramsund med sine ubåter og torpedobåter ikke ville klare å hindre tyske styrker å sette seg fast, ei heller ville de mobile landstyrkene i Øst-Finnmark klare dette. Dermed ville heller ikke divisjonen kunne mobilisere etter gjeldende planer. Divisjonssjefen ønsket snarest etablert et effektivt forsvar mot den trusselen han skisserte i Ofoten og Øst-Finnmark. Dette var en sak som divisjonen holdt varm gjennom hele krigen og hvor etablering av en sterk "skjærgaardsflaate" var en betingelse for å kunne forsvare Nord-Norge.

Det var planer under verdenskrigen både i Tyskland og blant de allierte for å okkupere norske havner.¹⁴⁸ Disse kom av forskjellige grunner ikke til utførelse, men for britene ville blant annet sikringen av sjøkommunikasjonene til Russland være en av målsetningene med en base på norskekysten. Tyskerne hadde allerede i 1916 forkastet muligheten av en invasjon i Norge, og fokuserte på baser på Jylland. Derimot var erfaringene fra krigen med på å legge premissene for tysk marinestrategi fram til andre verdenskrig, hvor behovet for Atlanterhavshavner var nødvendige for å bryte den britiske blokaden.¹⁴⁹

De andre hovedsakene divisjonen presset på for å få i gang, var vei- og jernbaneforbindelse med Sør-Norge samt utbygging av veinettet i innlandet mellom Ofoten og Lyngen. Forsvarsdepartementet erkjente problemstillingen, men så lenge en ikke kunne få skaffet kanoner til Ramsund, var det lite en kunne gjøre med den saken. KG fikk i oppdrag av departementet å pålegge divisjonen å utarbeide alternative mobiliseringsplaner i tilfelle kommunikasjonene langs kysten ble avbrutt. Dette arbeidet startet umiddelbart, og tok utgangspunkt i tidligere arbeid. Mobiliseringen og sammendragningen av avdelingene i 6. Divisjon skulle etter gjeldende planer i hovedsak foregå med trosskipskiper. Det ville bli svært vanskelig dersom fienden hadde satt seg fast i kystleia og behersket den med overflatefartøy og ubåter.

Divisjonen ville ikke innføre et fjerde alternativ, da det ville gjøre planleggingen for innviklet, samt at de eksisterende alternativer ville være dekkende for

dette spesielle tilfellet. De tiltakene divisjonen foreslo var i hovedsak å framskynde mobiliseringstidspunktene til de berørte avdelingene, samt å rekognosere og forberede alternative sammendragingsområder og marsjruter. Det siste gjaldt spesielt for å få flyttet Sør-Haalogaland IR 14 til Setermoen. Et siste punkt var å få etablert sikre magasiner i innlandet for kritisk materiell, blant annet Nord-Norges ingeniørbataljons ingeniør-, sambands- og lyskastermateriell. KG og generalstaben var i hovedsak enig i disse forslagene, og anbefalte bevilgninger og videre arbeid med planverket.

Når det gjaldt utbyggingen av det sjømilitære forsvaret av Nord-Norge var generalstaben enig i divisjonssjefens vurderinger og fikk 6. Distriktskommando og 5. Sjømilitære Distriktskommando til å arbeide videre for å utrede disse planene. Dette arbeidet fikk konkret form i skriv fra 6. Divisjon til generalstaben 30. oktober 1917, hvor divisjonen hadde samarbeidet med 5. Sjømilitære Distriktskommando.¹⁵⁰ Sjøforsvaret av landsdelen ble foreslått å skulle bestå av en flåtestyrke og et antall befestede støttepunkt langs kysten.

Admiralstaben var i prinsippet enig i divisjonens forslag, men viste til det som gjenstod på flåteplanen fra 1912 og at man under verdenskrigen ikke ville få tak i verken krigsskip eller kanoner til kystfortene.¹⁵¹ Dermed fant ikke admiralstaben det hensiktsmessig å behandle detaljer vedrørende fartøystype eller artilleri. Når krigen var slutt og det igjen ble mulig å skaffe utstyr, skulle man dog ikke se bort fra at man "baade av utenrikspolitiske som av militære hensyn muligens har maattet forandre sit syn paa disse spørmaal."

Oppsummering

Vurderingen av trusselen mot Nord-Norge hadde vært temmelig uforandret i diskusjonene. Både grunnlaget for en "moderne" trussel, som lå i utbyggingen av jernbanenettet i Norden og en felles forståelse av Russlands streben mot verdenshavene var uendret. Det var for Nord-Norges del Ofotbanen som kunne gi Russland tilgang til en isfri havn ved Atlanterhavet. Denne forståelsen av trusselen er eksplisitt i de forskjellige vurderingene, samt at ved flere tilfeller kom vurderingen av Russlands hensikter fram implisitt når hendelser ble kommentert. Et eksempel på dette er at når utbyggingen av det finske jernba-

nenettet drøftes, så leses dette inn i en landmilitær strategi for å skaffe russiske avdelinger som framføres med jernbane et konvergeringspunkt på svenskegrensen ved Torneelva. Det er her en klar kontinuitet av trusselforståelsen fra unionstiden, også når det gjelder hvordan trusselen kunne materialisere seg.

Erfaringene fra ubåtkrigen som divisjonssjefen viste til, var med på å forsterke den del av trusselbildet som fokuserte på stormaktstrusselen mot landets nøytralitet. Her var det opplagt at en angriper ikke lenger trengte å ha noen geografisk nærhet til norsk territorium for å angripe med overlegne styrker. Dette viste tydelig hvordan sjøkrigen hadde utviklet seg de siste årene, og hvordan marinerivaliseringen mellom Tyskland og Storbritannia var i ferd med å eskalere til Arktis. Problemstillingen viste tydelig at de mest kritiske forsvarsbehovene i Nord-Norge var et kystforsvar, noe som ble tydelig vist neste gang tyske flåtestyrker var på de kanter.

Det lå både en uttalt og implisitt forståelse i 6. Divisjons planverk at i tilfelle krig med Russland, ville Norge og Sverige stå sammen mot en felles fiende. Bakgrunnen for denne forståelsen lå både i et felles trusselbilde og at mye av forsvarstenkningen fra unionen fortsatt satt igjen. I forsvarsplanene fra 1908 kommer det tydelig fram at sikkerhetskomponenten fra unionstiden var borte. Det gjaldt både den passive som gjorde at Norge i unionen hadde ryggdekning mot øst, og den aktive som de svenske stridskreftene ville utgjøre. Nå måtte en i tillegg til å skulle forsvare en lang og utsatt kyst, også være forberedt på å møte et angrep over Kjølen. Dette ville stille enda større krav til Forsvaret.

Mobiliseringsplanene viser hvordan utgangsgrupperingen gjenspeiler de operative planene ved de forskjellige alternativene og hvordan Ofofbanen er i fokus for forsvaret av landsdelen. Her ser en også en kontinuitet både i trusseloppfatning og i det operative planverket.

Når det gjelder Utenriksdepartementets kommentarer om Vardøhus, så var det behovet for politiske signaler om statsmaktens tilstedeværelse i grensestrøkene mot Russland som kom tydelig fram.

Konklusjon

Byggingen av Ofofbanen medførte et strategisk paradigmeskifte for hele Nordkalotten. Etter at banen åpnet de nord-svenske og nord-norske ødemarkene for den moderne krigsmaskinen, måtte også disse områdene med i landenes forsvar. Tilgangen på jernmalm forsterket regionens betydning for de europeiske stormaktene og gjorde at området ble en del av de strategiske vurderingene til de krigførende parter under begge verdenskrigene. Det var en kontinuitet i både trusselvurderinger og forsvarsplanlegging fra unionstiden til etter første verdenskrig. Selv om unionsbruddet førte til at både Sverige og Norge betraktet hverandre som potensielle motstandere i en krig, var den overhengende trusselen i nord russisk ekspansjon mot en isfri havn ved Atlanterhavet. For Norges del ble planleggingen mot Sverige, og senere Finland, mindre farlige varianter av et russisk angrep. Etter som alternativet med rene sjømilitære trusler mot havner og infrastruktur ble aktuelle, ville mottiltak mot disse være de samme som mot det farligste alternativet ved en invasjon. En marinestyrke og et maritimt støttepunkt i Ramsund ville være det viktigste elementet i forsvaret av Nord-Norge.

Geostrategi

Fram til bygging av Ofofbanen kom opp i 1882 var Nord-Norge med i de militære vurderingene for landets forsvar. Med unntak av virksomheten på Vardøhus festning, ble det imidlertid ikke etablert militær infrastruktur eller avdelinger i landsdelen. Først med bygging av jernbanen fra Bottenviken til Atlanterhavet ble det startet planlegging for landsdelens forsvar. Det hadde sin årsak i det paradigmeskifte som skjedde når det gjaldt landsdelens geostrategiske stilling da Ofofbanen ble bygget og tilknyttet det svenske og finske jernbanenettet. Med dette ville stormakten Russland ha en moderne operasjons- og forsyningslinje fra sitt eget kjerneland ut til en isfri havn ved

Atlanterhavet. Den russiske trusselen mot Nord-Norge var tidligere ikke vurdert som aktuell fra generalstabens side, da landsdelen manglet moderne infrastruktur som kunne støtte en større militær styrke. Det fikk den ved etablering av Ofotbanen. Denne trusselforståelsen må i tillegg ses i lys av den betydningen jernbanen hadde som strategisk premissleverandør i samtidens militære planlegging.

Det var ikke bare Nord-Norges geostrategiske stilling som ble endret, det samme skjedde i Sverige. Forsvaret av unionen fikk flyttet sitt tyngdepunkt fra kjerneområdene rundt Karlsborg, opp til Øvre Norrland. Byggingen av Boden festning og etablering av militære avdelinger i Norrland var den svenske responsen. Det norske bidraget til forsvaret av unionen var en styrke som fra 1891 ble planlagt satt inn i Norrland, med en strategisk reserve i Trondheim. Både de norske og svenske forsvarsplaner, og utgangsgruppering av styrkene, viser hvilken betydning de nordlige landsdelene fikk og hvor viktig jernbanen og Victoriahavn/Narvik var for forsvaret av landsdelene. Videre kommer det klart fram at for den militære ledelse stod Nord-Norge i et unionsforsvarsperspektiv, blant annet ved at det direkte landforsvaret av Ofotbanen skulle føres på svensk side av grensen. Dette synet gikk igjen også etter 1905, enten en skulle forsvare seg mot et svensk angrep eller mot et russisk. For Nord-Norges del medførte ikke unionsbruddet noen dramatisk endring av trusselbildet. Russland var fortsatt den overskyggende trusselen, Sverige kom inn som en mindre farlig variant av denne. Årsaken til at en trussel fra Sverige ikke var så farlig som fra Russland, skyldes delvis størrelse og intensjon, delvis det at den sjømilitære komponenten ikke var aktuell ved et svensk angrep.

Russlands strategiske mål ville være jernbanen med en isfri havn. Dette ble utledet til Nord-Norge og Norrland. Det var en vesentlig forskjell i den svenske og norske vurderingen av de russiske intensjonene. Den svenske trusselforståelsen var at Russland ville ha hele den skandinaviske halvøy som strategisk mål. Jeg ser to grunner til disse forskjellige vurderingene. Den første er at de avspeiler forskjellene i henholdsvis det svenske og norske geostrategiske selvbildet. Sverige er et land i Østersjøen, Norge er en atlanterhavsstat.

For de norske vurderingene av de russiske erobringplaner, var disse

uløselig knyttet til Atlanterhavet. Fri ferdsel gjennom Østersjøen og beltene var ikke interessant for Russland, dersom en ikke kom videre ut i Atlanteren uten å måtte kripe langs norskekysten for å komme ut av Nordsjøen, Royal Navys *mare interium*. I tillegg ville russerne få den tyske krigsmarine å bryne seg på. Ofoten og Narvik ville ut fra den norske vurderingen tjene både som orlogshavn og kommersiell utskipningshavn. Når denne havnen var knyttet sammen med en moderne jernbane til det russiske kjernelandet, så ikke den norske generalstaben noen grunn til at den oversjøiske eksporten fra Russland skulle løpe spissrot mellom den tyske marine i Østersjøen og Royal Navy i Nordsjøen.

Det svenske geostrategiske fokus var mot Østersjøen og kontinentet. Dermed ble de strategiske vurderingene uløselig knyttet til denne faktoren. For Sverige var i grunnen det som skjedde bortenfor Skagerrak ikke så veldig interessant. Både fordi det var geografisk bak horisonten, men antakelig mest fordi det var Østersjøen som var Sveriges nærmeste hav og der hvor den sjømilitære trussel fra Russland ville kunne materialisere seg. Når det gjaldt den svenske generalstabens vurderingen av Norges stilling i dette bildet, så hadde Norge det til felles med Sverige at begge anså at det første russiske angrepet ville bli rettet mot landets nordlige landsdel. Videre mente den svenske generalstaben at Norges tilbaketrukne stilling gjorde at landet i mindre grad enn Sverige og Danmark ville risikere å bli trukket inn i stormaktskonflikter. Denne siste vurderingen var preget av det svenske fokus mot Østersjøen; det var der og ikke i Atlanterhavet eller Nordsjøen stormaktsmarinene ville tørne sammen.

Det andre forholdet virker å være knyttet til den svenske forestillingen om Russland som selve arvefienden, hvor kampen mellom nasjonene var på liv og død. Gunnar Åselius trekker også fram dette forholdet. Han viser hvordan den russiske trusselen utviklet seg etter at Russland begynte å ta seg inn etter den russisk-japanske krigen.¹⁵² Norske militære gir ikke uttrykk for en tilsvarende forestilling. En krig med Russland ville begrense seg til at de norske styrkene måtte forsvare Nord-Norge, og sikre kysten av Sør-Norge mot raid og overfall.

I forsvarsplanene fra 1908 kommer det tydelig fram at sikkerhetskomponenten fra unionstiden var borte. Det gjaldt både den passive at Norge i

unionen hadde ryggdekning mot øst, og den aktive som svenske stridskrefter ville utgjøre. Nå måtte en i tillegg til å forsvare en lang og utsatt kyst, også være forberedt på å møte et angrep over Kjølén. Dette ville stille enda større krav til Forsvaret.

Militær trussel

Det var Russland som allerede i de første vurderingene på tidlig 1800-tall var trusselen mot Nord-Norge. Dette ble eksplisitt uttrykt i de norske vurderingene helt fra Ofotbanen kom inn som planleggingsgrunnlag sommeren 1882. Det var de mulighetene jernbanen gav russiske landstyrker som gjorde at trusselen om et angrep fra Russland ble vurdert som reelt og praktisk gjennomførbart. Den konkrete trusselen var et overraskende angrep med sjøstridskrefter for å ta kontroll på endestasjonen (Victoriahavn/Narvik) og området rundt, sammen med en styrke som rykket fram med jernbanen som operasjons- og forsyningslinje. Den sjømilitære trusselen ble vurdert som farligst, da den bare var avhengig av en seilingstid på to til fem dager. Den landmilitære trusselen ville gi en varsling på uker og måneder, i tillegg til forsinkelsene kampene med svenske styrker ville medføre.

Utover i perioden ble trusselbildet mer nyansert. Den farligste trusselen var fortsatt et overraskende angrep sjøveien, men dette trengte ikke være del av en russisk invasjon av Norrland og Nord-Norge. Det kunne være del av en stormaktskonflikt Norge stod utenfor, men hvor en av partene ville ha støttepunkt langs norskekysten for gjennomføring av egen marinestrategi. Den konkrete sjømilitære trussel mot Ofotbanens endestasjon ville være avhengig av den overordnede strategiske situasjon. Angrepet ville uansett komme overraskende og kunne bare avverges eller møtes med en marinestyrke med ubåter og torpedobåter, støttet i artilleri på kjøll eller på land. Denne styrken måtte være på plass i fredstid og måtte kunne settes inn på meget kort varsel. Denne trusseloppfatningen ble forsterket før og under første verdenskrig.

Den landmilitære trusselen var i hele perioden knyttet til jernbanene i regionen. Utbyggingen av de finske jernbanene ble lest inn i en bevisst ført jernbanestrategi fra russisk side, hvor tre parallelle baner ville konvergere mot

Torne. Generalstaben drøftet mulighetene for russiske angrep knyttet til de gamle ferdselsveiene inn i Nord-Troms og Finnmark fra Finland. Disse alternativene ble sterkt nedtonet da de ikke ga en fiende noen reell mulighet til å skape noen militær avgjørelse, i tillegg til at ingen av disse gikk inn mot Nord-Norges viktigste område, som var Ofoten.

Når det gjelder Sven-Erik Grieg Smiths vektlegging av trusselen fra Sverige, gjaldt denne i alle fall ikke for Nord-Norge. Her var det kontinuitet i den russiske trusselen fra 1826 og til de første årene etter den russiske revolusjonen. Trusselen fra Sverige var bare en mindre farlig variant av denne, med færre styrker og begrenset målsetning. Det samme gjaldt forståelsen av Finland etter 1917.

I tidligere forskning på forsvars- og sikkerhetspolitikk i Nord-Norge, har den etniske dimensjonen vært mye framme, blant annet av Knut Einar Eriksen og Einar Niemi. Generalstaben trekker fram samer og kvener i flere av vurderingene, men det kommer ikke fram forhold som tyder på at disse gruppene ble vurdert som noen sikkerhetspolitisk risiko i seg selv. Dette forholdet endret seg etter at Finland ble selvstendig, men det faller utenfor denne oppgaven både i tid og tematikk. Derimot ble kvenene sett på som et mulig påskudd for et russisk angrep. Man antok at Russland ville bruke en voksende finsk minoritet som grunnelse for en militær invasjon. Det fulgte ingen anbefalinger i forlengelsen av disse vurderingene, det var bare faktorer som ble drøftet som mulige krigsårsaker. Dette betyr ikke at det ikke var meninger blant militære om at en bedre integrasjon av kvenene i det norske samfunnet ville redusere krigsfaren. Derimot viser det at de militære holdt seg til fagmilitære vurderinger og at etnisitet ikke var en faktor som den militære ledelse la inn i sitt operative planverk.

Forsvarsplanlegging

Ofotbanen var sentral i de militære planene fra første stund. Det var lagt inn krav fra den militære ledelse i konsesjonsbetingelsene, både hva angikk forberedelser for å ødelegge banen og forberedelser for egne styrkers bruk av banen.

At banens endestasjon ble liggende innenfor Tjeldsundet forsterket områdets strategiske betydning. Tjeldsundet var allerede i 1836 vurdert som det strategisk viktigste punktet i Nord-Norge. Når så landsdelens eneste moderne landverts kommunikasjonsåre hadde sitt endepunkt i samme område, økte viktigheten av Ofoten. Dette kom også tydelig fram 28. november 1896 da generalstaben eksplisitt uttalte at det var jernbanen og dennes plassering som ville gjøre at det ble etablert et forsvar i Nord-Norge.¹⁵³ I tillegg betydde jernbanen at forsvaret i landsdelen kom på det tidspunkt det kom og at det av samme grunn ble sterkere enn det ellers ville blitt.

De militære planene for etablering av forsvar i Nord-Norge hadde fra første stund to hovedkomponenter. Det ene var en marinestyrke, den andre landstridskrefter. På grunn av trusselens natur ble en marinestyrke og befestet støttepunkt for denne gitt prioritet av den militære ledelse. Denne prioriteten var det enighet om mellom hær og marine, og mellom sentrale og lokale sjefers. Med moderne militær språkbruk kan en si det var en fellesoperativ forståelse av hvordan Nord-Norge skulle forsvares. Etableringen av landstridskreftene startet i 1898 etter at verneplikten ble utvidet til landsdelen året før. De første bestillingene av fartøyer og utbyggingen av Ramsund kom først i gang i 1913.

I forhold til Schnitler så er det tydelig at den strategi og militærteori som var forelest i samtiden var relevant når det gjaldt nordområdene. De militære sjefers vurdering av jernbanen som premissleverandør for både fiendens og egne operasjoner, var etter boka.¹⁵⁴ Det samme gjaldt hvilken rolle en marinestyrke ville ha i Nord-Norge og hvordan denne skulle operere.¹⁵⁵ I dette tilfellet var både de operative forholdene, med artilleristøtte og mulighetene til å manøvrere i trange farvann, i tillegg til den logistikken moderne marinestyrker krevde sentrale elementer i analysene. En finner også mye av Schnitlers tanker i diskusjonene om etablering av artillerifort på land for å forsvare banen, eller om en skulle satse på mobile enheter.¹⁵⁶

Det operative planverket var konsistent i hele perioden. Generalstaben ville basere landforsvaret på å føre striden med mobile feltavdelinger og ville ikke etablere befestninger for landstriden. DK-sjefen førte dette synet videre i sin plan for føring av landstriden. Han presenterte en operativ doktrine som var fundamentert i samtidens militærteoretiske forståelse og tilpasset landsdelens

terreng og klima. Det er også tydelig i planene at den militære ledelsen hadde tatt innover seg de erfaringene som var gjort med industriell krigføring i samtiden. Det kommer blant annet fram i DK-sjefens referanser til den russisk-japanske krigen og hvordan moderne infanterivåpen var i ferd med å gjøre frontalangrep til kollektive selvmordsaksjoner. Også den mer overordnede forståelsen av at man ikke kunne vinne noe avgjørelsesslag i napoleonsk ånd, tyder på forståelse for de endringer som var på gang i krigføringen, og en viss evne til å ta hensyn til dette i planleggingen.

I tilfelle krig med Russland regnet en i 6. Divisjons planverk fra 1916 med å føre striden langt inne i Norrland, og forventet at dette var eksplisitt klarert på politisk nivå. Denne forventingen gjenspeiler en kontinuitet i forståelsen av Nord-Norge og Norrland som et felles operasjonsområde, at den russiske trusselen var rettet mot både Sverige og Norge. Selv om unionen var avvirket ville begge land ha felles interesse av å samordne forsvaret mot en russisk invasjon. At omtrent det samme planverket ville bli brukt i tilfelle krig med Sverige, kan skyldes at planen var god nok til å fange opp et svensk angrep, men like mye at en vurderte en konflikt med svenskene som lite sannsynlig.

Forsvarsutbygging eller nasjonal konsolidering

Gjennomføringen av hærordningen av 1887 og senere investeringer i festninger og marine, med vektlegging på det nasjonale folkeforsvar og forsvar av norsk territorium, var viktige faktorer i det paradigmeskiftet som skjedde med forsvaret. Dette var de samme forholdene som i de øvrige europeiske lands forsvar, som følge av innføring av allmenn verneplikt og industrialiseringen. Utvidelsen av forsvaret i Norge til de nordligste landsdelene var en naturlig følge av denne utviklingen. Prioriteringen av verneplikten og landforsvaret fremfor generalstabenes anbefalinger om marinefartøy og kystfort må forstås i nasjonsbyggingsperspektivet, der nasjonal konsolidering og integrasjon av minoriteter i Nord-Norge var viktige faktorer. Generalstaben trakk fram kvenene som faktor ved noen anledninger, blant annet som et påskudd for Russland til å invadere Nord-Norge. Det lå ingen forslag eller vurderinger i planverket om at en skulle foreta seg noe i forhold til dem som folkegruppe.

Dette ble ikke vurdert som et militært ansvar, men lå implisitt i de politiske prioriteringene for bruken av forsvaret som virkemiddel i nasjonsbygging og integrasjonsprosessen overfor minoritetene i nord. En konsekvens av dette var at prioriteringen av verneplikten og landforsvaret, blant annet sammen med prioriteringen av forsvaret i Sør-Norge og trangere budsjetter, bidro til at Nord-Norge ikke fikk et balansert forsvar tilpasset den farligste militære trusselen mot landsdelen; en invasjon sjøveien.

Intern uenighet i den militære ledelse om hvordan Ofoten skulle forsvares fra landsiden bidro også til at det ikke ble fattet beslutninger om bygging av marinefartøy og etablering av kystfort. Før 1905 var Ofoten nedprioritert på grunn av det politiske fokus mot Sverige og byggingen av grensefestningene langs grensen i sørøst. Dette framholder også Alexandersen som årsaken til nedprioriteringen av Nord-Norge før 1905.¹⁵⁷ Denne nedprioriteringen førte til temmelig krasse brev fra KG om at departementet måtte komme i gang med arbeidet for å få etablert marinestyrken og kystfortene ved Ramsund.¹⁵⁸

Etter at nye fagmilitære anbefalinger ble lagt fram etter generalstabsøvelsen i 1904, begynte en ny uenighet å tegne seg. Denne kom til syne da Stortinget bevilget midler til å flytte skyts fra de nedlagte fortene i den nøytrale sone mot Sverige, til Ofoten. Generalstaben ville ikke bruke skyts fra den nøytrale sone til anlegg i Ofoten fordi kanonene var uegnet som kystartilleri og forsvarsstillingene mot øst lå på svensk side av grensen. Det ble lagt fram flere enkeltforslag om fort og disponering av artilleri etter at saken kom opp. Diskusjonen gjorde at Stortingets militærkomité mistet tålmodigheten og satte ned den første Ofotekommisjonen. Kommisjonen delte seg og kom med én flertallsuttalelse som støttet generalstabens anbefaling, og én som ville ha tyngre kystartilleri og artillerifort ved banen. En ny Ofotekommisjon skulle vurdere støttepunkt for maritimt forsvar av Ofoten. Den foreslo for departementet at dette ble lagt til Tjeldsundet, mens kommisjonen endte opp med Ramsund. Det var fortsatt en del fram og tilbake før bevilgningene til marinestyrken og kystfort ved Ramsund kom med i flåteplanen av 1912. Artilleri og fartøy ble bestilt i Tyskland og Storbritannia, men utbruddet av verdenskrigen gjorde at disse ble beslaglagt eller levering utsatt til etter krigen. Etter avslutningen av verdenskrigen ble kanonene lagt på lager og arbeidet med fortene avsluttet.

Igjen står Nord-Norge i en særstilling i forhold til hva Sven-Erik Grieg Smith presenterer som argument for at hæren ble prioritert framfor kystforsvaret.¹⁵⁹ Som Grieg Smith viser, kan svenskefrykten ha vært en årsak til at hærens mobile stridskrefter ble prioritert i forhold til marine og kystforsvar. Dette forholdet må nyanseres hva angår Nord-Norge, så lenge den militære ledelse var klare på at kystforsvaret var den viktigste komponenten i forsvaret av landsdelen. Som også Alexandersen viser, var trusselen fra Russland dimensjonerende for forsvaret i Nord-Norge. I sin beskrivelse av en langsom norsk mobilisering som årsak til vektleggingen av befestninger på land, gir derimot Grieg-Smith en god forklaring av debatten om bruk av skyts fra den nøytrale sone rundt Narvik og jernbanen.¹⁶⁰

Denne motsetningen kommer også fram når Tom Kristiansen hevder at "I sum er det vanskelig å finne noen klar forestilling om en overhengende militær trussel i nord i årene før 1914"¹⁶¹ og videre når han tilskriver prioriteringen av landstridskreftene behovet for å markere tilstedeværelse i landsdelen. Kristiansen siterer også en utredning av Otto Ruge, hvor Ruge hevdet at Forsvaret rustet seg til en krig mot Sverige etter 1895. Dette begrunnet Ruge blant annet med at hvis Norge skulle forberedt seg på en krig mot Russland ville det ha krevd "befestninger nordpå, flåtemateriell beregnet på å holde trafikken åpen i de åpne værharde farvann i Nord-Norge, en hær rustet for krig i fjell og ødemarker."¹⁶² Som utredningene og forsvarsplanene fra denne tiden viser, var det nettopp dette den militære ledelse ville ha for Nord-Norge. Det hadde sin bakgrunn i at den dimensjonerende trusselen var vurdert å være Russland, en krig med Sverige ville være småtter i sammenlikning. Når så Forsvaret i nord ikke fikk den karakteren den militære ledelsen ønsket, så kan det skyldes at den politiske prioriteringen var nasjonal konsolidering og nasjonsbygging, ikke et forsvar mot et stormaktsangrep. Når Alexandersen imøtegår Kristiansens påstand om at forsvaret i Nord-Norge kun ble etablert i konsolideringsøyemed,¹⁶³ så har han noe rett i kritikken sin. Forsvaret i Nord-Norge ble etablert på et fagmilitært grunnlag basert på forståelsen av en trussel fra Russland knyttet til Ofotbanen. Derimot ble forsvaret i landsdelen utbygd med prioritet på den nasjonale konsolideringen, da de fagmilitære anbefalingene om marinefartøy og kystfort ikke ble fulgt, og man satset heller på verneplikten og

hæravdelinger. Når en ser på den samordningen av unionsforsvaret som det er spor av fra 1891 og 1903-1904, så bygger dette opp om Alexandersen og det han skriver om at innføringen av verneplikten i Nord-Norge ikke kan ses i sammenheng med unionskonflikten.¹⁶⁴ Snarere var det en parallell utbygging av forsvaret i Norrland og Nord-Norge, og planene for bruk av de norske styrkene i disse områdene er vel det nærmeste man kommer et felles unionelt forsvar.

Da motivasjonen for å bygge ut de prioriterte forsvarskomponentene kom i 1912, var dette knyttet til erkjennelsen av betydningen av kysten og havområdene som stadig viktigere for landets sikkerhet. Når utbyggingen startet ved Ramsund og marinefartøy til Ofoten ble bestilt fra utlandet, så viser dette kontinuiteten i de da snart 30 år gamle vurderingene om hvor og hvordan landsdelen best ble forsvart. En kontinuitet som også strekker seg helt tilbake til 1836 med de første militære vurderingene av Nord-Norge.¹⁶⁵

Innen den klassiske militærteori, understreker prioriteringen av hvilke komponenter av forsvaret i Nord-Norge som skulle bygges ut militærvesenets underordning i forhold til politikken. Samtidig viser den konsekvensene av ikke å bruke militære virkemidler til det de primært er til for; avverge og drive krig. Clausewitz framholder nettopp denne vekselvirkningen mellom mål og midler i sitt mest siterte utsagn, hvor "politikens mål och avsikter inte får komma i konflikt med dessa medel."¹⁶⁶ For forsvar av Nord-Norge i den industrialiserte krigføringens tidsalder var de viktigste midlene en marinestyrke og kystartilleri knyttet til Ofotfjorden. Når man i stedet valgte verneplikt og å bygge ut landforsvaret, prioriterte man i realiteten ned det militære forsvaret av landsdelen til fordel for andre oppgaver. Det er i så måte ikke noe uvanlig at militærvesenet gis andre prioriteter, men da går det ofte utover militærets evne til å kjempe og vinne nasjonens kriger.

Det faktum at den militære ledelsen aksepterte denne overkjøringen uten å foreta seg noe annet enn å protestere iht. instruksen, er en indikasjon på at det norske forsvaret i denne perioden var underordnet de politiske prioriteringene og at de ansvarlige militære sjefer forholdt seg lojalt, om enn motvillig, til dette.

***

Ofofbanen var den ene faktor som gjorde at den norske militære ledelsen gikk inn for å etablere et forsvar for Nord-Norge. Jernbanen gjorde i tillegg at dette forsvaret var ment å skulle bli sterkere og komme tidligere enn om banen ikke hadde blitt bygget. Erkjennelsen av landsdelens avhengighet av kysten førte til fagmilitær enighet om at den viktigste komponenten i forsvaret av Nord-Norge var et kystforsvar med en marinestyrke og kystartilleri lokalisert til Ofotfjorden. Unionskamp, fagmilitær uenighet og nasjonal konsolideringspolitikk gjorde at etableringen av kystforsvaret kom sent i gang og aldri ble ferdigstilt.

Trusseloppfatningen mot landsdelen var først en ren invasjonstrussel fra Russland, hvor man antok at Russlands behov for en isfri havn ved Atlanterhavet kunne føre til et angrep mot Nord-Sverige og Nord-Norge for å ta Ofotbanen og Narvik. Etter 1905 ble det utviklet et alternativ om et begrenset angrep fra Sverige i den hensikt å ta Ofotbanen og områdene rundt for å sikre malmeksporten. Etter at Finland ble selvstendig vurderte 6. Divisjon et begrenset finsk angrep mot Lyngen som aktuelt. I tillegg førte utviklingen av stormaktenes marinestrategier til at også Nord-Norge kom i klem mellom stormaktene.

Når det ikke ble etablert det forsvaret den militære ledelse ville ha i Nord-Norge, skyldtes det i første omgang at Nord-Norge kom i skyggen av opprustningen i unionskampen, deretter forsinkelser på grunn av fagmilitær uenighet, reduserte bevilgninger og som siste faktor at innenrikspolitisk konsolidering og tilstedeværelse virker å ha vært viktigere enn et forsvar som kunne møte den militært sett farligste trusselen mot landsdelen. Trusselen mot Nord-Norge var det fagmilitær enighet om helt fra planene om bygging av Ofotbanen først ble lagt fram for generalstaben i 1882 til utbyggingen av Ramsund ble terminert tidlig på 1920-tallet. Denne prioriteringen av verneplikten og bruken av Forsvaret i den nasjonale konsolideringen faller inn i det mønsteret som tegnes av tidligere forskning.

Kilder

Forkortelser

FFOD	Forsvarets fellesoperative doktrine
HT	Historisk Tidsskrift
IFS	Institutt for Forsvarsstudier
KrA	Krigsarkivet i Stockholm
MR	Military Review, USA
NMT	Norsk Militært Tidsskrift
NTS	Norsk Tidsskrift for Sjøvesen
RA	Riksarkivet
SA	Stortingsarkivet
StA Tromsø	Statsarkivet i Tromsø

Litteratur

- R. Abrahamsen, *Forsvar av Ofotbanen*, Narvik 1997.
- Nils Ivar Agøy, *Militæretaten og "den indre fiende" fra 1905 til 1940*, Oslo 1997.
- Ulf T. Alexandersen, *Spørsmålet om verneplikt i Nord-Norge 1815-1897*, hovedoppgave, Universitetet i Tromsø 1999.
- Roy Andersen, *Opprustning og unionsstrid*, Forsvarsstudier 4, 1998.
- Raymond Aron, *Clausewitz*, London 1983.
- Robert F. Bauman, "Historical Perspectives on Future War", MR March-April 1997.
- Roaldn Berg, *Nasjon-union-profesjon. Forsvaret på 1800-tallet*, IFS Info 4, 1998.
- Roald Berg, *Norge på egen hånd 1905-1920*, Norsk utenrikspolitisk historie bind II, Oslo 1995.
- Narve Bjørge, Øystein Rian og Alf Kaartvedt, *Selvstendighet og union. Fra middelalder til 1905*, Norsk utenrikspolitisk historie bind I, Oslo 1995.
- Carl von Clausewitz, *Om kriget*, sv.utg. Stockholm 1991.
- Sverre Diesen, *Militær Strategi. En innføring i maktens logikk*. Oslo 2000.
- Ståle Dyrvik og Ole Feldbæk, *Aschehoughs Norgeshistorie* bind 7, Oslo 1996.
- Knut Einar Eriksen, "Den russiske fare. Arvefiende eller god nabo", i Einar Niemi (red.) 1992.

Knut Einar Eriksen og Einar Niemi, *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860 – 1940*, Oslo 1981.

Fredrik Fagertun, *Den indre militære beredskapen i mellomkrigstida*, hovedoppgave, Universitetet i Tromsø 1983.

Forsvarets Overkommando, *Forsvarets fellesoperative doktrine*. Oslo 2000.

Försvarsstabens Krigshistoriska Avdelning, *Militärt kring 1905. Militära förberedelser och åtgärder i samband med unionskrisen*. Stockholm 1958.

Reidar Godø, *Forsvarets ledelse fra union til allianse*, Forsvarsstudier 1, 1989.

Vladislav Ivanovitsj Goldin og Jens Petter Nielsen (red.), *Frykt og forventning. Russland og Norge i det 20. århundre*, Arkhangelsk 1996.

Thomas E. Griess (red.), *Ancient and Medieval Warfare*, The West Point military history series, 1984.

Thomas E. Griess, *Definitions and Doctrine of the Military Art*, The West Point military history series 1985.

Thomas E. Griess, *The American Civil War*, The West Point military history series 1987.

Michael I. Handel, *Masters of War. Classical Strategic Thought*, London 1996.

Rolf Hobson, "Stormaktenes krigsplanlegging før 1914", HT 1993.

Rolf Hobson og Tom Kristiansen, *Militærmakt, krig og historie*, IFS Info 6, 1995.

Terje H. Holm, "Forsvaret og 1905", *Forsvarsmuseets årbok 1980*.

Terje H. Holm, "Hærordningen av 1888", *Forsvarsmuseets årbok 1988*.

Torkel Hovland, "Divisjon 2000", NMT 1/1995.

Bo Hugemark (red.), *Neutralitet och försvar. Perspektiv på svensk säkerhetspolitik 1809-1985*, Stockholm 1986.

Alf W. Johansson, *Europas krig*, Stockholm 1988.

Alf Kaartvedt, "Samlingspolitikk og unionslojalitet", HT 1980.

Aleksander Kan, *Sverige och Ryssland. Ett 1200-årigt förhållande*, Stockholm 1996.

Paul Kennedy, *Strategy and Diplomacy 1870-1945*, London 1984.

Tom Kristiansen, "'Russerne ødelegge os; De berøve os vor næring...'" Norge og Russland i nord til 1820", HT 1/1997.

Tom Kristiansen, "Fra Europas utkant til strategisk brennpunkt", *Forsvarsstudier* 6/1993.

Tom Kristiansen, *Mentaliteter, ideologi og funksjoner i norsk militærvesen til 1940*, Europaprogrammet, Oslo 1993.

R. Leonard, *The Art of Maneouver. Maneouvre-Warfare Theory and Air-Land Battle*, Presido Press, Novato CA 1991.

Kjell Lundholm (red.), *Malmbanen 100 år. 1888-1988*, Luleå 1988.

Williamson Murray, "Decisive Battle and the Ghost of Napoleon", *Marine Corps Gazette*, juli 2000.

Jens Petter Nielsen, "Ønsket tsaren seg en isfri havn i nord?", HT 4/1991.

Jens Petter Nielsen og Gunnar Opeide (red.), "Den menneskelige dimensjon i nordområdene. Rapport fra symposiet Norsk-russiske forbindelser ca. 1814-1917, historie og kultur", Arkhangelsk 1994.

Einar Niemi (red.), *Pomor. Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år*, Oslo 1992.

Bror Oscar Nyström og Sven Skeppstedt, *Boden Fästningen, Garnisonen, Samhället*, Boden 1990.

Magnus Pettersen, *Ofoten III. Krig og okkupasjon*, Narvik 1994.

Helge Ø. Pharo, Anders Jølstad og Kjetil Skogrand, "Ekspanisjon i isolasjon? Studiet av internasjonal og utenrikspolitisk historie i Norge", HT 1/1996.

Olav Riste, *The Neutral Ally. Norway's relations with the belligerent Powers in the First World War*, Oslo 1965.

Karl Rommetveit (red.), *Narvik 1940. Five-Nation War in the High North*, Forsvarsstudier 8/1991.

Lennart Rosell, *Sveriges lantförsvär 1873-1905. En studie rörande strategiska principer*. Meddelande från Krigs-arkivet IX, Uddevalla 1982.

Patrick Salmon, *Scandinavia and the great powers 1890-1940*, Cambridge 1997.

Sven-Erik Grieg Smith, "Nøytralitetsforsvar eller forsvar mot Sverige", *Aktuellt och historiskt*, Stockholm 1977.

Sven-Erik Grieg Smith, "Gudmund Schnitler - en norsk Clausewitz?", NMT 7, 1987.

Rolf Tamnes, *Penetrasjon og polarisering. Nordområdene i et historisk perspektiv*, IFS Info 2, 1993.

Nils A. Ytreberg, *Narviks historie. Bind 1*, Narvik 1953.

Nils Ørvik, *Sikkerhetspolitikken 1920-1939. Bind I, Solidaritet eller nøytralitet*, Oslo 1960.

Nils Ørvik, *Sikkerhetspolitikken 1920-1939. Bind II, Vern eller vakt*, Oslo 1961.

Gunnar Åselius, *The "Russian Menace" to Sweden*, Stockholm 1994.

Noter

- ¹Ørvik 1961, s. 174-175.
²Hobson og Kristiansen 1995, s. 16.
³Det samme på marinesiden gjaldt i Sverige. Cronenberg 1990, s. 78.
⁴Andersen 1998, s. 5f.
⁵Kaartvedt 1995, s. 331-334.
⁶Tamnes 1993.
⁷Alexandersen 1999, s. 106-117.
⁸Dyrvik og Feldbæk 1996, s. 88-109.
⁹Nielsen 1991 og Kristiansen 1997.
¹⁰Kristiansen 1997.
¹¹Ibid., s. 32-36.
¹²Nielsen 1991, s. 608-608.
¹³Johansson 1988, s. 81-85.
¹⁴Alexandersen, s. 102.
¹⁵Kan 1996, s. 116.
¹⁶Cronenberg i Hugemark (red.) 1986, s. 57-58.
¹⁷Åselius 1994, s. 98-97.
¹⁸Alexandersen 1999, s. 160-161, Cronenberg 1986, s. 46-52 og Cronenberg 1990, s. 62-66.
¹⁹Cronenberg 1986, s. 46-52 og Cronenberg 1990, s. 31-32.
²⁰Cronenberg 1990, s. 62-66.
²¹Ibid., s. 66.
²²Ibid., s. 65.
²³Ibid., s. 71-75.
²⁴Rosell 1982, s. 54-62.
²⁵RA, 1256.2/17 Generalstabens Krigsarkiv Nr 66, Pk 56 "Redegjørelse for forhandlinger mellom den norske og svenske generalstab 21-24 februar 1891."
²⁶Cronenberg 1990, s. 52.
²⁷KrA, Gst/C (H) 2. avd J:N:22 "1893 års fälttågsplan mot Norge".
²⁸Rosell 1982, s. 79-81.
²⁹KrA, Gst/C (H) 2. avd J:N:22 "1893 års fälttågsplan mot Norge".
³⁰Rosell 1982, s. 80.
³¹Alexandersen 1999.
³²RA, KG III Nr 81, "Dokumenter vedkommende Ofoten - Luleå jernbanen 1882-1889".
³³Ibid.
³⁴Ved sjølandsettinger er det kritisk for den landsatte styrken å ha sikre kommunikasjons-

linjer tilbake til egne styrker. Disse kan være over land eller sjø, men må være pålitelige og ha kapasitet til å forsyne styrkene, føre inn forsterkninger eller evakuere styrken dersom situasjonen skulle tilsi dette. For dette tilfellet ble det forutsatt at en russisk styrke måtte ha landverts kommunikasjoner tilbake til Russland (Finland) for å etterforsyne og forsterke styrkene vinterstid.

- ³⁵NMT 1858.
³⁶RA, KG III Nr 81, "Dokumenter vedkommende Ofoten - Luleå jernbanen 1882-1889".
³⁷SA, Stortingsproposisjon 63 1883.
³⁸"Koncession paa Anlæg af en Jernbane fra Ofoten Fjord til Luleå, forsaavidt en saadan Jernbane falder indenfor Norges Grændser." Kgl. res. af 16de juni 1883. RA, Arbeidsdepartementet. Jernbanen 1876-1900. Nr. 28, Jernbanen Ofoten-Luleå.
³⁹RA, 1256.2/16 Generalstabens nr. 150. "Ofotbanen 1899-1922".
⁴⁰RA, KG III Nr. 81 Dokumenter vedkommende Ofoten-Luleå jernbanen 1882-1889.
⁴¹Iht. konsesjon (presiseringer av 1886).
⁴²Flytting av lokomotiv og vogner mellom spor innenfor et stasjonsområde.
⁴³Iht. konsesjon (presiseringer av 1886).
⁴⁴Persson i Kjell Lundholm 1988.
⁴⁵SA, Innstilling til Stortinget nr. 100 1885 og Stortingstidende 1885, s. 447-448.
⁴⁶SA, Innstilling til Stortinget nr. 168 1885 og Stortingstidende 1885, s. 1178-1179.
⁴⁷NMT 1886, s. 256-276.
⁴⁸Hobson og Kristiansen 1995, s. 9-11.
⁴⁹RA, 1256.2/17 Generalstabens Krigsarkiv 1 avd. nr. 36, eske 8.
⁵⁰Alexandersen 1999, s. 122-124.
⁵¹Andersen 1998, s. 14-16.
⁵²RA, 1256/10 FD Nr 2919 Forsvarskommissjonen av 1891.
⁵³Ytreberg 1953, s. 189-198.
⁵⁴RA, 1256.2/16 Generalstabens nr. 150. "Ofotbanen 1899-1922".
⁵⁵RA, 1256.2/16 Generalstabens avdeling III, nr. 305.
⁵⁶Ibid.
⁵⁷Alexandersen 1999, s. 99-122.
⁵⁸Ibid., s. 122-124.
⁵⁹RA, 1256.2/16 Generalstabens nr. 150 Ofotbanen 1899-1922.
⁶⁰Ibid.
⁶¹SA, Indst. S. XV F. (1898.) Indstilling fra Jernbanekomiteen angaaende kongelig Proposition om Anlæg for Statens Regning af en normalsporet Jernbane, fra Narvik i Ofoten til Rigsgrænsen. (St. prp. nr. 42; Dok. No. 63.)
⁶²RA, 1256.2/16 Generalstabens avdeling III, nr. 305.
⁶³SA, Indstilling S. X B-1901/1902. Andersen 1998, s. 58-78.

- ⁶⁴SA, Stortingstidende 1901-1902, s. 1311-1314.
- ⁶⁵StA Tromsø, Div. 6/DKN Staben Boks 53 Befestninger i Nordland og Troms 1910-1935.
- ⁶⁶Rosell 1982, s. 49-51.
- ⁶⁷Kaartvedt 1980, s. 142-143.
- ⁶⁸Ibid., s. 157-158.
- ⁶⁹RA, 1256.2/17 Generalstabens Krigsarkiv Nr. 66, Pk. 56 "Redegjørelse for forhandlinger mellom den norske og svenske generalstab 21.-24. februar 1891".
- ⁷⁰Rosell 1982, s. 49-51.
- ⁷¹Generalstaben i Norge hadde 1-2 offiserer fast ved NSBs hovedkontor.
- ⁷²Holm 1888, s. 13-15.
- ⁷³Rosell 1982, s. 77-79.
- ⁷⁴Ibid.
- ⁷⁵KrA, Gst/Chefseks. (H) B:I konc. 1904.
- ⁷⁶Ibid.
- ⁷⁷Clausewitz 1991, s. 42.
- ⁷⁸Marinen hadde sin generalstab på lik linje med arméen. Generalstab er her å forstå som "generell stab" og ikke relatert til forsvarsgren. Marinens generalstab skiftet navn til Admiralstaben ved Stortingsbeslutning 10. april 1905.
- ⁷⁹Cronenberg 1986, s. 58-60.
- ⁸⁰KrA, Gst/C (H) 2. avd J:A:1 Allmän försvarsplan med koncept.
- ⁸¹Ibid.
- ⁸²RA, Generalstabens krigsarkiv nr. 63, pk. 50. "Generalstabsøvelse 1904 i Tromsø stift".
- ⁸³Ibid.
- ⁸⁴RA, Generalstabens krigsarkiv nr. 71, pk. 62. "Generalstabsøvelse 1909 i Tromsø stift".
- ⁸⁵Ibid.
- ⁸⁶RA, Generalstabens krigsarkiv nr. 72, pk. 63. "Generalstabsøvelse 1909, Finnmarken".
- ⁸⁷RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv pk. 353 "Omkring 1910".
- ⁸⁸RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv pk. 286 "1904-1926".
- ⁸⁹Stormfritt betydde at batteriet ikke skulle kunne tas av mindre landsatte fiendtlige avdelinger.
- ⁹⁰Moen 1980, s. 40-44.
- ⁹¹RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv pk. 353 "Omkring 1910".
- ⁹²Her vises det til de kostbare frontale infanteriangrepene under den russisk-japanske krig. Se NMT 1904-1906.
- ⁹³En stridsform hvor man oppsøker fienden, går i forsvar og tvinger fienden til å angripe egne styrker som da er etablert i gode forsvarsstillinger. Schnitler nevner Osman Pascha ved Plevna som eksempel på denne kombinasjonen.

- ⁹⁴NMT 1904-1906.
- ⁹⁵RA, 1256.2/16 Generalstaben avdeling III, nr. 305.
- ⁹⁶Ibid.
- ⁹⁷RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv pk. 286 "1904-1926".
- ⁹⁸RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv pk. 353 "Omkring 1910".
- ⁹⁹RA, 1256/10 FD nr. 2230 "Betænkning angaaende Befæstninger i Ofoten-trakten 1910".
- ¹⁰⁰RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv, GS III Nr. 352 "Festningsanlegg (Ofoten)".
- ¹⁰¹RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv, GS III nr. 328.
- ¹⁰²"Forhandlinger mellom den norske og svenske generalstab 21-24 februar 1891". kap. 3.
- ¹⁰³RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv, GS III Nr. 352 "Festningsanlegg (Ofoten)".
- ¹⁰⁴Ibid.
- ¹⁰⁵KrA, Gst/C (H) 2. avd J:N:21 Planlegging av krigsfall N. 1914.
- ¹⁰⁶Holm 1980 og RA, Generalstabens arkiv, avdeling II Nr. 465. "Rapport over foretagne ekstraordinære forføininger i anledning den i 1905 befryktede krig med Sverige".
- ¹⁰⁷Schnitler 1914, s. 304-305.
- ¹⁰⁸Kan, s. 119-120.
- ¹⁰⁹Salmon 1997, s. 108-112.
- ¹¹⁰Johansson og Norman 1986, s. 16-18.
- ¹¹¹Åselius 1994, s. 398-405.
- ¹¹²Cronenberg 1986, s. 60-66.
- ¹¹³Ibid., s. 65.
- ¹¹⁴KrA, Gst/C (H) 2. avd J:N:21 "Planlegging av krigsfall N. 1914".
- ¹¹⁵Ibid.
- ¹¹⁶KrA, Gst/C (H) 2. avd J:N:24 "Den svenska fälttågsplanens allmänna drag och operationerna mot det Sunnanfjäliska Norge".
- ¹¹⁷Cronenberg 1986, s. 70-85.
- ¹¹⁸KrA, Gst/C (H) 2. avd. J:N:25 "Utredning angående förhållande vid en strategisk defensiv mot Norge".
- ¹¹⁹Cronenberg 1986, s. 65-66.
- ¹²⁰KrA, Gst/C (H) 2. avd. J:N:26 "V.P.M. angående operationer inom Kiruna-Abiskoområdet".
- ¹²¹KrA, Gst/C (H) 2. avd. J:N:34 "Norska försvarsanläggningar vid Riksgränsbanan".
- ¹²²KrA, Gst/C (H) 2. avd. J:N:36 "Utredning angående operationsriktningen Kiruna-Riksgränsen".
- ¹²³Reservefordelinger skulle settes opp av arméfördelningene ved mobilisering, i tillegg til den ordinære linjefordelingen. Cronenberg beskriver stridseffekten til reservefordelingene

som 65–70 prosent av linjen, mest på grunn av mangel på artilleri og kavaleri, samt lavere kvalitet på befal og mannskaper. Som defensive avdelinger for å frigjøre linjefordelingene til den offensive striden, var dette helt etter den svenske doktrinen, Cronenberg 1986, s. 68-70.

¹²⁴Cronenberg 1986, s. 66-85.

¹²⁵RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv pk. 286 "1904-1926".

¹²⁶Kennedy 1984.

¹²⁷RA, Generalstabens arkiv, avd. III 1256.2/16 nr. 353.

128 Her er det en blyantkommentar i marginen at dette spørsmål også ble tatt opp i 1897, underforstått så var dette ikke tiltak rettet mot Norge.

¹²⁹RA, Generalstabens arkiv, avd. III 1256.2/16 Nr 353.

¹³⁰Åselius 1994, s. 298-301.

¹³¹RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv, GS III nr. 286 "1904-1926".

¹³²RA, 1256/10 FD Nr. 2231 "Ofotentrakten 1911-1933".

¹³³StA Tromsø, Div. 6/DKN Staben Tilleggsliste Boks 4.

¹³⁴RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv, GS III nr. 328.

¹³⁵StA Tromsø, Div. 6/DKN Staben Boks 53 "Befestninger i Nordland og Troms 1910-1935".

¹³⁶Ibid.

¹³⁷Berg 1995, s. 181-182.

¹³⁸Ibid.

¹³⁹Abrahamsen 1997.

¹⁴⁰Berg 1995, s. 210-214.

¹⁴¹Salmon 1997, s. 136.

¹⁴²Ibid., s. 140.

¹⁴³Ibid., s. 145-146.

¹⁴⁴StA Tromsø, Div. 6/DKN Staben Tilleggsliste Boks 4.

¹⁴⁵Riste 1965, s. 129-131.

¹⁴⁶Ibid., s. 170-175.

¹⁴⁷RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv, GS III nr. 379.

¹⁴⁸Salmon 1997, s. 152-154.

¹⁴⁹Ibid., s. 156 og Hobson 1993, s. 443-444.

¹⁵⁰RA, 1256.2/16 Generalstabens arkiv, GS III nr. 379.

¹⁵¹Ibid.

¹⁵²Åselius 1994, s. 277-283.

¹⁵³Ibid.

¹⁵⁴Schnitler 1914, s. 87-101.

¹⁵⁵Ibid., s. 307-319.

¹⁵⁶Ibid., s. 179-189, 304-305, 307-319.

¹⁵⁷Alexandersen 1999, s. 137-138.

¹⁵⁸RA, 1256.2/16 Generalstabens avdeling III, nr. 305.

¹⁵⁹Grieg Smith 1977, s. 36.

¹⁶⁰Ibid., s. 36-37.

¹⁶¹Kristiansen 1993, s. 17.

¹⁶²Ibid.

¹⁶³Alexandersen 1999, s. 139-140.

¹⁶⁴Ibid., s. 73-174.

¹⁶⁵RA, KG III Nr 81, "Dokumenter vedkommende Ofoten-Luleå jernbanen 1882-1889".

¹⁶⁶Clausewitz 1991, s. 42.

English Summary

The Ofoten Railway and Norwegian Defence Planning

The construction of the Ofotbanen (1898-1902) from the Gulf of Bothnia to the Ofoten Fjord in Northern Norway opened the prospect of a railroad running from St. Petersburg to an excellent harbour on the North-Atlantic Ocean. This would have altered the entire geo-strategic position of the region covering the northern parts of the Scandinavian Peninsula, Finland and the northern parts of Russia. The Swedish iron-ore mines in the county of Norrland made a significant contribution to the new strategic importance of this arctic wilderness.

The renewed military interest in these regions coincided with the process of "civilisation" at work in all the countries in the region. As a result there was a popular demand for these regions to be included in the defence of the nation. In Norway it was the construction of the Ofotbanen railroad that was the explicit reason for the general staff to recommend the establishment of defence forces and installations in Northern-Norway. This event coincided with similar processes in Sweden.

Already in 1836 the Tjeldsundet sound had been recommended as the strategic centre of gravity for the defence of Northern-Norway. This area would control the all-important sea lanes from Nordland county northward to the counties of Troms and Finnmark. When the Ofotbanen railroad ended in this area, and a deep-water port was established to facilitate the shipment of the iron-ore, the strategic importance of the area grew proportionally. There was a joint agreement between the army and navy general staffs that the general threat against Northern Norway would be a combined Russian sea- and land-operation in order to occupy the Ofotbanen railroad and its port. The most dangerous threat against the Ofoten area would be a sea-borne invasion. Therefore the primary means of defence were submarines and torpedo-boats supported by coastal artillery and operating from a fortified naval strongpoint in the sound of Ramsund. The military component on land was not as important, since an attack

over land would have to come through Sweden, and that would give Norway ample time to transfer troops from Southern-Norway. In addition the railroad tracks, bridges and tunnels were made ready to be destroyed in a hurry.

During the period when Sweden and Norway were united, there was common defence planning for the northern regions, and after the break-up of the union that pattern continued. Even if Sweden was considered a potential enemy after 1905, there was an understanding among military leaders that the "real" threat was still Russia, and that an attack could be mounted against both Sweden and Norway. The plans for dealing with a Russian and a Swedish attack are very similar and based upon the same framework. The Swedish alternative seems to be just a scaled-down version of the main threat, which was Russia.

As the Anglo-German naval rivalry intensified, the perceived threat against Norway changed somewhat. A new component of a trade war was included. With respect to Northern Norway, that was but an alternative of the naval component and could be met accordingly. This perspective was reinforced during World War I when the submarine war extended into arctic waters. The preparation for demolition of the railroad went according to plan, so did the establishing of army units.

The naval component of the defence of Northern-Norway was never completed. Although it was the prime argument for the general staff and the commander of the Army, it did not receive priority until after the Moroccan crises. The funding came during the winter 1912-1913 and constructions started the same year. The outbreak of war cut short the possibility of receiving new submarines from Germany and artillery from England, and the ending of the war saw the termination of the unfinished construction in 1919. When the German invasion came in 1940, the Germans landed troops to capture what they thought were coastal defences before entering the Ofoten fjord.

There are various reasons why the defence in Northern-Norway was not established according to the military recommendations. Firstly because Northern-Norway was a remote part of the country and meant nothing

during the period of tension and the arms race that preceded the break-up of the union, secondly because disagreements among military leaders delayed the process, and thirdly because of the reductions in arms spending after World War I. It should be mentioned that the establishment of conscription and army units in Northern-Norway followed the pattern of national consolidation in the region. The role of the army was to help make Norwegians of a multi-ethnic population and to represent a presence of Norwegian authority in an exposed border region.